

91-5
└ 3 XII

CEĻI

RAKSTU KRĀJUMS

XII

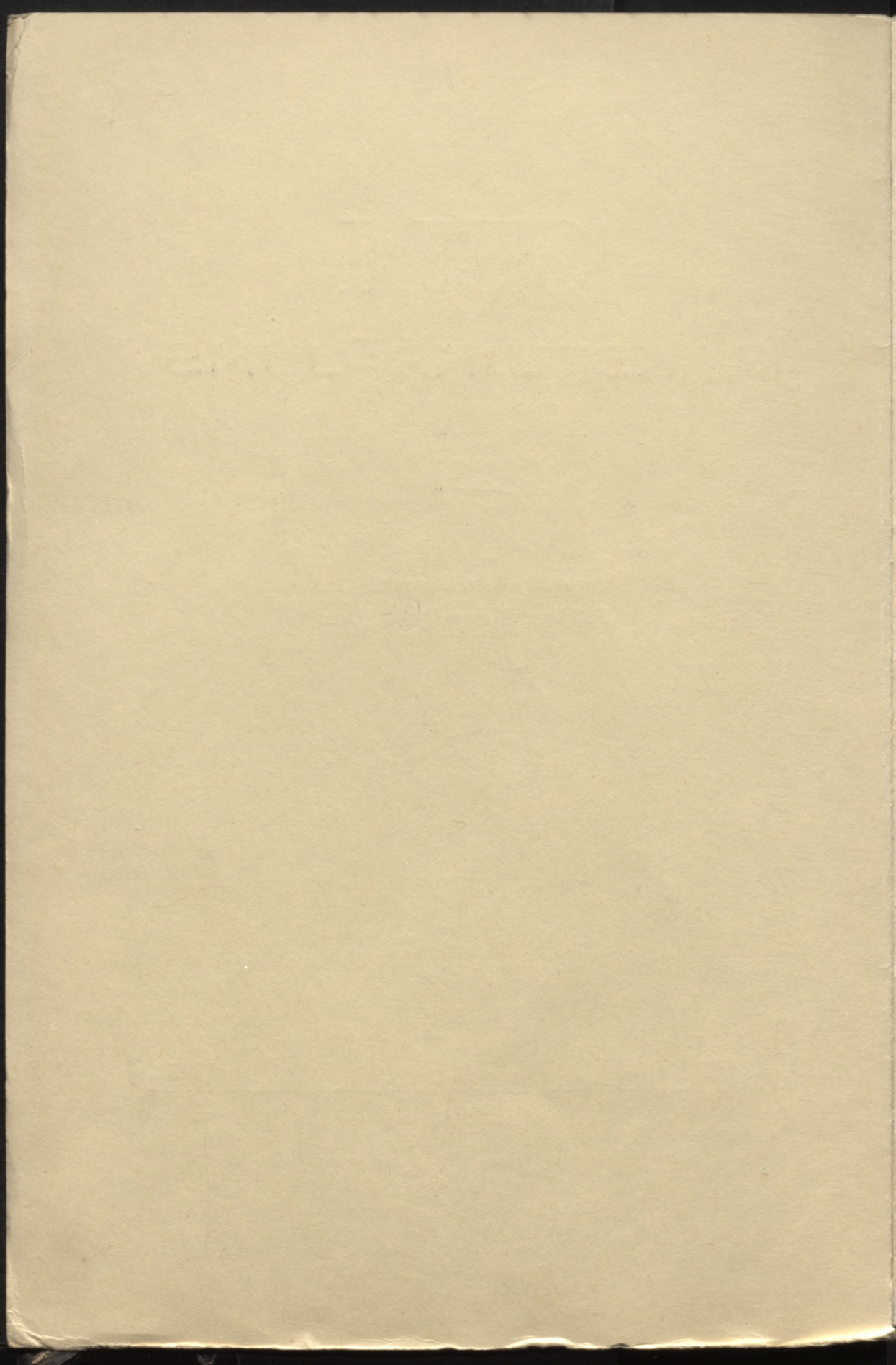
Lingvistika Literātūras zinātne
Folklorā Etnografija Vēsture

Lundā

1965

Ramave

91-5
L 3

L
0

CEĻI

RAKSTU KRĀJUMS

XII

Lingvistika Literātūras zinātne
Folklorā Etnogrāfija Vēsture

Lundā

1965

Ramave

CEĻI
RAKSTU KRĀJUMS
II

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

~~91-~~ 2649
0303029912

Hökana Ulsona spiestuve Lundā, Zviedrijā, 1965.g.

LUND

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

1965

Dažas Raiņa valodas un stila problēmas

II

3. Parastais un prepozicionālais lokātīvs.

Par tādām formām kā „sevi“ un „iekš sevis“ arī mūsu plašākajās gramatikās atrodam visai skopas un nepilnīgas ziņas. „Tā kā latviešu valodā lokātīva forma spilgti izsaka dažādas vietas nozīmes, tad prievārda *iekš* savienojums ar ģenitīvu mūsdienu latviešu literārajā valodā gandrīz pilnīgi zudis“ (Mgr I 729). „Dažās izloksnēs, piem., Liepupē FBR VIII 75, šī prepozīcija ir ļoti parasta, turpretim Preiļos 16 ‘nepazīstama’“ (Lvgr 656). No tā, kas teikts, varam tomēr izlobīt vairākas lietas, kas svarīgas, apcerot Raiņa valodas īpatnības: 1) modernajā rakstu valodā, nedaudzus izņēmumus atskaitot, lietojams vairs vienīgi parastais lokātīvs *manī, mūsos, sirdī, jūrā* (nevis *iekš manis, iekš mums, iekš sirds, iekš jūras*); 2) prepozicionālais lokātīvs sameklejams šur tur mūsu tautasdziesmās (piem., *Es uzaugu ar tautieti Iekš vienām robežām* LD 9397,2, *Gulbis guļ ezerā, Es iekš ļaužu valodām* LD 8456), tas ticis lietots mūsu agrākā posma literātūrā un joprojām dzīvs tautas valodā, pie kam nav vienādi populārs visos dialektos. Latvijas rietumu izloksnēs tas samērā bieži izplatīts, kamēr augšzemnieku dialektā vai nu pilnīgi svešs, vai arī maz parasts.

Pārskatot Raiņa rakstus, redzam, ka blakus bagātīgi pārstāvētam parastā lokātīva tipam atrodami apm. 30 piemēri ar *iekš* + ģenitīvs. Šo piemēru starpā samērā lielu procentu veido (jautājamo, attieksmes un personu) vietniekvārdu lokātīvi: *Iekš kā* tad pastāv šis jaukums: laisties? VI 249, ... viņš tas zaļais mežs, *Iekš kura* augu es VIII 81, Pestīšana ir *iekš manis* IX 361, Cerība ir *iekš tevis* paša VI 302, Es pats *iekš sevis* nu tagad ticu VI 250, *Iekš mums* viņš vēl dzīvs II 86, *Iekš jums* tas stāv, *iekš jums* tas lūst II 232, Ir dota sieviete par zemes ziedu, *Iekš viņas* turam visu augst' un svētu, *Iekš viņas* nedaiļa un ļauna biedu III 384, ... glāzes pacēlāt — *Iekš viņām* putoja eksceļsiors I 50.

Pārējie piemēri ir lietvārdu lokātīvi: *iekš bedres* IX 249, *iekš cilvēces* IX 259, *iekš dzimtenes* II 418, *iekš dvēšles dziļumiem* II 331, *iekš eglāja* II 156, *iekš gultas* VI 344, *iekš jūdiem* IX 270, *iekš jūras* IX 167, *iekš laiviņas* V 211, *iekš lapām* VII 432, *iekš loka* II 261, *iekš mutūļa* I 242, *iekš nakts* II 262, *iekš nama* V 109, *iekš nokrišanas* VI 249, *iekš sētas* VIII 263, *iekš sienām* III 306, *iekš sirds* III 526, IX 119, *iekš stumbra* IX 117, *iekš uguns* VIII 80, *iekš upes* VI 333, *iekš vienības* II 146, *iekš zemes* II 319, V 229, *iekš zēna* IX 29. Jāatzīmē, ka vairums šā tipa lokātīvu izkaišīti Raiņa dzejoļos un „Jāzēpā un viņa brāļos“, bet ne tautasdziesmu lugās.

Salīdzinot dažādās nozīmes, ko izsaka ar viena un otra veida lokātīviem, varam konstatēt, ka parastā lokātīva semantiskais lauks ir nesalīdzināmi plašāks. Prepozicionālā lokātīva formas ir ar stingri lokālu raksturu un norāda, kur vai kuŗā virzienā kas notiek; Raiņa piemēros temporālās nozīmes tikpat kā nav, jo Iegrimst *iekš nakts* II 262 ir vēl ar spilgti izteiktu vietas uztveri. Turpretim parastos bezprepozīciju lokātīvus Rainis lietojis plaši arī ar citu saturu, norādot ne vien to, *kur* kas ir vai *uz kuriem* virzās, bet arī, *pie* kā, *uz* kā, *starp* ko, kā *priekšā* kas atrodas, tāpat arī, lai izteiktu dažādas citas adverbīālas attieksmes, piem., *Sienā* baltus paladziņus! *Sienā* krēslus blakus celtus! X 87, Ko sakāpāt *galdā*? Kā gaiļi! VII 119, Kas mani *zirgā* bieži uzcēla VIII 118, Tā *brāļos* lemts IX 114, Atskan lielas gaviles visos *kukaiņos*, *mušās*, *dunduros* XI 61, Tu man būtu *dēlā* bijis! IX 431, Tik vienas bija man i *bērnā* bēdas III 99, sal. arī Ceļi 11,35skk.

Sastatot piemērus ar abēja veida lokātīviem no *mēs*, viegli izmanīt nozīmes starpību starp formām *mūsos* un *iekš mums*: Nāksi *mūsos* (= pie mums) atpakaļ! IX 459, bet: ... tavs liktenis ... *Iekš mums* (= mūsos pašos) viņš vēl dzīvs II 86. Līdzīgas nozīmes attieksmes var nojaust formās *tevī* un *iekš tevis*, sal., tas puika nav *tevī* (= pēc tevis, tev līdzīgs) VII 341, turpretim : Cerība ir *iekš tevis* paša (= tevī pašā iekšā) VI 302. Piemērā Tu stāvi *iekš zemes*, bet cilvēks kustas V 229 domāts, ka koks ieaudzis ar saknēm zemē, augsnē, kamēr rindā Vai *zemē*, vai *mēnesī* XI 403 Rainis pretstatā dzīvei zemes virsū piemin dzīvi uz mēness. Daudzos citos gadījumos arī rūpīga visa kopteksta analīze šādu nozīmes starpību tomēr neatklāj, sal. lokātīvu *iekš zemes* augstāk minētajā piemērā ar IX 251 atrodamo *zemē* (Tu viens kā miets, kam zari apkapāti, Tur *zemē* iesprausts).

Iespējams, ka Rainis reizēm apzinīgi izraudzījies izteiksmi ar *iekš*, lai skaidri un nepārprotami uzsvērtu atrašanos kaut kur iekšā, jo parastās lokātīva formas viņa valodā ļoti bieži lietotas ne ar inesīvo, bet illātīvo,

translātīvo u.c. nozīmēm. Tādējādi lokātīva formu paralēlisms varētu liecināt par dzejnieka tieksmi niansēt smalkāk, nekā to atļauj modernās rakstu valodas līdzekļi.

Ar skaidri manāmu māksliniecisku nolūku *iekš* izraudzīts Raiņa humoristiskajos un satiriskajos dzejoļos, raksturojot, piem., māju īpašnieka Lielbergā vāciskoto izrunu, kur *iekš* biedrojas ar bezgalotnes formu vai ar akuzātīvu, retāk ar ģenitīvu, piem., Un es sak, vai tur ir cilvēk prāts, celt brēk *iekš avīz* ...; Tur atkal *iekš manu lapu* raksta; te atkal parādās *iekš diengaismas* viņu neprātība un trakums; te stāv *iekš ceitung*, ka... XVI 192.

Varam jautāt, kādā ziņā tad izpaužas Raiņa valodas savdabība lokātīva formu darināšanā un lietošanā?

Prepozicionālo lokātīvu — blakus parastajam — gadās sastapt arī citu pagājušā un šā gadsimta sākuma rakstnieku darbos. Formas ar *iekš* lieto gan J. Alunāns (... fijoļes tapa, Kā gribēja, līdzī dotas *iekš kapa*¹), gan R. Blaumanis (Kā tava liesma Kvēlo *iekš manis* ... Ēs sajūtu tevi Divkārt *iekš sevīs*²), gan A. Brigadere (Tā atnes labus vārdus Kā putniņus *iekš sprosta*³, kēniņš bija *iekš Izraēla*⁴, Kad saule deg *iekš zelta*⁵, kā *iekš* drudža *kratām* Rīga vibrēdama raustās⁶), gan Aspazija (Tur sasēdušās kā draudzenes *Iekš* vieniem debesu *ratiem*⁷), gan citi. Šai ziņā Rainis iet kopā ar sava laika biedriem un pārstāv tā laikmeta literārās valodas tradīcijas. Toreizējā rakstības paraža izpaužas arī lokātīvā *taīs*, kas ir divzīlbu forma (ar *ī*), piem., *Taīs* skaistās pilsētās, *taīs* skaistos ļaudīs III 295. Gluži tāpat raksta arī, piem., Brigadere un Aspazija šā gadsimta sākumā.

Tā kā modernajā rakstu valodā normatīvā gramatika pieļauj likt *iekš* vienīgi pie nelokāmiem īpašvārdiem, ja to priekšā nav īpaša apzīmējuma lokātīvā⁸, Raiņa izteiksme mūsdienu lasītājam šķiet novecojusi un pret-runā ar koptās valodas normām. Tādēļ vismaz skolu grāmatas cenšas šīs lokātīva formas aizstāt ar parasto bezprepozīcijas locījumu. K. Dziļleja, rediģējot Raiņa Rakstus, gan atzina, ka dzejas rindā grūti labot valodu, neizpostot dzejnieka stilu, un „Tāpēc pieņemsim J. Raiņa metriku, kāda tā ir, kaut arī dažkārt viņa rindās kā traucējumu sastapsim moder-

¹ Juris Alunāns, *Izlaše*, Rīgā 1956, 70.

² Rūdolfs Blaumanis, *Kopotī raksti* X (Rīgā 1932), 25.

³ Anna Brigadere, *Raksti* V (Rīgā 1921?), 35.

⁴ *Op. cit.* 78.

⁵ *Op. cit.* 96.

⁶ *Op. cit.* 96.

⁷ Aspazija, *Kopotī raksti* (Ceturtais izd.) III (Rīgā 1909?), 72.

⁸ J. Endzelīns, V. Rūķe, *Valodas un rakstības jautājumi*, Rīgā 1940, 19.

najā literātūrā izskaustos vārdus: „iekš“, „priekš“ (manis, tevis), senāko šķietamo datīvu „manim“ u. tml.“ (Raksti 1,183), taču, uzmanīgi salīdzinot Džilļejas rediģēto tekstu ar Rīgā 1947.gadā izdotajiem Kopotajiem rakstiem (kam pamatā paša Raiņa rediģētais izdevums 1925.gadā), atrodam dažu atkāpi, sal. Ik stādiņš, kociņš savos audumos Kā dārgu dvēselīti tura smaršu, *Iekš stumbra* ielēdzis, ar mizu sedzis IX 117, kamēr 13,88 atbilstošā rinda labota par: Ko *stumbā* ielēdzis. Liekot *iekš* vietā citu vienzilbes vārdu (*ko*), mainīta Raiņa sintaktiskā konstrukcija, bet ritms nav cietis. Citās vietās lugā, kur prepozicionālā lokātīva aizstāšana ar moderno lokātīvu izjauktu ritmisko skandējumu, tas atstāts arī Džilļejas redakcijā, piem., Daudz vīru *iekštā zēna* 13,28, Kā Nils *iekš jūras* 13,122,... *iekš sirds* Tūkst saldums 13,90.

Nav zināms, ciktāl korektora vai redaktora roka svītrojusi konstrukcijas ar *iekš* jau agrākajos iespaidumos. Varbūt Raiņa manuskripti rāda, ka vietumis arī dzejnieks pats pārveidojis formas ar *iekš* par parastajiem lokātīviem. Katrā ziņā šādi labojumi ir interesants liecinieks par attīstības tendencēm mūsu literārajā valodā pēdējos 50 gados.

Īpaša problēma saistās ar to, kā izprast Raiņa darbos ne tik retos prepozicionālos lokātīvus, jo pēc ziņām par augšzemnieku dialektu tur izteiksme ar *iekš* būtu gluži sveša. Ja Raiņa valoda daudzējādā ziņā ir ar augšzemnieciskām iezīmēm, tad šai gadījumā noteicējs izrādījies nevis mantojums no dzimtā novada, bet toreizējās rakstu valodas paraugs. Diemžēl, vēl trūkst vispusīga pētījuma par lokātīva formu izplatību latviešu valodā — nav nedz pilnīga pārskata par abu tipu savstarpējām attieksmēm dažādās izloksnēs, nedz par pārmaiņām literārajā valodā laiku gaitā. Ja vispārējais attīstības virziens ir skaidrs, ka, piem., Manceļa vai Elgera *iekšan pasaules* vietā vēlāk ierodas *iekš pasaules*, ko aizstāj mūsdienu *pasaulē*, tad joprojām neizpētīti ir sīkumi, cik plašā apjomā, no kuŗiem vārdiem un ar kādu niansi kuŗā laikā lietots viens un otrs lokātīva paveids. Pāršķirstot 19.gs. beigu un 20.gs. sākuma rakstniecību, paliek iespaids, ka arī vienas un tās pašas paaudzes rakstnieki nelieto formas ar *iekš* vienādi plaši. Šķiet, ka Rainim un Brigaderei tādas ir lielākā skaitā nekā, piem., Aspazijai. Gluži bez *iekš* neiztieks rakstu valoda jau arī vēl tagad; to gadās sastapt iespiestos tekstos ne vien nelokāmo vārdu priekšā, bet arī citur (Mgr I 729 atļautā izteiksme Viņš jau *iekš septītās desmits* ir visai neskaidri formulēta); īpašas grūtības sagādā *iekš kā*, jo daudzās izloksnēs lokātīva no *kas* nav; *kamī* rakstu valodā nav vēl īsti ieviesies, un *kur* neder itin visās vietās. Dot šādu vēsturisku pārskatu ir baltologu nākamo dienu uzdevums; vienīgi tad varēs skaidrāk saredzēt Raiņa valodas īpatnību sava laika un mūsu laika valodas fōnā.

4. Deminutīvi.

I

Valodnieku interesē vispirms jau deminutīvu *forma*, t.i. piedēkļi un piedēkļu virknes, ar kuriem darināti šie deminutīvi, ievērojot arī, pie kuŗas vārdu šķiras un semantiskās grupas pieder attiecīgais pamatvārds. Valodnieciskā interese pamatota, vienkārt, apstākļi, ka latviešu tautas valoda nav gluži vienveidīga vārdu darināšanas ziņā. Dialektu īpatnības izpaužas arī deminutīvos atvasinājumos, jo viens otrs tips vairāk parasts tikai vienā izlokšņu grupā. Šīs dialektiskās atšķirības diezgan jūtami atspoguļojas arī mūsu rakstniecībā, īpaši vecākās paaudzes autoru darbos — kā mantojums no rakstnieka dzimtā novada. Otrkārt, deminutīvo atvasinājamu veidi visai skaidri parāda mūsu literārās valodas attīstības posmus, ļaujot saskatīt arī, piem., Raiņa darbos vairāku formu paralēlismu vai novirzes no mūsdienu valodas normām.

Piedēkļu ziņā Raiņa deminutīvi, salīdzinot ar latviešu valodā iespējamo formu dažādību, veidoti diezgan monotoni. Milzīgā pārsvarā ir darinājumi ar *-iņš* (vai tā paveidiem *-tiņš*, *-sniņš* utt.) un *-ītis*, kamēr samērā maz pārstāvētas ir formas ar *-elis*, *-ēns* un *-ene*. Tādēļ nevar par pareizu atzīt D. Zemzares un M. Pūķes apgalvojumu ZA Vēstis 9 (1954), 43, it kā „deminutīvus Rainis darinājis no substantīviem ar visām (pasvītrojums mans! VR) latviešu valodā pamazināmā nozīmē lietojamām izskaņām“. Īstenībā Rainis nav lietojis deminutīvus ar *-uks*, tāpat viņam nav deminutīvu ar *-ka*, *-uka*, (nesalikto) *-ulis*, *-ule*, *-uža*, *-utis*, *-eņš*, *-eņa*, *-ins*, *-ina*, *-īns*, *-īna*, *-ika*, *-iķis*, *-ēlis*, *-ēle*, *-āks*, *-ēks*, *-atis*, *-ata*, *-āte*, *-uška*, (adj.) *-iņks*, *-eņks*.

Izskaņas *-uks* trūkums Raiņa rakstos ir visai zīmīga parādība. Šā tipa deminutīvi plašāk izplatīti tautas valodā gan paplašā, bet diezgan noteikti ierobežotā Latvijas vidus joslā (pāri Austrumvidzemei un Zemgales un Augškurzemes apgabalam). Tādēļ lielākā skaitā tādus atrodam vispirms to rakstnieku darbos, kuŗu dzimtais novads ietilpst šā rajona robežās. Tie nav sveši J. Jaunsudrabiņam (piem., *Maruks*, *Ievuks*, *suņuks*), R. Blaumanim, Anšlavam Eglītim un citiem, un sastop tos arī latviešu jaunākajā literātūrā, sal. tādas formas kā *Gunčuks*, *tētuks* Ilzes Indrānes, „Kur ir tāda egle“ (1964) 12. un 15.lpp. vai *suņuk!*, *mammuk!*, *Pauluk!* tās pašas autores „Lazdu laipā“ (1964) 91.lpp. Tādēļ, gaŗāmejojot, gribu piezīmēt, ka korrigējams ir Mgr I 174 dotais pamazinājuma un subjektīvā vērtējuma piedēkļu saraksts, papildinot to ar nupat aplūkoto *-uks*, kas mūsdienu literārajā valodā ir noteikti produktīvāks par sarakstā uzņemto *-ulis*.

Glūži nepazīstami šādi atvasinājumi nevarēja būt arī Rainim, jo deminutīvi ar *-uks*, kaut arī ne sevišķi kuplā skaitā, ir konstatēti Višķu apkārtnes izloksnē (skat. Ceļi 9, 381), kā arī šā novada tautasdziesmās, sal. *Jõņukam* LD 21358,2, ar *Jõņuku* LD 22773, *çeršukam* LD 20334. Būtu interesanti ieskatīties Raiņa rokrakstos, vai kādos uzmetumos nav atrodamas formas ar *-uks*, ko dzejnieks pats vēlāk pārlabojis par cita tipa atvasinājumiem.

Pārejot pie Raiņa darbos sastopamajiem piedēkļiem, vispirms jāpaskatās pie izskaņām *-iņš* un *-ītis*. Atkāpes no mūsdienu normatīvās gramatikas ir diezgan ievērojamas. Atvasinājumos no pamatvārdiem ar *-a* un *-s*, *-š* nereti sastop *-īte*, *-ītis*, un — otrādi — pamatvārdi ar *-e* un *-is* deminuēti arī ar *-iņa*, *-iņš*. Visbiežākā šī parādība ir personu vārdu grupā, piem., *Tamarīti!* (: *Tamara*) XI 483, *Valdiņ!* VII 363 (: *Valdis* VII 341), *Dedziņ!* (: *Dedze*) 6,136, *Leldiņ!* (: *Lelde*) IX 338, *Aldiņ!* (: *Aldis*) XI 553. Nereti no viena un tā paša personvārda darinātas abējas deminutīvās formas, piem., *Anda* VIII 436: *Andīt!* VIII 443 : *Andiņu* VIII 439, *Zane* : *Zaniņ!* : *Zanīt!* VIII 498, *Odumiņš* IV 459 : *Odumītis* IV 456, *Lolīte* IV 247, 270 : *Loliņa* IV 269, *Mariņa* : *Marīte* VII 170. Personvārdi vispār bieži deminuēti, sevišķi bērnu dzejoļos, sal. arī formu bagātību „Pūt, vējiņi“: *Barba* (varones oficiālais apzīmējums lugā), *Bārbala* VIII 360, *Baiba* VIII 452, *Baibiņa* VIII 369, *Baibaliņa* VIII 356.

Pamatformas *-g-* — saskaņā ar latviešu valodas fōnētisko rēgulu — deminutīvā aizstāts ar *-dz-* vārdos *Solveidziņa* III 296, *Maidziņu* XI 484, bet paliek nepārveidots meitenes vārdā *Oļģiņa* VI 393 (arī šai ziņā Raiņa valoda nesaskan simtprocentīgi ar to, kas teikts Mgr I 116).

Līdzīgas svārstības izskaņu *-iņš* un *-ītis* sadalē vērojamas arī ārpus īpašvārdu grupas. Vietumis sastop paralēlas formas: *dzīvīte* VI 339 : *dzīviņ!* IX 396, 488; *ābolītis* III 411 : *āboliņš* IV 156; *solītis* VII 11 : uz *solīņu!* VII 90; *kreklītis* XIII 480 : *krekliņš* IV 25; *brālīti!* X 111 : *brāliņ!* X 158; *vectētīt!* X 18 : *vectētiņu!* X 52. Ar *-ītis*, *-īte* Rainim darināti, piem., *jaunavīte* VI 151, *cielavīt!* IX 307, *asnītis* VI 18, *skabardzīti* XIII 409, *stiebrīši* II 9, *kristalīši* II 240, *kamolītis* III 396, *paugurīts* III 318, *pumpurīts* V 325, ar *-iņš*, *-iņa* savukārt, piem., *kastiņa* XIII 448, *viesiņi!* XII 30, *skrīveriņš* XI 434. Dažos gadījumos attiecīgais vārds Raiņa darbā pieminēts arī pamatformā, kas ļauj spriest, ka svārstības resp. atkāpes no tagadējās normas var būt arī leksiskas. Tā „sola“ vietā Rainim ir iļocelms *solis*, no kuŗa deminutīvs ar *-ītis* būtu pilnīgi vietā. Arī Raiņa *kamoliša*, *krekliša*, *pumpuriša* uc. pamatā varētu būt *kamolis*, *kreklis*, *pumpuris*, kas pazīstami tautas valodā (sal. ME, EH s.v.). Taču vairums šā tipa darinājumu visdrīzāk būs skaidrojami kā atliekas no valodas senākā pos-

ma īpatnībām, kad minētās izskaņas vēl nebija tik stingri saistītas ar vienu noteiktu deklinācijas tipu kā mūsu dienās. Šo agrāko periodu daļai atspoguļo vēl mūsu tautasdziesmas, no kuņām vienu otru formu varēja pārņemt arī Rainis.

Rakstijums *-īts* (blakus *-ītis*) liecina, ka Raiņa izrunā šī izskaņa bijusi vienzilbes forma (*-īc*).

Sevišķa uzmanība jāveltī apstāklim, ka ar *-iņš* un *-ītis* Raiņa darbos lietoti ne vien substantīvu, bet arī adjektīvu deminutīvi. No adjektīviem visbiežāk deminutīvie ir (frekvences secībā): *maziņš, sīciņš, labiņš, viegliņš, smalcīņš, jauniņš, gludiņš, tiriņš, baltiņš, apaļiņš, sūriņš, tieviņš, šķidriņš*. Tie sastopami tiklab atributīvā, kā predikātīvā funkcijā, bet *maziņais* un *maziņā* (ar noteikto galotni) arī kā substantīvēti adjektīvi, piem., ... stīga? Pats zini, cik tās *smalcīņas* III 543, Drēbe *šķidriņa* kā sietiņš VII 426, mazs-*maziņš* sārtumiņš uz bāluma VIII 62, kā *sīciņš* stariņš V 395, Pilna mūsu sētiņa *Baltiņu* aitiņu I 302, Atstājat mums *maziņos* IV 427. Daudz retāki ir adjektīvi ar *-ītis*, kas uzlūkojami par Raiņa valodas raksturīgu pazīmi: Cik *lielītis* viņš ir, vēl neiesvētīts (Jēkabs par Jāzepu) IX 87, Bērziņa spicīte, Cik tu *plīcīte*, Še sniega picīte! VII 436, Tu *čaklīts* kā bitīte XI 553, ... vecenīte ... Sēd *vienīte*, garš laiciņš V 239 (manuprāt labojams EH s.v. + *vienīts* dotais paskaidrojums „Adverb“). Modernajā rakstu valodā un izlokšņu vairumā šādas formas adjektīva nozīmē ir neparastas; ja šādi atvasinājumi ar *-ītis* tiek lietoti, tad tie ieguvuši jau substantīva funkciju. Substantīvi ir, piem., Raiņa lietotie *klibīt!* IX 329, *jaunīte* X 87,90, *resnīts* VIII 395. Deminutīvus ar atbilstošu izskaņu pazīst lietuviešu valoda, sal. *mažytė*, kas lietojama ir substantīva, ir adjektīva nozīmē. Latviešu valodā šādi adjektīvi zināmi vienīgi no Austrumlatvijas: *stāigoj l'e'l'eits!* || *stāigoj l'e'l'eńc!* Pildā FBR 13,48; *vasal'eiši, brúol'eiši!* Varakļānos FBR 15,54), un Raiņa darbos tie vērtējami par mantojumu no augšzemnieku dialekta.

No citām zīmīgām deminutīvu grupām Raiņa valodā jāmin darinājumi ar paplašinātajiem piedēkļiem *-sniņš* un *-tiņš*. Formu ar *-sniņš* nav daudz (*sīrsniņa, naksniņa, gosniņa*), toties bagātīgi pārstāvēti deminutīvi ar *-tiņš*: *alutiņš, ledutiņš, lietutiņš, ragutiņas, aitiņa un avitiņa, actiņa, austiņa, balstiņa, durtiņas, gotiņa, guntiņa, guntiņš, uguntiņa un uguntiņš, debes-tiņa un debestiņš, zivtiņa, zostiņa, sālitiņa, brītiņš, asintiņš, gredzentiņš, deguntiņš, akmentiņš, ūdentiņš, zobentiņš, mēnestiņš, spilventiņš, riecentiņš, pipartiņš, ļautiņi*. Dažas no šīm formām vēl nemaz nav reģistrētas ME un EH, piem., *pipartiņš* XIV 152 (no *pipars*), *sālitiņa* XIV 152 (no *sāls* ME un EH min tikai *sālitiņa, sālitiņš*).

Toties no *medus* Rainis darina formu *mediņš* XI 144; viņam ir arī, piem., *sivēniņš* IV 378, *rudenīts* IV 380, *krāsnīte* IV 355.

Arī mūsdienu literārajā valodā daudziem deminutīviem ar *-tiņš* un *-sniņš* blakus pastāv formas ar *-iņš* vai *-ītis*; Rainim šādas divas — pat trīs — paralēlformas ir visai parastas, piem., *spilventiņš* III 324 : uz *spilveniņa* XII 552 : *spilvenīt!* III 32 ; *balstiņas* I 423 : *saldbalsiņu* X 108 : *balsītēm* I 193; *durtiņas* V 384 : plēs *durviņ* VIII 364 : *durvīšu* VIII 367; *gredzeniņus* X 174 : *gredzentiņus* X 176; *deguniņu* VIII 366 : *deguntiņš* IV 357; *akmentiņi* III 97 : *akmenīti* XIV 164; *mēnestiņu* II 369 : *mēnesītis* IV 156; *lietiņš* II 165 : *lietutiņš* II 165; *zostiņa* IV 188 : *zosīti!* IV 127; *actiņa* I 185 : ne *acītes* nepacēla 1,109 (ne *acītis* ... VIII 453; iespieduma kļūda?).

Nav šaubu, ka par nekonsekveni vienā daļā atbildīgi Raiņa darbu redaktori vai korektori, tomēr tā liecina par svārstībām arī paša dzejnieka valodā.

Daļēji šāda formu paralēlitāte raksturo mūsu literāro valodu vispār, kur vēl tagad tieši augšā minētajos vārdos novērojamas svārstības gan pamatvārdu celmā, gan deminutīvo piedēkļu izvēlē.

Jāuzsver, ka deminutīvi ar *-tiņš* ir nesalīdzināmi produktīvāki Latvijas austrumu daļā (kur sīkstāk paglābti vecie *i-* un līdzskaņu celmi un kur šais celmu kategorijās pārnākuši vārdi arī no citām celmu grupām) nekā rietumos, kur daudzas izloknes tādus vispār nepazīst un darina tikai formas ar *-iņš*. Parasts šis deminutīvu tips ir arī dainu valodā. Tādējādi bagātīgi izmantotās formas ar šo izskaņu tuvina Raiņa izteiksmi ir tautasdziesmu, ir augšzemnieku valodai.

Ārpus nupat aplūkotajiem atvasinājumiem ar *-(t)iņš* Raiņa valodā cik necik plašāk pārstāvēts ir vienīgi deminutīvu tips ar *-elis*. Tas nav vienādi populārs visā Latvijā, un novadu īpatnības vēl diezgan skaidri izpaužas arī mūsu vecākās paaudzes rakstnieku darbos. Kurzemē un Zemgalē, īpaši Dienvidkursā, deminutīvi ar *-elis* ir sevišķi iemīļoti un joprojām tiek lietoti dažādu subjektīvu vērtējumu izpaušmei, arī bez kādas nievas. Kuplā skaitā tādus gadās sastapt, piem., Dienvidkursas pārstāvja J. Janševska romānos, tādu netrūkst arī zemgalietei A. Brigaderei (*Annele!*), bez kāda sevišķa nievājuma vai nicinājuma tos lieto arī dzirciemnieks E. Birznieks-Upītis un talsinieks K. Džīlleja, piem., ... galva noliecas uz Kārlēna *punčeli* un ... pieceļas ar Kārlēna tuklo *roķeli* mutē¹, ... un medus krāsas mati ar negaru, bet pakuplu *biželi*².

¹ E. Birznieks-Upītis, *Pelēkā akmens stāsti*, Rīgā 1955,34.

² K. Džīlleja, *Mans brālītis*, 1947,50.

Turpretim Austrumlatvijā deminutīvi ar *-elis* ir sastopami daudz retāk, pie tam parasti tikai nicināmā nozīmē. Rainis kā augšzemnieks pārstāv šo pēdējo grupu. Starp formām ar *-elis* Rainim ir gan īpašvārdi (*Kurzemele, Marele*), gan tautu vārdi (*latveļi, grieķeļi*), gan atsevišķu personu apzīmējumi (*sieveles, kundzeļi, palīgeļi, ubaģelis, vīrelis, amatniekeļis, puspuišeļi, tukšēdelis, badmireļi, jaunmirelis, spēlmanelis, nomireļi, raganele, sūrdedzele, sirdsrāvele*), gan dzīvnieku un dažādu lietu nosaukumi (*šunel's, sikspārnelis, spārneļi, gārdumeļi*¹, *maišeļis, kažoķelis, rateļi, garože, purvels*), pat abstrakti vārdi (*mūžiibes*). Ar *-telis* darināta forma *acteles* IV 98.

Visas šīs apm. 30 formas stipri nevienmērīgi izkaisītas pa dažādajiem drāmatisksajiem darbiem un dzejoļu krājumiem: lugās „Pūt, vējiņi“, „Uguns un nakts“, „Jāzeps un viņa brāļi“ un „Zelta zirgs“ (ja neskaita *dzirksteli*) nav neviena šāda deminutīva, toties viss vairums koncentrēts „Spēlēju, dancoju“, „Iljā Muromietī“ un „Krauklītī“. Lielāko tiesu tie ir ar skaidri uzsvērtu pejoratīvu pieskaņu un bieži vien likti velnu vai citu negatīvo tēlu mutē. Emocionālo apakštoni vislabāk var saklausīt kontekstā, īpaši tur, kur deminutīvam ar *-elis* pretstatīta nedeminuētā forma vai atvasinājums ar *-iņš* resp. *-ītis*, sal. (uz velnu) Caurais *maišeļi*, Pavirzies nost! IX 372, (Tots uz velniem) Tik to jūsu *gārdumeļu*, Ragansmieklīm apkaisītu, Velna spļaudiem apsplaudītu! IX 370, (Trejgalvis uz citiem velniem) Es jau vecs, miera gribu: Nesu trejas *mūžiibes* IX 430; (Treša - izsmejot — uz Magoni) Kur tā zeme — *Kurzemele*? X 122, kam seko Magonēs lepnā atbilde: Dieva roka — tur *Kurzeme*, Joda bērnu nesmejama!, sal. Magonēs runā daudzīnāto mīlo *Kurzemīti*!; (cietsirdīgais Fricis par slimu putniņu) „Muļķa putniņš!“ viņš to mēda, „Paskrej pats, tev *spārnelī*!“ IV 307.

Otrs faktors, kas var būt ietekmējis deminutīvu izvēli, ir lietuviešu valoda, kur dominējošais deminutīvu tips (nozīmē tuvs latviešu formām ar *-iņš* un *-ītis*) ir ar *-elis* vai *-ēlis*. Šķiet, ka ne nejauši Rainis „Indulī un Ārijā“ licis formas *sieveles* un *latveļus* taisni lietuviešu mutē, tādējādi reizē viegli pasvītrojot arī runātāju tautību. Kā labam lietuviešu valodas pratējam tas viņam nebija grūti izdarāms. Jāatceras, ka Rainis arī citās vietās labprāt izmantojis valodu īpatnības, lai norādītu attiecīgo personu tautību, iepinot pat veselas krievu frazes (*Vot tak djevka!* Tā

¹ Kā norādījusi H. Grase (Ceļi 9,291), *gārdumelis* varētu būt arī lituānisms, sal. liet. *gardumēlis* ‘gardums, gardumiņš’. Rainis to varēja pārņemt vai nu tieši no lietuviešu valodas, vai no Višķu un Jāsmuižas izlokšnes, kur lituānismu ir krietns skaits.

mums smaida — „Rīgas raganā“), atsevišķas poliskas formas (*paņenka* Jakubovska mutē lugā „Mila stiprāka par nāvi“) utt.

No formas viedokļa interesants ir deminutīvs *velnereļi* : Raganeles, spurkš! *Velnereļi*, spraukš! IX 374. Formu nepazīst ME, EH, un, cik man zināms, tāda nav atzīmēta arī lietuviešu valodā. Visdrīzāk vedas domāt, ka te mūsu priekšā kāds paša Raiņa jaundarinājums, meklējot pēc 4-zilbju deminutīva metrisku prasību dēļ; varbūt analogi pēc tādām liet. formām kā *broterēlis* ‘brālītis’, *seserēlē* ‘māsucaņa’ jeb ar *-erelis* < *-elelis*?

Saliktā deminutīvu piedēkli *-el-* reti izmantots: Rainim ir tikai *zvaneliši* 6,46 un (ja *dzirkstele* vērtējama par deminutīvu) arī *dzirkstelīte* II 405.

Atvasinājumu ar *-ēn-* Raiņa valodā pavisam nedaudz: formas ar *-(ul)ēns* parasti apzīmē dzīvnieku mazuļus (*ezēns*, *briedēns*, *žeberkstēns*, *kazlēns*, *strazdulēns*, *vārnuļēns*, *vardulēns* uc.), un samērā reta ir tirā deminutīva nozīme: *dēlēns* XII 72, *skuķēns* XIII 115, *puisēns* III 192, *meitēns* VIII 443, *bajārēns* X 387, *kroplēns* VIII 427, *dieverēns* VIII 35; (ar saliktu piedēkli) *puisēniņš* IV 13.

Nozīmes nianse vislabāk izredzama pretstatu pāros *skuķēns* : *skuķītis*, *pelēns* : *pelīte* uc., kur pirmais loceklis saistās ar lielāku nevērīgumu vai nievu, sal. (Jakubovskis nicīgi par Lienīti) *Skučēns* manī iemīlējies XI 294.

Kā latviešu valodā vispār, arī Raiņa rakstos ir daudz paralelu formu *meiteņei*: *meitēns* (*meitēn!* VIII 443), *meitens* (= *meitenis*), ddz. *meiteņi* XI 252, *meitenītis* VI 364, *meiteniņš* XIII 162.

-ulis nesaliktā veidā nav sastopams (atskaitot īpašvārdu *Marčuls* IV 46), ar *-ulīte* darinātas mīlināmās formas *māsulīte!* 6, 156 un *mušulītes* (no *mušas* vārda) XI 33, arī *mazulīši* 6, 163. Bez parastās *māsiņas* un nupat pieminētās *māsulītes* jāatzīmē vēl *māsīciņa* : (Zane uz Barbu) *Māsīciņ*, mal par mani VIII 362 un (Barba par māsām) Ņem tās mutes, ko neņēma Manas pašas *māsīciņas* VIII 514. No citātiem nepārprotami izriet, ka Rainis ar *māsīciņu* domājis *māsu*, nevis *māsīcu*. Tā ir tipiska augšzemnieku forma, apliecināta visvairāk Augškurzemes izloksnēs, arī tautasdziesmās; ME, EH s.v. *māsīca* min gan pašu formu, bet šaubās vēl par tās nozīmi, kas skaidri parādās Raiņa lugā.

Kopumā var teikt, ka Raiņa deminutīvus formālā ziņā raksturo izskaņu *-iņš* un *-ītis* milzīgais pārsvars pār pārējiem deminutīvajiem piedēkļiem, no kuņiem plašāk pārstāvēti vienīgi *-elis* un *-ēns*, kamēr pilnīgi trūkst modernajā valodā parastā *-uks*. Biežie *-tiņš*, kā arī adj. ar *-ītis* pasvītro Raiņa valodas augšzemnieciskās iezīmes; arī izskaņu *-iņš* un *-ītis* vājs

sakars ar pamatvārdu celmu saista Raiņa lietotās formas ar augšzemnieku dialektu, bet tai pašā reizē pasvītro radniecību arī ar dainu deminutīviem.

Deminutīvu frekvence salīdzinājumā ar nedeminuētajām formām prasa īpašu apskatu.

II

Skats pasaules literatūrā rāda, ka rets kāds cits valodas elements bijis tik cieši saistīts ar sava laika literāro gaumi kā tieši deminutīvi resp. subjektīvā vērtējuma formas. Ja, piem., franču rakstniecību vēl 16.gs. raksturo liela deminutīvu bagātība, tad jau nākamais gadsimts ar racio-nālāku pieeju un atturīgo izteiksmes veidu iegrožo arī patvaļīgo deminutīvo formu daudzveidību, un Voltērs izvēlas deminutīvus jau stipri piesardzīgi. Arī vācu literatūrā ap 17.gs. vidu sākas teorētiska cīņa pret deminutīvo formu pārmērīgo biežumu, lai dzeju nepadarītu „bērnišķīgu“, „smieklīgu“. Krievijā pirmajos gadu desmitos pēc 1917.g. revolūcijas notika spilgts pagrieziens arī deminutīvu ziņā: kā ar vispārējo dzīves izjūtu un mērķi nesaskanīga parādība tie parādījās retāk, pie tam ar pretēju niansi nekā agrāk — ne vairs kā (salkana) mīlīguma izpausme, bet ar irōnijas pieskaņu, runājot, piem., par pretinieka „krizes dekrētiņiem“, „ideālistiskajām sistēmiņām“ utt.

Latviešu literatūras vēsturē pirmoreiz ar deminutīvu problēmu nopietnāk sastopamies 17. un 18. gs.garīgajās dziesmās, īpaši Kr. Firekera dzejā. Šai vietā malā atstājot literatūrzinātnieku pretējos viedokļus jautājumā par to, kur meklējams šo daudzo deminutīvu avots — latviešu tautasdziesmās vai vācu dziesmu paraugos, atzīmēsim, ka jau 18.gs. beigās G. Stendera personā jūtama spēcīga reakcija pret biežajām deminutīvu formām garīgās dziesmās.

Turpmākais deminutīvu daudzuma ziņā iezīmīgais posms ir sentimentāli romantiskā virziena literatūra ar savu ziedu laiku 19.gs. 70. un 80. gados, bet jau ap gadsimtu miju sākas deminutīvu atplūdi, un tiklab P. Šmits, kā K. Milenbachs savos rakstos par mūsu literāro valodu apzināti vēršas pret tiem kā pret skaužamu ļaunumu. Šai laikā, kad sentimentāli romantiskā uztvere sadurās ar jauno strāvojumu, savu literāro darbību uzsāk Rainis, un tādēļ ar sevišķu interesi varam vērot, kā saskarē ar laikmeta literāro mantojumu veidojies paša rakstnieka individuālais stils. Īpaša problēma saistās ar deminutīvu izlietojumu Raiņa lugās, jo par vispāratzītu patiesību latviešu un vispār Eiropas rakstniecībā mēdz atzīt faktu, ka drāmatiskos sacerējumos, sevišķi nopietna satura drāmās, nav deminutīvu īstā vieta. Studijas grieķu literatūrā liecina, ka grieķu komēdijās lietotais deminutīvu skaits tālu pārsniedz skopos deminutīvus

grieķu tragēdijās. Līdzīgi par latviešu valodu ap gadsimtu miju spriež K. Milenbachs: „... pamazinami vārdi pieder vienīgi bērnu un ikdienišķai valodai un tiem rakstniecības zariem, kuŗu priekšmets ir ikdienišķā dzīve, kā tautas dziesmām, joku lugām par vienkāršu dzīvi“¹.

Ja nu tomēr, pretēji šādiem atzinumiem un vispārējiem novērojumiem, Raiņa tragēdijās un drāmās sastopam ne mazumu deminutīvo formu, tad, vienkārt, tāpēc, ka Raiņa lugām raksturīgs spēcīgs lirisms, bet galvenokārt tādēļ, ka te nav runa tikai par nopietna satura drāmatiskiem sacerējumiem, bet par latviešu folkloras iestrādājumu šais drāmās.

Salīdzinot deminutīvu skaitu 10 Raiņa lugās, nevar konstatēt, ka deminutīvu biežums atkarātos no lugu uzrakstīšanas laika. „Induli un Ārija“, kas sarakstīta 1911.gadā, deminutīvās formas lietotas apmēram tikpat bieži kā 1927.gadā nobeigtajā lugā „Mīla stiprāka par nāvi“. Jāiegaumē gan, ka Raiņa nozīmīgākās lugas sacerētas relatīvi ne pārāk ilgu gadu starplaikā un ka lugu atsevišķās daļas bieži vien bijušas iece-
rētas jau krietni agrāk un domās izauklētas līdz tam brīdim, kad tās ie-
kausētas kādā pašreiz topošā drāmatiskā sacerējumā.

Daudz ciešāks izrādās sakars ar lugās apstrādāto vielu. Ar sevišķi augstu deminutīvo formu frekvenci izceļas Raiņa tautasdziesmu cikla lugas: pirmo vietu ieņem „Pūt, vējiņi“, tai seko „Krauklītis“ un „Zelta zirgs“. Deminutīviem visnabadzīgākā luga ir „Jāzepts un viņa brāļi“, kur tikai 27 deminutīvi pa vienai reizei un 6 deminutīvi, kas atkārtojas 2—5 reizes, kamēr „Pūt, vējiņi“ tādu ir 104 (pa 1 reizei) un 49 (kas atkārtojas 2—42 reizes).

Izmantojot dažām savām lugām tautas poēzijas vielu, Rainis tātad ne vien mēģinājis atdarināt tautasdziesmu metrisko iekārtu, bet pārņēmis arī stilistiskos līdzekļus. Šai vietā der vispirms iestarpināt dažus vārdus par Raiņa attieksmēm pret dainām vispār.

Lai kā vērtē Raiņa tautasdziesmu pantmēra atdarinājumu ar mūsdienu folkloras zinātnes mērauklu, nevar noliegt, ka Raiņa interese par latviešu tautas garamantām bijusi ilgstoša un tā laika aspektā arī nopietna. Raiņa māte ir liela tautasdziesmu pratēja. Jau 10 gadu vecumā nākamais dzejnieks sāk dzejot, tieši tautasdziesmu ierosināts. Viņš krājis un pētījis tautasdziesmas ģimnazista gados. Studiju laikā Raini interesē folkloras lekcijas, un Voltera latgaliešu folkloras krājumam viņš nodod arī savu tautasdziesmu vākumu. 1888.gadā viņa pirmais publicētais dzejoļu krājums „Apdziedāšanās dziesmas“ ir tautasdziesmu parodijas. Rai-

¹ K. Mūlenbachs, *Kāds vārds par deminutīviem jeb pamazinamiem vārdiem*, citēts pēc: T. Zeiferts, *Latviešu rakstniecības chrestomatija* III, 2, 275—276; sal. arī J. Endzelīns un K. Mūlenbachs, *Latviešu gramatika*, Rīgā 1928, 123.

nis pats vācis folkloras materiālus savu bērnu dienu novadā — Višķu un Jāsmuižas pagastā, laikiem apstaigājot arī citus Latvijas apgabalus, piem., Vietalvu, Alūksni, Koknesi¹. „Man tautas gara mantas ir tik tuvas un pazīstamas, kā tādas lietas, kas man pieder jau no bērnības un jaunības. — Folkloras studijas es nekad neesmu pārtraucis“, liecina dzejnieks pats par sevi².

Tik plašā apjomā pazīstot tautasdziesmas, Rainim nevarēja palikt neievēroti arī tām raksturīgie deminutīvi, kas tur sastopami tādā vairumā, ka uzlūkojami par mūsu tautasdziesmu stila formu. Vispār ir zīmīgi, ka tieši deminutīvi uztverti un vēlākajā individuālajā latviešu rakstniecībā atdarināti kā mūsu dainu visraksturīgākā pazīme. Jau Vecais Stenders 18.gs. beigās, *cinīdamies* pret latviešu tautas dzeju un gribēdams dot „nekaunīgo“ tautasdziesmu vietā kādas citas, pēc viņa uzskata vērtīgākas dziesmas, sadzejo pats kādu ziņģi, mēģinādams atveidot to īsti zemnieciskā gaumē. Viņa dziesmā, kas sacerēta daktila pantmērā, no latviešu tautasdziesmu elementiem visvairāk izceļas daudzie deminutīvi, kas atkārtojas vai katrā rindā, kamēr daudzu citu latviešu dainām būtisku pazīmju trūkst, sal.:

Uzauge ozoliņš pļavmalīnā,
Smuidriem zariņiem, zaļošām lapām,
Še tautu meitiņas vainakus pin.
Sargies, ozoliņ, par jātņiekim,
Kas apkārt tevim pieguļos tup³, utt.

Arī tautas atmodas laikmeta dzejnieki, meklēdami savai daiļradei paraugus tautas dzejā, gan daudzējādā ziņā vēl pareizi neuztver tautasdziesmu īpatnējo uzbūvi metriskā ziņā, gleznu paralēlismā un citās stila īpatnībās, bet toties īpaši izšķērdīgi izmanto deminutīvos atvasinājumus. Arī Rainis, būdams sava laika bērns, maksā meslus šai laikmeta uztverei, jo, runājot J. A. Jansona vārdiem, „šīs tautiskās romantikas burvīgā senatnes dzīve tomēr paliek kā sena dziesma, kā apakšslānis visai Raiņa mākslinieciskai darbībai“⁴, un tas attiecas arī uz stila īpatnībām. „Latviešu valodu un tautas dziesmas visai raksturo deminutivi, kuri dod daudz

¹ A. Birkerts, *Rainis — krievu literatūras tulkotājs*. Raiņa daiļrade (Rakstu krājums), Rīgā 1954, 384.

² A. Birkerts, *J. Raiņa dzīve*. Kopoti raksti I, 36; citēts pēc FBR 10, 168.

³ G. Fr. Stender, *Letiische Grammatik*, Jelgavā 1783, 279—280.

⁴ FBR 10, 172; līdzīgi spriež K. Dzīlleja (Raiņa *Raksti* 5, 178): „Jo senajās pānāksnieku dziesmās aptuveni noģiedamais laikmets ir tikai fons, uz kuŗa dzejnieks projecējis Latvijas atbrīvošanas cīņu laikmeta — tātad cita laikmeta latviešu dvēseli.“

piemīlīguma un sevišķa jaukuma¹, ir paša Raiņa atzinums, tā ka biežie deminutīvi viņa darbos nav nekāda nejauša parādība.

Galvenās pazīmes, kas raksturo deminutīvu lietojumu Raiņa tautasdziesmu lugās, ir, pirmkārt, deminutīvu augstā frekvence. Lugās „Pūt, vējiņi“, „Krauklītis“ un „Spēlēju, dancoju“ viena un tā pati deminutīva forma var būt atkārtota darbā pat vairākdzesmit reižu. Visbiežāk atkārtojas: *meitiņa, princesīte, tētiņš, māsiņa, dvēselīte, saulīte, līgaviņa, dieniņa, bāliņš*. Ja mums būtu Raiņa vārdnīca, interesants būtu salīdzinājums ar visu Raiņa rakstos sastopamo vārdu krājumu: šķiet, ka *saule, dvēsele, princese* uc. pieder pie visvairāk iemīļotajiem vārdiem Raiņa valodā vispār.

Tāpat kā tautasdziesmās, arī Raiņa lugās samērā bieži deminutīvā formā lietoti arī vielu vārdi un abstrakti jēgumi, ko nav parasts deminuet ikdienas valodā (piem., *sudrabiņš, dimantiņš, tēraudiņš, sviestiņš; birumiņš, untumiņi, ritumiņš, smaržumiņš, mīļumiņš, smieklīni, teikumiņš, jājumīņš, mūžiņš, smagumiņš, vieglumiņš, zaļumiņš, valodiņas*).

Līdzīgi dainu sacerētājiem, Rainis dažkārt pievieno deminutīvo izskaņu arī adverbīāli lietotam lietvārda lokatīvam, piem., Es neiešu *tautiņās* VIII 442, Kad tu iesi *ciemiņos?* VIII 501, Deva manā *rociņā* VIII 505.

Tāpat kā tautasdziesmās, ļoti daudzi epitēti ir deminutīvā formā, piem., ornamentālais epitēts *sudrabiņa*, kas var nostāties gan pirms, gan aiz apzīmējamā vārda: *Sudrabiņa* smieklīņiem X 62, *Dimantiņa* actiņām X 109, *Maģonišu* cisas taisu X 154; Galdi balta *sidrabiņa* X 79, Vai ir grīda *sudrabiņa* VIII 348. Sevišķi iemīļotas ir apozīcijas, kas var būt vai nu nesalikti deminutīvi, vai arī tautasdziesmu stilam radnieciski citnozīmes salikteņi, piem., a) Meitu māte, *labunīte* VIII 381, Bēdz no vēja *lauzējiņa* VIII 423, Še, jaunīte-*dailenīte* X 87, b) Ak tu māmiņ, *zeltsirdīti!* VIII 359, Tu krauklīti, *zilsvārcīti* X 65.

Paraugi tautasdziesmās sameklējami arī tādiem pirmnozīmes salikteņiem, kuŗos deminutīvs saaudzis kopā ar atributīvu adjektīvu vai substantīvu, piem., *sīkzvaigznīte, zilpuķīte, baltpuķīte, daiļkājīņa, mīļmāsiņa; Daugavlidaciņa, ozolaugumiņš*. Sevišķi daudz tādus sastop „Krauklītī“ un „Pūt, vējiņi“, piem., *Mikstrociņas* satulznot, *Gludvaidziņus* sagrumbot! X 21, Vai nav *ozolaugumiņš?* VIII 439. Nevaru pievienoties H. Grases skaidrojumam, it kā šāda tipa salikteņi radušies tādēļ, ka Rainis „nevarēdams iekļaut atribūtu ar apzīmēto vārdu pantmēra stingrajā likumā, apvieno tos salikteņi“². Drīzāk vedas domāt, ka te meklējama tā laikmeta

¹ Citēts pēc D. Zemzare & M. Pūķe, *Par dažiem Raiņa valodas un stila pētīšanas jautājumiem*, ZA Vēstis 9, 1954, 43.

² Ceļi 9, 306.

literārā mode, kam seko arī Rainis. Jo ne velti jau K. Milenbachs, rakstīdams par latviešu dzejas valodu tautiskajā laikmetā, vēršas pret šāda tipa saliktoņu pārmērīgo daudzumu tā laika dzejā, „ka lasītāji vairs nevar aizklausties un dažas dziesmiņas jau sacerētas, kuŗās šīs šķiras dziesminieki izzoboti. Ērmoti, ka mūsu dzejā šā vai tā parādība viegli izvēršas par lipīgu slimību. Viens iedziedas par zilactiņām, tūdaļ seko citu dziesminieku bālvaigi, melnuzacis, sārtlūpiņas, mazaustiņas, karstsviedri“¹.

Kā norādījusi jau D. Zemzare², „viens no Raiņa dzejas valodas labskanīguma iemesliem ir prasmīgi, organiski teikumā iesaistīti atkārtojumi izteiksmes kāpināšanai“. Šādam nolūkam izmantoti arī deminutīvie atvasinājumi. Te iederas ne vien latviešu sarunas valodā parastais paņēmiens atkārtot aiz adjektīva pamatformas to pašu vārdu deminutīvā (piem., *mazs maziņš*), bet arī — līdzīgi tautasdziesmu praksei — aiz lietvārda liktais tās pašas vai radnieciskas saknes deminutīvs. Ar dainu paraugiem Ekur *puika, puisēniņš!* vai *Ai kaimiņi, nāburdziņi!* var salīdzināt, piem., Raiņa rindas: *Vai man' dien'!* *Vai man' dienīņ!* VIII 481, *dēls, mans dēliņš!* IX 319, *Treji zēni, puspuiseļi* X 54. Tas pats efekts sasniegts, kur aiz lietvārda deminutīva atkārtots tas pats vārds subdeminutīvā, t.i. ar divkāršu deminutīvo piedēkli: *Baibiņ, mīļu Baibaliņu* VIII 423, *Bāliņ, manu bāleliņu* X 98. Vēl tālāks paveids ir tautasdziesmām raksturīgais trīs posmu sakārtojums gradācijā, kuŗā ietilpst deminutīvās formas: *Ak bāliņu, bālēniņu — Manu baltu bālēniņu —* X 98; ar otrādu elementu grupējumu (paplašināts deminutīvs + deminutīvs + pamatforma): *Krauklīt manu! Krauklīt, krauklī!* X 150.

Būtiskākā atšķirība starp deminutīviem, kā tie lietoti tautasdziesmās un kā Raiņa tautasdziesmu lugās, šķiet tā, ka pretstatā dainu „beznozīmes“ deminutīviem, kuŗu galvenā loma ir radīt tikai vispārējo dzejas pamatnoskaņu, Rainis savus deminutīvus jau spilgtāk individuālizē, piemērodamies attiecīgajai lugas situācijai un personai. Mazāk skaidri tas manāms lugā „Pūt, vējiņi“, lai arī te jau vērojami aizmetņi dažādo deminutīvo sufiksu mērķtiecīgam izlietojumam, sal., piem., pretstatījumu *sedzacīte — sedzacene, Gatis — Gatiņš, Baiba — Baibiņa — Baibaliņa* utt., kas kalpo stilistiskām niansēm. Noteiktāk tas vērojams „Krauklītī“, bet sevišķi „Spēlēju, dancoju“, kur, piem., pejoratīvās nokrāsas deminutīvi ar *-elis* likti tieši velnu mutē vai arī iekaisīti Tota valodā tur, kur viņš runā ar velniem. „Zelta zirgā“ deminutīviem bagātāka ir Antiņa

¹ K. Milenbachs, *Daži jautājumi par latviešu valodu* IV, Rīgā 1909, 86—87.

² ZA Vēstis 9, 1954, 42.

valoda, kas atšķiras no viņa robusto brāļu runas, un deminutīvās formas tiek sabiezinātas atsevišķās ainās, kur pati psiholoģiskā situācija tiem vairāk piemērota, piem., skatos ar bērniem.

Ne vien drāmatiskajos sacerējumos, bet arī lirikā deminutīvo formu visvairāk ir vietās, kam ciešāka saskare ar bērnu pasauli. Liela deminutīvu bagātība raksturo gan Raiņa bērniņas epu „Sauls gadi“, gan „Zelta sietiņu“ un citus dzejoļu kopojumus IV sējumā, bet par visu vairāk „Saulīti slimnīcā“, kas veltīta *slimajiem* bērniem. Deminutīvā formā parādās tiklab bērnu vārdi, kā viņu apkārtnes apzīmējumi, bet — kā sevišķi zīmīga parādība — biežāk nekā parasti arī adjektīvu (*mazs, smalks, viegls, labs, gluds, tīrs, apaļš, sūrs*) un pat vietniekvārda *cits* pamazināmās formas, piem., Mana mīļā *Ritiņa*, Citugad' tu jau būsi *citiņa* IV 364, Pērk *māmiņa Vilītim baloniņu*, Viegļu, sarkanu, *apaļiņu* IV 373.

Rainim raksturīga pazīme ir tā, ka lielais vairums deminutīvu izmantots mīļuma, sirsnīguma izpausmei, kamēr pejoratīvā vai ironiskā nozīmē lietotu formu ir samērā maz. Relatīvi augstu procentu veido tiešie mīlinājuma vārdi, visbiežāk uzrunas locījumā, piem., Mans mīļais, dārgais zelta *spožumiņš*, Mans *acu dzirnūts*, mans sirds *siltumiņš* (Laimdota uz Lāčplēsi) VII 299, Kas tev, mana *dūjiņa*? Ko trīsi, *zīlī!* (Lāčplēsis uz Laimdotu) VII 299, 301, Ko tu atkal redzi spokus, mana *bailīte*? Nebaidies, manu *rožu ziedu lapiņ!* Nedrebi, mana *dūjiņa*! Pasēd, pasēd, manu *debestiņu!* (Heils uz Maiju) XI 278, 280.

Nākamie gadu desmiti pēc Raiņa nāves iezīmē tiklab dzīvē, kā literātūrā lielāku atturību sirsnības emociju izpausmē vispār, un šim jūtu grožojumam pakļauta arī deminutīvu izvēle. Moderno laikmetu raksturo tieksme deminutīvus izraudzīties ekonomiskāk, lietderīgāk pakļaujot tos darba mākslinieckajiem nolūkiem. Reizē ar to tik daudz neizceļas deminutīvu skaits kā to dažādās formas un variablās nozīmes, kas kalpo jūtu toņu niansējumiem. Ciešā sakarā ar sliekšmi vairīties no katra lieka „sentimentālisma“, jaunlaiku rakstnieks ir ar mieru iepīt deminutīvos atvasinājumus drīzāk ar ironijas, tiksmes vai tieša nicinājuma puanti, bet ne tik labprāt nopietna mīlīguma vai sirsnības izpausmei. Taisni šai apstākli slēpjas viens no svarīgākajiem motīviem, kādēļ deminutīvo formu pārpilnība Raiņa dzejā (piem., Tev *magonišu* gultu taisīšu Un klāšu sārtu rožu *paladziņu*, Un tavu sirdi atkausēšu smiekliem. Nāc vizēdama, mana visumīļ! Ar ievu ziedu zaru *rociņā*, Skan *sudrabzīlītes* un zelta vaiņags V 451) nepatīkami sadurās ar mūsdienu lasītāja uztveri¹.

¹ „Mūsdienu dzejnieks ņem no tautas dziesmām tādus tēlus, kas atbilst viņa pasaules izjūtai un dzejiskiem nolūkiem; viņš izvēlas folkloras motīvus, kas nerunā pretī viņa distancētam dzīves skatījumam. Tāpēc, piemēram, nav populāras mūsu

Uzaudzis sava laika literārajās tradīcijās un deminutīvu lietojumā daudzkārt sekojot tautiskās atmodas laikmeta pēdās, Rainis tomēr jau, piem., „Jāzepā un viņa brāļos“, kā arī savos filozofiskajos un ciņu dzejoļos stipri tuvu pievirzās tam stāvoklim, kas visumā saskan arī vēl ar tagadējo literāro gaumi.

Einige Sprach- und Stilprobleme bei Rainis

Als Fortsetzung der Untersuchung über die Sprache des lettischen Dichters Jānis Rainis (1865—1929) (s. Ceļi 11,24—37) sind hier 1) der präpositionale Lokativ und 2) die Diminutivformen behandelt worden. Der Lokativtyp mit der Präposition *iekš*+Genitiv, der in der heutigen Schriftsprache beinahe ungebräuchlich ist, aber in der älteren Literatur vorkam und auch in der Volkssprache, vor allem in den westlettischen Mundarten, erscheint, ist bei Rainis durch etwa 30 Beispiele vertreten, hauptsächlich bei den Pronomina. Im Gegensatz zu diesem präpositionalen Lokativ, womit ausgedrückt wird, dass etwas sich *in* etwas befindet, zeigen die von Rainis reichlich gebrauchten gewöhnlichen präpositionslosen Lokative ein viel umfassenderes semantisches Feld.

Aus der Übersicht über die diminuierenden Suffixe ergibt sich, dass *-iņš* und *-ītis* in den Werken Rainis' stark über die übrigen Diminutivsuffixe überwiegen, von denen eigentlich nur *-elis* (mit pejorativem Sinn) etwas häufiger vertreten ist, während die im heutigen Schriftlettisch ziemlich bekannten Bildungen mit *-uks* ganz fehlen. Die häufige Verwendung von Formen auf *-tiņš* wie auch Adjektivdiminutive auf *-ītis* sind als Besonderheiten des Hochlettischen zu werten, ebenso das Hinzufügen der Ausgänge *-iņš* und *-ītis* an Grundwörter ohne Rücksicht auf deren Stamm. Diese letztgenannte Eigentümlichkeit wie auch die Häufigkeit von *-tiņš* erinnern auch an die Sprache der Dainas.

Es geht nicht, einen näheren Zusammenhang zwischen der Diminutivhäufigkeit und der Zeit der Entstehung des entsprechenden Dramas festzustellen; dagegen merkt man eine reichlichere Anzahl Diminutivformen in den Werken, deren Inhalt und Ausdrucksweise ihr Vorbild in der lettischen Volkskunde haben.

Das Gemeinsame für die lettische Volkspoesie und die Dramen von Rainis liegt in der hohen Frequenz der verwendeten Diminutivformen; der Unterschied besteht darin, dass die von Rainis gebrauchten Diminutive — im Gegensatz zu den „inhaltslosen“ Diminutivbildungen der Volkslieder — in höherem Grad zur Individualisierung und Charakterisierung der entsprechenden Personen wie auch Situationen dienen.

---

jaunākajā lirikā tās tautas dziesmu gleznas, kam ir emocionāla nokrāsa, kā pamazinājumi. Lai saprastu stila attīstības virziena maiņu, atcerēsimies, cik liela loma tieši emocionālajiem tautas dziesmu izteiksmes elementiem bija Raiņa dzejā“, J. Andrupis, *Latvju Mēnešraksts* 11, 678; sal. arī M. Kalve, *J. Raiņa daiļrade*, 144—145, E. Andersone, *VLI Raksti* 9, 155, J. Niedre, *J. Raiņa daiļrade*, 78 un 83.

Terēza Lazdiņa

Dažas piezīmes par „Jāzepa un viņa brāļu” tulkošanu angļu valodā¹

Sarakste par „Jāzepa” un „Zelta zirga” tulkošanu angļiski starp sūtni J. Bisenieku un izdevēju A. Gulbi sākusies 1923.g. oktobrī. A. Gulbis bija pārliecināts, ka Rainis ir cienīgs, lai viņu minētu par kandidātu Nobeļa prēmijai (1923.g. 28. dec. un 1924.g. 8. marta vēstules). Tādam nolūkam viņš vēlējās, lai blakus dzejnieka kopotajiem rakstiem būtu iespējams Nobeļa prēmijas komitejai iesūtīt arī viņa darbu tulkojumus vācu un angļu valodā. Kad izraudzītās firmas J. M. Dent and Sons redaktori iepazinušies ar abu darbu vācu tulkojumu, viņi atzīst, ka tas varētu interesēt arī angļu publiku (1923.g. 20. nov.).

Tā kā nav iespējams dabūt labu tulkotāju, kas tulkojumu varētu veikt no latviešu oriģināla, vienojas tulkot no vācu valodas. Arī autors pret to neceļ iebildumus.

Jau 1924.g. 10. janvārī H. R. Dents raksta, ka viņš par tulkotāju var ieteikt Grēsi Raisu (Grace Rhys), par kuŗas labajām tulkotājas spējām viņš ir pārliecināts.

Pretēji sākotnējam plānam iesākt ar „Zelta zirgu”, A. Gulbis saziņā ar Raini vēlas kā pirmo publicēt „Jāzepu”.

1924.g. janvāra beigās Gr. Raisa iepazīstas ar Raiņa lugu, kas viņu ļoti ieinteresē, un viņa apņemas to pārtulkot trīs mēnešos. Lai tulkotāju vairāk iepazīstinātu ar latvju garu, sūtnis viņai piesūta 2 sējumus latviešu tautas dziesmu ar melodijām.

Rodas doma papildināt „Jāzepu” ar ievadu, kas dotu kādas biografiskas ziņas par Raini, kā arī kādu Raiņa dzejoli no „Tālajām noskaņām ...” Šai nolūkā sūtnis B. tulkotāju apgādā ar vairāku Raiņa dzejoļu vācu tulkojumiem, dažu šo dzejoļu tekstu latviešu valodā un burtisku — vārdu pa vārdam — tulkojumu angļu valodā, atstājot tulkotājas ziņā,

¹ Latvijas sūtniecības Londonā archīva materiāli: sarakste starp izd. A. Gulbi Rīgā, sūtni J. Bisenieku Londonā, izd. J. M. Dent and Sons un Grēsi Raisu (Grace Rhys) Londonā.

kā to ietērt dzejas formā. Raisa ir tā sajūsmināta par šo ideju, ka ir gatava tūlīt ķerties pat pie veselas latviešu dzejas antoloģijas sagatavošanas, ja tas būtu vajadzīgs. No šiem Gr. Raisas Raiņa dzejoļu tulkojumiem viens — „Darbs“ (Work) ir ievietots „Jāzepa“ ievadā, bet otrs — „Sīkie pirkstiņi“ — palicis manuskriptā, 22. maija vēstulē:

The small fingers.

It seems to me that those small fingers
Were carved from rose coloured crystal.
When you spread out those fingers laughingly
Ten rayed, the morning downed between.
Press them close, close upon my eyes,
I would see the world in a rose coloured light.
Far in a distant land hide the little fingers
But the red sun can shine through any distance.
Surely those small delicate fingers
Were carved from rose — pink crystal of the rock.

Par šo dzejoli tulkotājas vīrs redaktors Ernests Raiss (Ernest Rhys) saka, ka tas ir labs, ļoti atšķiras no angļu dzejas, bet ir līdzīgs ķeltu dzejai.

Lai darbu piemērotu vairāk angļu gaumei, tulkotāja vēlas izdarīt dažus labojumus un svītrojumus, lai novērstu — pēc viņas uztveres — vietām pārlicēģu sentimentalitāti vai situāciju atkārtošanos (16. febr.). Tomēr Rainis nepiekrīt nekādiem saīsinājumiem (A. Gulbja telegramma 6. martā). Darbs tiek tulkots vārdiski pēc Aspazijas vācu versijas.

Savā 7. marta vēstulē Gr. Raisa saka: „Es turos pilnīgi pie oriģināla, rindu pa rindai. Darbs ir tik skaists, ka man nav ne mazākā kārdinājuma no tā novirzīties. Izteiksmi es mainu vienīgi gadījumos, kur tas ir nepieciešams, kur pēc angļu gaumes tā ir pārāk vāciska“. Par „Jāzepa“ pēdējiem cēlieņiem viņa konsultē labu ēģiptologu sēru Fl. Petri (Flinders Petrie) un nāk pie atziņas, ka Rainis ļoti rūpīgi studējis Ēģiptes vēsturi (26. aprīlī). Bet tulkotāja pastāv uz to, ka grāmatai jādod interesants ievads, jo pēc viņas domām „Jāzeps“ pats par sevi vien neinteresēsot nevienu kritiķi, un, lai cik laba būtu pati luga, tā netikšot ievērota sava temata dēļ, ja grāmatai nebūs ievada, kas saistītu kritiķus. Tulkotāja domā, ka tam jābūt kaut kam par Latviju un latviešiem, par ko angļi ļoti maz ko zinot.

11. marta vēstulē tulkotāja analizē Jāzepa raksturu un nosauc viņu par megalomaniaku. Savā atbildē sūtnis informē viņu par apstākļiem, kādos darbs radies, par apslēpto simbolismu bībeles tēlos cenzūras spaidu dēļ.

1924.g. 26. aprīlī tulkotāja ziņo sūtnim B., ka tulkojums pabeigts un ka pirmie divi cēlieņi sagatavoti pārrakstīšanai uz mašīnas. Viņai radusies ideja pirms grāmatas publicēšanas sarīkot „Jāzepa“ fragmentu lasīšanu. Pirmā šāda lasīšana notikusi pašu Raisu mājā (sūtņa B. 24.

maiņa vēstule), kur lasītāji bijuši Grēse Raisa un viņas vīrs. Bez sūtņa un viņa kundzes tur piedalījušās arī citas literārās aprindās pazīstamas personas, un klātesošie, to starpā sērs Olivers Lodžs (Lodge), atsaukušies stipri labvēlīgi par lugas saturu un raksturojumiem. Vēlāk, kad gatavas pirmās korrektūras, šāds „Jāzeps“ lasījums notiek sūtniecībā vēl plašākā apmērā, lasījumu uzņemoties profesionāliem aktieriem (11. jūn. sūtņis nosūtījis 2 eksemplārus Benam Vebsteram (Mr. Ben Webster), kas uzņēmis lasīšanu). Šajā reizē bez citām prominentām personām, laikrakstu un literāru žurnālu redaktoriem vai kritiķiem ir klāt arī Igaunijas sūtņis ar kundzi Aino Kallas, kas pati ir rakstniece. Grēses Raisas meita Stella savā 1965.g. 11. febr. vēstulē šo rindu autorei izsakās, ka viņa it kā atceroties, ka tieši Aino Kallas bijusi tā, kas uzmudinājusi viņas māti uzņemties „Jāzeps“ tulkošanu.

Jūnija beigās A. Gulbis saņem pirmo korrektūras eksemplāru. 25. jūn. vēstulē sūtņim viņš raksta: „Tas izsauca lielu prieku un gandarījuma savīļojumu. Gribas ticēt ..., ka mēs patiešām ieiesim vispasaules literatūrā ...“

Bet burtliču kļūdišanās dēļ korrektūras eksemplāram titullapā nav autora — Raiņa — vārda. Tādēļ Rainim šis pirmais korrektūras eksemplārs nav rādīts. A. Gulbis saka: „Rainim es korrektūru nerādīju, jo viņa nervozais garastāvoklis, redzot eksemplāru bez viņa vārda, to vēl vairāk saspilētu. Patiesībā viņš ir liels bērns, kuņam nevar zināmas darīt ne mazākās nepatikšanas“.

Jūlijā rodas jauni sarežģījumi: jāmaina grāmatas nosaukums, jo Anglijā jau pirms 100 gadiem iespiesta Ch. Velsa (Wells) luga ar tādu pat nosaukumu. Raiņa priekšlikums jaunajam lugas virsrakstam ir „Jāzeps Ēģiptē“ (1. augusta telegramma), bet tas nepatīk izdevējam. Beidzot vienojas par „The Sons of Jacob“.

Septembrī „The Sons of Jacob“ ir iespiesta un tiek izsūtīta visiem angļu laikrakstiem un literārajiem žurnāliem recenzijai. Sūtniecībā sāk pienākt pateicības vēstules, kuņās daudzi piemin, ka nevar aizmirst to brīdi, kad dzirdējuši šīs lugas pirmo lasījumu. Piemēram, aktieris J. Stjuart-Bulls (Stuart-Bull) 15. sept., starp citu, raksta: „Tagad es būšu spējīgs izstudēt visu lugu un rūpīgi iedziļināties īpatnībās, kas mani pārsteidza šī darba pirmajā lasījumā, kad sevišķi izcēlās katra brāļa lieliskais raksturojums. Esmu sajūsmināts par šo grāmatu.“

„The Sons of Jacob” by J. Rainis

(Correspondence between the publisher A. Gulbis, Riga, the ambassador J. Bisenieks, the publishers J. M. Dent and Sons, and Mrs. G. Rhys.)

„Jāzeps un viņa brāļi“, a play by J. Rainis, was translated by Mrs. Grace Rhys from the German version of the play which was very close to the original. The book was published by J. M. Dent and Sons, London, in 1924 with the title „The Sons of Jacob“ and was received favourably by the critics.

Veronika Strēlerte

Aspazijas vēstules Veronikai Strēlertei

11/XI 1941.

Vai dabūji manu kartiņu?¹

Miļā zvaigžņu meitenīt!

Te nu ir, kā jav soliņu vakar vēstulē klāt ne divi² bet viens dzejols, būtu tiem 10 viens klāt noslēgums. Divi būs Tev par daudz. Jākrāj arī pašas krājumam, grāvi nedrīkstu palikt, jāvelk pašai sevi ārā kā Minchhauzenam. Iznāk nu gan ka jākrata no piedurknes, vari vaj nevari, jāstrādā tikai ar intuīciju. Es jav arī skolā bieži tiku vēl vakarā pie grāmatas. Pa dienu bij jāmizo tantei panzijā kartupeļi, jāmazgā istabas etc. Un dabūju arī vēlāk no nelaiķes miļ=māmiņas dzirdēt: „Kura cūka nerok pa dienu, rok pa nakti. Tā man iet. Man dzīves skats tāds smags, es gaidu kad varēšu sākt iegremdēties Švābes grāmatā³, varbūt mazgāšos tur rīta avotā. Sveicini viņu sirsniņi. Bet nu atraksti ar man kādu vārdu par sevi, pamet vienu zvaigznīt, paver actiņu.

Aspazija

Miļā zelta dzejniece

Rakstu steigā, ar neveiklu roku, te var vienīgi padzīvot un strādāt gultā tupot — grīda auksta, tādēļ ka apakšā kurināt prasa daudz malkas. Gribētu visādā ziņā tikt vaļā no tās vasarnīcas, atdotu par lētu naudu, ja gadītos kāds pircējs.

Es tad uzelpotu un varētu brīvi strādāt.

Še Tev tad dzejols priekš Tava saimniecības žurnāla⁴, strādāšu Tev līdz katrā numurā. Tagad dzejoļus, vēlāk publicistiku, esmu veca žurnāliste. Tagad ļoti steidzos ar to krājumu. Beigšu ja ne līdz svētkiem, tad

¹ Vēstules tiek publicētas mūsdienu rakstībā, atstājot negrozītas dažas autores rakstības īpatnības.

² Dzejoļi, par kuriem runa, bija domāti antoloģijai „Likteņi“, kas iznāca Latvju Grāmatas apgādā Rīgā 1942.

³ „Straumes un avoti“.

⁴ Mājturības žurnāls „Mana māja“, kur 1941.g. sāku strādāt par literārās daļas vadītāju.

janvārī. Ja Tev dabonams kāds piliens tintes, šādas vai tādas atved, vaj atsūti. Esmu pie beigām. Penziju par novembri vēl neesmu saņēmus, bet domāju, ka šonedēļ būs.

Palieciet abi sirsnīgi sveicināti,
Aspazija

2/XII 1941.

17/III 1942.

Mīlā mīlā dzejniece

Nu jūtos pavisam vainīga! Neesmu tik ilgi reaģējusi uz tik mīļu vēstuli un sūtījumu. Es vispār jūtu Tavu un Tava drauga draudzību kā lielu ieguvumu savā tukšā vientulīgā dzīvē, tas ir kā pavasara iepļūdums man stingumā un salā. Jūs abus es gribētu visu mūžu turēt cieti, cik nu man tā mūža vēl būs. Manai nokavēšanai par atvainojumu lai ir, ka biju savā darbā tā iepinusēs un sapinusēs kā zirnekļa tīklā. Trīs mēnešus no vietas strādāt ap līriku, tas ir baroties tikai no sevis vien, bez kāda ierosinājuma no ārienes ir pārāk grūti un apnicīgi. Jūs esat laimīgi, satiekaties ikdienas ar ārpasauli ar draugiem, aizejat teātrī, baudat mākslu un dažādus ierosinājumus, bet man atkārtojas ikdienas viens un tas pats. Ikdienas strādāt arī nevaru, daudz dienas jāizlaiž. Te pie mums neganti salst. Sēdu gultā ierāvusēs savā mazā istabiņā, lasu laikrakstus, vakaros vēsturiskas grāmatas, daudz cittautiešu, sevišķi Gēti, daudzas biografijas un atrodu tur arvien ko jaunu.

Nopriecājos par Mēnešrakstu.¹ Tavi dzejoļi reljefi izceļas, Stefans Žoržs jav ir eklektiķis, bet Tu man patīc labāk, Tev ir universela iejūta, bet pie viņa sajūt tendenci, katolicismu, un viņš jav arī ir šīs partijas dzejnieks, tā viņu izcēla un pabalstīja ar visādiem atsevišķiem izdevumiem un tā ir ļoti stipra partija. Man katolicisms par sevi ļoti patīk, viņš tuvina zemi ar debesīm, sevišķi ar savu Mariju kultu, to es pilnam sajutu Itālijas pierobežā dzīvodama, tur mēs satikāmies ar kādu mīļu vecu mācītāju, viņš apciemo ļaudis, pastaigādamies sēž uz grāvmāles, patriecas, dzīvo ļoti vienkārši. Luterisms ir kails, tiecas no zemes prom, ar saviem gotu smailajiem torņiem. Mēnešraksts ir glīts izdevums, neesmu vēl izlasījuse, tad vēlāk pateikšu iespaidus, varbūt arī uzrakstīšu. Kā ar Tavu „Mājturību“² Vaj jav sāk iznākt? Atsūti kādu numuru. Man atrakstīja vakar viņa redaktore³ G. Strauts un lūdza kādus dzejoļus, aizsūtīšu arī, tos viņa Tev nodos. Man aiz pieklājības jāsūta tie viņai, nokārtojaties, tad zināšu kam sūtīt. Varu arī prozu uzrakstīt, kas tur būtu piemērots. Kā viņa maksā dzejā un prozā? Informē mani, tad redzēšu kā tā spalva tecēs. Arī Pegazs jābaro ar literāriskām auzām.

¹ „Latvju Mēnešraksts“, kur publicēju dažus Stefana Georges dzejoļu atdzejojumus.

² Jau minētā „Mana māja“.

³ Sākumā rakstīts „izdevēja“; tas nosvītrots, un virsū uzrakstīts „redaktore“.

Pateicos Tev, mīlā, par to sūtījumu. Sviests un tinte! Miesai un garam tas ļoti noderēja. Kā Jums tur iet? Te jav nu ar kartiņām vien iet paplāni, bet es esmu veca emigrante, mani tas nepārsteidz, jāiejūtas atkal. Man pirmā vietā ir siltums un tad tikai ēšana, bet ar grūtībām dabonam mazo asīti, vienu šķēri, pasnatiem¹ jav nedod. Manā tuvumā dzīvo profesors L. Bērziņš, arī viņš ļoti sūdzas penzijas nedabon.

Bet mīlā, atsūti man to, ko solīju², Tavu „Lāsi“ tas man būs papildu spirdzinājums pie tintes un sviesta, sasils miesa un gars.

Un nu sirsnīgi sveicinu Jūs abus.

Aspazija

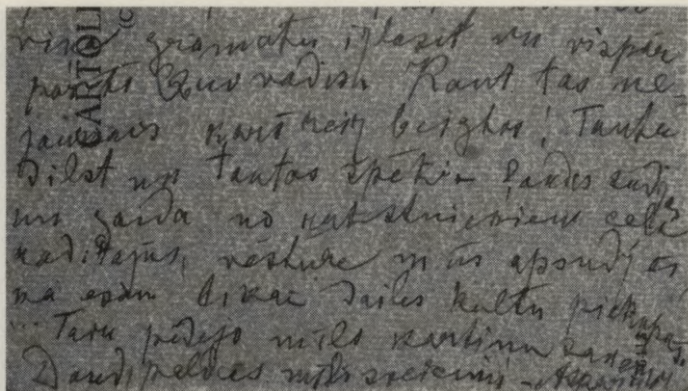
21/IX 1942

Sirdsmīlā dzejniece

Vesela vasara aizgājusi un es neesmu Tev rakstījusi! Dienas skrej kā putni man garām, un es vakarā arvien cieši apņemos šo to darīt vaj rakstīt un tomēr nekā! Aiziet sīkās māju rūpēs, birst dzīve zem rokām

¹ T.i. pensionāriem.

² Pārrakstīšanās „solīji“ vietā.

kā pelni, jāerrodas bez gala. Ak, kad reiz varēšu teikt: Esmu brīva! Pati sevi esmu sapinusi važās ar morāliskiem pienākumiem.

Es tik ļoti sapriecājos par Tavu kritiku¹, kur Tu tik mīļi mani aprakstīji, ka aiz prieka vaj raudāju. Skūpstu Tevi par to daudreiz. Gribētu daudz ar Tevi un Tavu dzīves draugu pārrunāt par visu, bet gribu vēl viņa grāmatu izlasīt un vispār par to Quo vadis. Kaut tas nejaukais karš reiz beigtos! Tauta dilst un tautas spēki — ļaudis sūdzas un gaida no rakstniekiem ceļa rādītājus, vēsture mūs apsūdzēs, ka esam tikai dailes kultu piekopusi ... Tavu pēdējo mīļo kartiņu saņēmu. Daudz palīdz mīļi sveicieni.

Aspazija

Les lettres d'Aspazija à Veronika Strēlerte

Les lettres d'Aspazija, publiées ici, datent de 1941/42, quand la grande poétesse lettonne, retirée du monde, habitait sa vieille maison à Dubulti. Ces lettres jettent quelque lumière sur l'existence et l'état d'âme d'Aspazija pendant les années de l'occupation allemande.

Juris Grinbergs

Kādas tautasdziesmas fragmenta agrins tulkojums franču valodā

Abotsfordā (*Abbotsford*), skotu rakstnieka Valtera Skota (*Sir Walter Scott*, 1771—1832) privātā bibliotēkā glabājas ne tikai trīs sējumi tautas-

¹ Domāts raksts „Tēvijā” sakarā ar Aspazijas jubileju.

dziesmu — divi Rūjienas mācītāja Bergmaņa un trešais Palsmanes mācītāja Vāra, bet arī uz atsevišķām lapiņām izjaukts manuskripts, kas satur 12 tautasdziesmu tulkojumus. Viena no šīm deviņām lapiņām, Bergmaņa otrā krājuma sākumā liegi iesieta, satur kādas tautasdziesmas fragmenta tulkojumu franciski¹. Nav grūti pārliecināties, ka tas ir Bergmaņa otrā krājuma 29. dziesmas pirmo 12 rindiņu tulkojums. Tās pašas tautasdziesmas pilns tulkojums vāciski atrodams citā manuskriptā, proti, Britu Mūzejā glabājamā, Rūjienā 1807. vai 1808. gadā izdarītā tulkojumā, kas pazīstams ar virsrakstu: „Sammlung lettischer Sinn- und Stegreifgedichte, wörtlich Übersetzt von dem Sammler Gust. Bergmann für Herrn Robert Jamieson“, un kataloga atzīmi: „in two parts, 36+49 pp.“

Rokraksta ziņā šī lapiņa (ar tulkojumu franciski) atšķiras no pārējām astoņām lapiņām (ar tulkojumu angļiski). Lielie burti (C, L, J, Q, P, etc), divu vārdu kopsavilkumi vienā burtu grupējumā, mazo burtu f un g lielās cilpas uz leju, un mazā e cilpa uz augšu nav sastopamas angļu tulkojuma rokrakstā. Pēdējo ar diezgan lielu ticamību izdevās identificēt par Džona Bouringa (vēlāk *Sir John Bowring*, 1792—1872) rokrakstu. Arī šīs lapiņas lielums (196 × 162 mm) atšķiras no pārējām astoņām lapiņām. Interesants ir arī fakts, ka tā kā vienīgā (gan ļoti viegli) ir iesieta vienā no trim grāmatiņām, kas, cik var spriest neizjaucot sējumus, ir tikušas iesietas Rīgā, pirms Roberts Džemisons (*Jamieson*, 1780—1844) devās atpakaļ uz savu skotu dzimteni². Arī papīra kvalitātes ziņā lapiņas nav vienāda labuma; it sevišķi tās divas, kas satur tulkojumus no Vāra krājuma, spilgti atšķiras no tām sešām, kas satur tulkojumus no Bergmaņa pirmā krājuma. Pieņēmums, ka Bourings savu tulkojumu izdarījis starp 1824. un 1831. gadu³, var arī nenoderēt par šī franču tulkojuma datējumu. Arī pats jautājums par tulkotāja personu palicis līdz šim īstenībā neatrisināts.

Tekstu salīdzinājums uzrāda šādu ainu:

¹ Sk. faksimilu. 31. lpp.

² Roberts Džemisons kādā savā Edinburgā rakstītā vēstulē, kas datēta „Register House, Nov. 26, 1814“, min, starp citu: „I have just received the shipway bill of my books from Riga“ (Skotu Nacionālās Bibliotēkas manusk. krājuma Nr. 762 f. 29). Sakarā ar to mums īstenībā nav pieturas punktu apgalvojumam, ka šos trīs sējumiņus viņam izdevās pārvest uz Skotiju jau 1808. gadā, jo nav gluži izslēgts, ka tie atradās tieši šinī Napoleona karu dēļ aizkavētajā grāmatu sūtījumā.

³ Par to sīkāk manā rakstā „Divi agrīni tautasdziesmu tulkojumu manuskripti“, *Universitas* 15 (1965), 40.

Latviešu oriģināls
Bergmaņa krājuma 2. sējuma¹.

(16.lpp.)

29. Ah/chi Buķķi.

Kreewam pahrdeuw iskaptš kahtu.

Ko tas iskaptš labbu darr?

Ko tas feeniņfeh labbu darr?

Ko tahš tellites labbu darr?

Ko tas peeniņfeh labbu darr?

Ko tee behrni labbu darr?

Ko tahš zuhziņas labbu darr?

Ko tas kalniņfeh derr?

Ko tee meefifchi derr?

Kur tas allutiņfeh derr?

Ko tee brahļi labbu darr?

Ko no kaŗa atneffihs?

Kur palik.addatiņas?

Kur palikke zelmiņi?

Kur palikke pihfehļi pelni?

Seeniņu pļaut.

Tell itehm ehft.

Peeniņu dohd.

Behrneem ehft.

Zuhziņas ganna.

Kalniņu rohk.

Meefifchus feht.

Allutiņu bruhweht.

Brahļeem dfert.

Kaŗā eet.

Diwi dfelles addatiņas.

Tahš eefpraude zelmiņā.

Tee fadegge pihfehļōš : pelnōš.

Tee eegahfahš : Daugawā. Kur

(17.lpp.)

Kur palikke Daugawa?

Kur palikke melli wehrfchi?

Kur palikke gaŗi zehļi?

Kur palikke saļas fahles?

Kur palikke Deewa sohfis?

Kur palikke augfti mefchi?

Kur palikke Deewa dehli?

Melli wehrfchi is-: dfehre.

Tee aisgahje gaŗ-: ņus zellus.

Tur usauge saļas : fahles

Tahš noehde Dee-: wa sohfis.

Tahš islaidahš : augftōš mefchōš.

Tohs nolihde Dee-: wa dehli.

Tee gahje Mahŗas : kambari; tur

ehdufchi tur dfehrufchi : ar biķ-

ķereem fpehledami. R.

¹ Attiecībā uz šo dziesmu Bergmaņa otrā krājumā („Zweyte Sammlung Lettischer Sinn- und Stegreifs Gedichte“, 1808) atzīmējamās šādas īpatnības: atbildes oriģinālā saliktas mazliet treknākiem burtiem, dubultais mikstinātais „l“ un dubultais cietais „s“ (gōtiskais „s“) salikti ar svītrojumu, kas skaŗ abus burtus kopā (t.i. „ll“, „ff“), pareizrakstība attiecībā uz dubulto mikstināto „l“ nav konsekventi izturēta (sal. „Tellitehm“ 2. atbildē un „zellus“ 16. atbildē ar korrespondējošām formām attiecīgos sekojošos jautājumos). Simbols „:“ šinī slejā norāda, ka oriģinālā ir pārnests uz nākošo rindu.

Vācu tulkojums
Britu Muzeja manuskriptā¹
(Add. MS. 17159).

Franču tulkojums
Abotsfordas manuskriptā²
(plaukts XV).

Ziegenböcke!

Chansons lettoises V II Pag. 16.
Ahschi Bukki (A.B.)

Ich verkaufte an einen Russen
: den Stiel meiner Sense.

J'ai vendu au russe une pierre à
repasser la, faux.

Wozu nützt die Sense?
Heu zu : mähen.

Quel bien la, faux fait-elle? Elle
fauche le, foin.

Wozu dient das Heu?
Kühe : zu füttern.

Quel, bien le, foin fait-il? Le
manger des veaux.

Wozu nützen die Kühe?
Milch : zu geben.

Quel, bien font, les veaux? Ils
donnent du, lait.

Wozu dient die Milch?
Kindern : zur Speise.

Quel, bien fait le, lait? Le manger
des enfants.

Wozu nützen die Kinder?
: Schweinchen zu hüten.

Quel, bien font les enfants? Ils
menent paitre les cochons.
(bechent)

Wozu nützen die Schweine?
: Den Hügel zu umwühlen.

Quel bien les cochons font-ils? Ils
remuent la colline.

Wozu dienen die Hügel?

Quel, bien la montagne fait-elle?
de l'orge.

: Gerste zu Säen.

Pour y semer du³ froment³

Wozu dienet die Gerste?
: Bierchen zu brauen.

Que, faire de, l'orge? Brasser de,
la, petite biere.

Wozu dient das Bier?
Den : Brüdern zum Trinken.

Que, faire de, la, petite biere?
Nos frères en boiront

Wozu dienen die Brüder?
In den Krieg zu gehen.

Quel, bien feront nos frères?
Ils iront à la guerre.

Was werden die uns aus dem
Kriege bringen? : Zwey
eiserne Nadeln.

Qu'apporтерont-ils de la guerre?
Du fer? ??

¹ Attiecībā uz šī vācu tulkojuma rakstību atzīmējamas šādas īpatnības: vārdu sākamā burts „s“ ir arvien lielais „S“, bet gētiskais gaņais „f“, vai arī dubultais „ff“ (piem. vārdā „Ru//fen“) sastopams tikai vārdu vidū. Pēdējā atbildē lietāts artikuls 'der', kaut gan korrekti būtu bijis teikt „... gehen in die ...“.

Simbols „:“ šinī slejā norāda, ka oriģinālā ir pārnesums uz nākošo rindu.

² Simbols „:“ šinī slejā norāda uz burtu kopsavilkumiem, aptveŗot vairākus vārdus.

Šie kopsavilkumi ir raksturīgi šī tulkojuma autora rokrakstam.

³ Vārds nosvītrots.

Wo bleiben die Nadeln? Man : Schlägt Sie in einen Baum.
Wo bleibt der Baum? Man ver- : brennt ihn zu Staub : und Asche.
Wo bleibt der Staub, und die : Asche? Man wirft : ihn in die Düna.
Wo bleibt die Düna? Schwarze : Ochsen trinken Sie aus.
Wo bleiben die Schwarzen Ochsen? : Die gehen den langen Weg.
Wo bleibt der lange Weg? Es : wächst grünes Gras darauf.
Wo bleibt das grüne Gras? : Gottes Gänse verzehren es.
Wo bleiben Gottes Gänse? Sie bege- : ben Sich auf ihren Flügeln in grosse
: Wälder.

Wo bleiben die hohen Wälder? : Gottes Söhne Schlagen Sie ab.
Wo bleiben Gottes Söhne? Sie : gehen in der Maria Sacristey, : dort essen
Sie, dort trinken Sie : und zechen wacker.

/: Die Mönche verkauften das : gefällete Holz. :/

Par abiem tulkojumiem var apgalvot, ka abi tie izdarīti no oriģināla. Ja franču tulkojuma autors būtu zinājis pirmās rindas tulkojumu vāciski, viņš nebūtu varējis pārprast izkapt kātu par galodu. Tāpat vācu tulkojumā pārmiši lietātie „dienen“ un „nützen“ nav ietekmējuši franču tulkojuma autoru, kas verbis „darīt“ un „derēt“ pūlējies šķīrot, tulkojot „derēt“ ar „que faire de ...“ un „darīt“ ar „quel bien font“ vai tml. 7. jautājumā tomēr notikusi atkāpšanās no šī nodoma. Zīmīgi ir divi labojumi (virs 6. un 7. atbildes), katrs savā rokrakstā, viens iekavās, otrs aizstājot sākumā uzrakstīto un vēlāk izsvīturo „du froment“. Kvieši nav minēti nedz oriģinālā, nedz vācu tulkojumā. Vai abi šie labojumi izdarīti uz vietas tulkošanas laikā, ir pagrūti pateikt, bet, tā kā 8. jautājumā mieži jau no sākta gala pārtulkoti ar „orge“, tas varbūt tā varētu būt. Formas „telītēm“ vietā liekot „veaux“ (2. atbildē un 3. jautājumā), franču tulkojums ir tuvāk oriģinālam nekā vācu „Kühe“, kaut gan pienu var dot tikai govis. Tulkojot deminutīvus, vācu tulkojuma autors (domājams, pats Džemisons) nav bijis visai konsekvents: „-chen“ forma lietāta vai nu tikai atbildēs (5. un 8. atbildē), vai nemaz ne („mieziši“, „adatiņas“), vai arī deminutīvais atvasinājums aizstāts ar pamatvārdu („kalniņš“ — „Hügel“), vai arī vārds pārtulkots pavisam nepareizi („celmiņš“ — „Baum“). Turpretim franču tulkojuma autors nemaz nav pūlējies izteikt deminutīvus, atskaitot tikai izteicienu „de la petite bierre“ — „alutiņam“. To gandrīz varam uzlūkot par pierādījumu, ka vietējie apstākļi par alutiņa kvalitāti un stiprumu viņam bija labi zināmi. Kaut gan tulkojums nav korekts attiecībā uz personu vietniekvārda lietāšanu 9. atbildē un 10. jautājumā, tas kaut kā izsaka attieksmi pret „brāļiem“ sirsnīgāk par vācu tulkojumu. Pirmās personas vietniekvārds „uns“ (11. jautājumā) sastopams tikai vācu tekstā. Loģiskais saiklis starp atbildi un sekojošo jautājumu vienā gadījumā nav ticis ievērots: 6. atbildē ir teikts „la colline“ (tuvāk „kalniņam“), bet 7. jautājumā sastopam „la montagne“. Vispār rodas iespaids, ka franču valoda nav bijusi tulkotāja dzimtā valoda: neiespēja pārtulkot 11. atbildi („Divi dzelzes adatiņas“)

Chansons lettoises III Pag. 16.

Ahschi Bekki. (A. 13.)

J'ai rendu au russe une pierre à repaquer la faux.
Quel bien la faux fait-elle? Elle fauche le paille
Quel bien le pain fait-il? Le manger des veaux.
Quel bien font les veaux? Ils donnent du lait.
Quel bien fait le lait? Le manger des enfants
Quel bien font les enfants? Ils mangent ^(beaucoup) pisettes le cochon.
Quel bien les cochons font-ils? Ils rompent ^(la colline) la colline.
Quel bien la montagne fait-elle? Pour y mener ^{du fumier} du fumier
Que faire de l'orge? Brasser de la petite bière.
Que faire de la petite bière? Les frères en boiraient
Quel bien feraient nos frères? Ils iront à la guerre.
Qu'apporteraient-ils de la guerre? Du fer? ??

pārspēja viņa pacietību, un viss nobeidzās ar trim jautātājiem: derētu atzīmēt, ka starp pirmo un otro jautājuma zīmi ir lielāka atstarpe.

Rokrakstu analīze par tulkotāja personu dod mums pagaidām tikai negatīvus rezultātus. Tulkotājs nebija nedz Rūjienas mācītājs Bergmanis, nedz viņa vienis Džemisons, nedz arī vācu vēsturnieks Nibūrs (Niebuhr, 1776—1831), kas ap to laiku atradās Rīgā un draudzējās ar Džemisonu. Visticamāk kāds Džemisona draugs Rīgā to mēģinājis darīt pirms sējuma nodošanas grāmatu sējējam. Paliekošākā šī tulkojuma vērtība ir varbūt tā virsrakstā (Chansons lettoises), jo nezina vai mēs pazīstam agrīnāku adjektīviski lietātu vārda „latviešu“ ekvivalentu franču valodā.

An early translation of a Latvian folksong into French

The authorship of almost all the translations of Latvian folksongs kept in manuscript form in the British Museum and in the library at Abbotsford could, with a certain amount of probability, be ascertained. It seems now certain that the main text of the pertinent manuscript in the British Museum (AD 17, 519), a translation into German with just a sprinkling of English remarks, was written by Robert Jamieson (1780—1844), and not by Pastor Gustav von Bergmann (1749—1814), as mentioned on its front-page, the latter having only re-translated one of the songs (II,137) and in some bits corrected Jamieson's work. The English text of the pertinent manuscript at Abbotsford seems to have been done by Sir John Bowring (1792—1872), the author of the book-review in *The Foreign Quarterly Review* (vol. VIII, 1831, pp. 61—78) and also of the translations therein. The only translation which still evades completely tracing, as far as its authorship is concerned, is a small fragment, merely 12 lines, of the song 29 from the second volume of Bergmann's collection (printed at Ruien (Rūjiena), Livonia, 1808), translated into French. A comparison with Jamieson's translation of the same song reveals that they both were done from the original, independently from each other; both have their merits and demerits, as far as precision is concerned; both were done apparently by persons, whose native language was not that into which they translated. The adjective used in the headline (*Chansons lettoises*) is, besides, a very peculiar one, and, considering that it was done in the first decade of the 19th century, a very good solution of the problem, i.e. to have a French equivalent for „Lettish“ in English and German.

Alfrēds Gāters

Aitas vārda apzīmējums *birīte*

Visai skopi dainās lietāts līdz šim vēl nenoskaidrotas izcelsmes vārds *birīte*, kuŗu pagrūti definēt arī nozīmes ziņā. Droši apzināt šo vārdu izdevies tikai pāris dainās¹:

1) kā mīlināmo apozīciju vārdam *aita*:

Aita, birīte, vaicuoja,

Kura muna saiminīca?

Tei ir tova saiminīca,

Kur palāka vilnainīte Tdz 50652, II, Varakļāni,

¹ Par reto avotu norādēm autoram jāpateicas Vilmai Greblei un Rasmai Grīlei. V. Greble sniegusi arī rūpīgu izrakstu no Kr. Barona *Latwju dainu* substantīvu rādītāja. Bez Kr. Barona un H. Visendorfa *Latwju dainām* (BV), K. Milenbacha un J. Endzelīna *Latviešu valodas vārdnīcas* (ME) un J. Endzelīna un E. Hauzenbergas *Papildinājumiem* (EH) izmantots vēl *Tautas dziesmu Papildinājums Kr. Barona Latwju dainām* (Tdz).

2) kā patstāvīgu subjektu:

*Vušku bireiņe pòrskrēja
Par kaļņeņu sprindzādama;
I gaņeņe pakal tak,*

Vyllnòņeiti rakšeidama BV 29066,1, Līvāni.

ME I 297 uzskata apceramo formu par latviešu deminutīvu un atvasina problēmatisko pamatformu *bire*, bet par tās avotu uzrāda augšā citēto Līvānu dainu BV 29066,1 ar vārdu *birīte*.

Pēc V. Grebles saraksta spriežot, forma *bire* aitas nozīmē sastopama kādā Latgales dainā, kas iespiesta krājumā Tdz IV (Rīgā 1939), 211. lpp. Jācer, ka šie *bire* nav valodnieku veidots pozitīvs, bet arī tiešām ir dainā lietāts vārds.

Šķietamās pamatformas atvasināšana no vārda *birīte* ļauj secināt, ka ME šo vārdu uztvēruši par pašu latviešu autohtonu darinājumu, varbūt zemapziņā sajuzdami ne tikai skaņas līdzību, bet arī varbūtējus izcelsmes sakarus ar verba *birt* vārdu saimi.

Līdzīgu domu, šķiet, risinājusi arī Rasma Grīsele, rakstīdama: „Man pašai šī *aitu birīte, bērulīte* u.c. ir gluži sveši vārdi¹, un par tiem nemāku teikt nekā droša ...; *aitu birīte* taču laikam tas pats „aitu bariņš“ vien būs (man nāk prātā tamlīdzīgi teicieni kā: *kas te bērnu — vesels birums! kur tad tie tik daudz te pabiruši!*). Grūtāk skaidrojams šķiet tas *birītes* vai *bērulītes* vārds kā atsevišķas aitas (pozitīvs) apzīmējums. — Ir mājvārds *Birulis* Jaunvālē u.c.“²

R. Grīses šaubas ir visai pamatotas. *Birītes* resp. *bērulītes* vārda skaidrojumam, izejot no *bērt*, būtu jābūt isti dēkainam. Nav arī nemaz droša lieta, ka *vušku bireiņe* Līvānu dainā BV 29066,1 tiešām apzīmē aitu baru. Šī nozīme [„... eine Anzahl (von Schafen), die Herde“] pieņemta pie problēmatiskās pamatformas *bire* ME I 297, izejot no varianta

Aitu bariņš atskrēja

Pa lielo tūrumiņu;

Atnāk paša ganītāja,

Vilnānītes rakstīdama BV 29066 (vieta nezināma).

Preiļu dainas variants ierosina *vušku bireiņi* uztvert par atsevišķa individa apzīmējumu:

Vušku berītis puorskrēja

Par kalniņu sprindzēdam;

Vušku gana pakal skrēja

Ar adekļu vuocelīti Tdz 50652¹, II.

Ar citu sufiksu pagarināts tās pašas saknes vārds taču šķietas esam

¹ Valodniece cēlusies no Valmieras apriņķa Kauguriem.

² 1964. gada 16. oktobra paskaidrojumi vēstulē autoram.

*biritiņa*¹, par kuŗu ME I 298 saka, ka tas nozīmējot „eine Gottheit, die Beschützerin der Schafe“.

Vērojam, ka samērā retā vārda formas un nozīmes veidojumā ir visai liels sajukums, kas diez vai būtu, ja vārdam būtu tuvi radu un nozīmes sakari ar kādu labi pazīstamu autochtonu vārdu. Šāds sajukums nereti vērojams pie brīvas asociācijas skaidrojuma vārdiem (Volksetymologien), tā ka rodas pamatotas šaubas, vai arī augšā minētie skaidrojumi nav tikai „tautas etimoloģijas“.

Sapratīgāk manuprāt ir paraudzīties pēc funkcijā līdzīgiem vārdiem un mēģināt to lietāšanā saviest kādu sakarību.

Vērojam, ka mājlopu apzīmējumiem dainās nereti pievienota mīlināma apozīcija. Tā, piemēram, aitas vārdam šur tur ir blakus apozīcija *bārbaliņa* vai *bērbaliņa*:

*Aitiņ, mana bērbaliņa,
Puško manu augumiņu,
Es puškoju tavu kūti
Jāņa dienas vakarā* BV 32454, Gatarta.

Citā vietā šis vārds skaidri uztveŗams par īpašvārdu, proti, par lopu patrōna vārdu: Vok. *kaziņu Bārbaliņa* BV 29096.

Par mājlopu sargiem daudzkārt dēvēti katoļu svētie², kas attiecas arī uz nupat minēto dainas piemēru.

Apozīcija *bērbaliņa* droši ir svešās *bārbaliņas* (asociātīvs?) pārveidojums, tā ka vārda *bērbaliņa* tulkojums „die Zottige, Flockige, Epith. des Schafes“ ME I 290 noraidāms kā „tautas etimoloģijas“ piemērs.

Vārds *bārbaliņa* tā tad ir dainās lietāts gan kā katoļu svētās vārds tās lopu patrōnes funkcijā, gan vēlāk, izzūdod svētās priekšstatam, iekļauts apozicionālā saistījumā.

Šai lietāšanas sistēmā, šķiet, jo labi iederas arī augšā apcerētais vārds *birīte*: kā individa apzīmējumu mēs to varam uztvert Līvānu dainā BV 29066,1, kā vēlāku apozīciju Varakļānu dainā Tdz 50652,II.

Sākumā *birīte*, droši vien, apzīmējusi Svēto Birģitu, kuŗas klosterģi gan labi zināmi Igaunijā, bet ne Latvijā³. Kādā ceļā Sv. Birģita pārnākusi

¹ Ši vārda avota šifru „Infl. n. Konv.¹ 172 [?]“ autoram neizdevās noskaidrot J. Endzelīna un K. Milenbacha pārlieku lielās saīsinājumu ekonomijas dēļ.

² A. Johansons, *Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Letten*, Stockholm-Göteborg-Uppsala 1964, 186—191; H. Biezais, *Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion*, ibidem 1961, 149; *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*, Uppsala 1955, 259 utt., 265, 321 utt.

³ Pēc H. Biezā ziņas Birģita „ir citģi pielģgtā Rģģā, un viņai veltģta svētku diena ir starp 22.—25. jģlģju. Viņai ir bijģši savi sevišķģ altģģģi kā Pēterģ, tā Jģkaba baznģcģ u.t.t. Tģdģļ arī principģ ir iespģģja, ka viņa zemnieku tautģ ir piesaukta arī sakarģ ar aģtu patrocģnģģģ“ (1964.g. 26. oktģbrģ vēstulģ autoram).

latviešu robežas, lai paliek reliģijas vēsturnieku ziņā. Līvānu dainā VB 29066,1 laikam gan viņa parādās kā aitu patrōne *vušku bireite*.

Kad priekšstats par viņu bija pabālējis, *Birītes* vārdu jo viegli varēja sākt lietāt par labvēlības pilnu mīlināmu apozīciju aitas vārdam (Tdz 50652,II), tāpat arī par metonīmijas ceļā radušos aitas sinonimu.

Fonētiski vārdu *birīte* var bez jebkādām grūtībām atvestināt no *Birgitte*, jo dorsālā mēles slēdzena -g- pārveidošanos par mēles spraudzeni -j- it sevišķi veicinājis šīs skaņas novietojums starp abi proksimālajām i-skaņām.

Tā kā Sv. Birgita nekad isti nav kļuvusi Latvijas iemītniece, arī viņas vārda uzturēšanai aprūka jaunu impulsu, un tas sāka piedzīvot visdažādākos pārveidojumus, kas ir jo bieži sveša, maz pazīstama vārda liktenis. Tā Jaunlaicēnē *birītes* vārds kontāminējies, laikam, ar personu vārdu *Bierants*; tur radusies sporadiskā forma *Bierīts*:

Māršaviņa pienu deva,

Teniss pulka siveniņu,

Bierīts aitām biezu villu,

Ūziņš medus pilnu tropu BV 29201 (iesūtījis resp. uzrakstījis P. Tortuss).

Uztverot *Bierīti* nevis kā *birītes* resp. *Birītes* kontāminācijas ceļā radušos pēcteci, bet patstāvīgu aitu patrōnu, jāpievienojas P. Šmita šaubām: „... Vēl mazāk mums uzticības uz P. Tortus (=Tortusa, A. G.) minēto aitu vilnas sargātāju *Bierīti*. Uzticamās tautas dziesmās tikai Dievs un Māra gādā par aitām“¹.

No Jaunlaicenes Pēteris Tortuss iesūtījis resp. tur uzrakstījis arī pāris dainas, kuņās kā aitu patrōne minēta Sv. Anna: *Aitu Annīte* BV 29193, 29202. *Aitu Annīte* pazīstama arī tuvākajā apkaimē, tā Karlīnes Kuznecovas tradētajās dainās Alūksnē (BV 29191, 29192) un J. Blūma dainas pantā BV 29202,1 *Aitu Annīņa* no Jaunrozes.

Maz ticams, ka Jaunlaicēnē vienlaicīgi par aitu sargātājam būtu godināta gan Sv. Anna, gan Sv. Birgita, kā ar zināmām šaubām šķiet izrietam no P. Tortusa tradētajiem pantiem. Ir aizdomas, ka P. Tortusa *Bierīts* ir pēc *Birītes* veidots literārs produkts, un šīs aizdomas pastiprina P. Tortusa dainas BV 29201 negludais pants, kuņa pēdējā rinda jo sevišķi liek domāt par individuālu dzejojumu.

Cituviet *birītes* resp. *Birītes* vārda tradēšanā pārsvaru guvis asociatīvais „tautas etimoloģijas“ princips, saistot šo vārdu ar *bērt*. Tā būs radusies gan augšā citētās Preiļu dainas Tdz 50652¹ vīriešu kārtas forma *vušku berītis*, gan, apmainot sufiksus, Rāvas dainas BV 7573 forma *berulīte*:

Aviņņa berulīte,

Līdzi pūru pielocīt;

¹ P. Šmits, *Latviešu mītoloģija*, Rīgā 1926², 46.

Kad pūriņu pielocīs,

Iesim abi tautiņās (tradējis Andrejs Jansons).

ME I 280 minējums, ka *berulīte* varētu būt atvasināta no *bērt*¹, kvalificējams par „tautas etimoloģiju“.

Apmainot šķietamo autochtono sufiksu *-īte* pret *-iņa*, varēja rasties retā Varakļānu un Zasas forma *birīņa* ar metonimijas ceļā radušos nozīmi „aita“, sal. EH I 220.

Pagaistot priekšstatam par Sv. Birgītu un tās aitu patrōnes (Birītes) pienākumiem, *birītes* vārds vietumis varēja sākt kontāminācijas ceļā pārveidot slavisko aizguvumu *barans* „auns“, sal. formas birins Tdz. IV (1939), 211.1pp., *bireniņš* EH I 220.

Aplūkojamā vārda izplatība pa Latvijas teritoriju nav viegli nosakāma, jo uzglabājušies tikai nedaudzi avoti. Tomēr redzam, ka, atskaitot Jaunlaiceni Valkas un Rāvu Aizputes apriņķī, pārējie piemēri nāk no katoliskajām latgaļu zemēm (Līvāniem, Varakļāniem, Preiļiem) — vērojums, kas varbūt arī savukārt apstiprina birītes katolisko izcelsmi.

Das am Wort „Schaf“ gebrauchte Epitheton birīte

Das in den lettischen Dainas sporadisch am Wort „Schaf“ auftretende Femininum *birīte*, das meistens nur eine liebkosende Bedeutung ohne einen sicher definierbaren Bedeutungsgehalt ausdrückt, wird als Apposition wie auch als selbständiger Ausdruck eines Einzelwesens gebraucht. Es scheint aus dem Namen der Schutzheiligen des Viehs *Birgitte* (>lett. *birīte*) hervorgegangen zu sein. Da diese Heilige in Lettland nie richtig heimisch wurde, gerieten ihre Vorstellung und ihr Name bald in Vergessenheit, was zu einer volksetymologischen Veränderung des Namens *birīte* geführt hat.

Auf diese Weise entstanden die in den Dainas belegten Veränderungsformen *berulīte*, *berītis*, *Bierīts*, *birītiņa* und *birīņa*. Abgesehen von je einem Beleg aus Rāva (Kurland) und Jaunlaicene (Livland), sind die meisten bekannten Belege aus dem katholischen Lettgallen (Līvāni, Varakļāni und Preiļi) überliefert.

Andrejs Johansons

Latvijas čigānu ticējumi

Čigāni samērā bieži pieminēti mūsu tautas pasakās un rakstnieku darbos. Publikāciju, kas veltītas Latvijas čigānu etnografijai un folklorai, tur-

¹ „*berulīte*, Epith. des Schafes (wohl zu *bērt*), etwa — Spenderin [?]“.

pretim gaužām maz, lai gan dažam labam — starp citu Rūdolfam Blaumanim¹ — par to bijusi interese.

1939. gadā Rīgā iznāca Juņa Leimaņa grāmata *Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos*. Tās autors pats bija čigāns, dzimis 1916. gadā, mācījies Bulduru pamatskolā, vēlāk Raiņa ģimnazijā un Rīgas skolotāju institūtā. Lai gan cēlies no intelligentas ģimenes (viņa tēvs Jānis Leimanis tulkojis biblii čigānu valodā), viņš sīki pazina savu tautiešu dzīvi, kas bija paturējusi daudz primitīvu iezīmju tiklab laukos, kā pilsētās². Stilistiski Leimaņa grāmata ir mazvērtīga, bet ievēribu pelnī tur iestrādātais etnografiskais materiāls. No tā šeit ekscerpēju ziņas, kas attiecas uz Latvijas čigānu ticējumiem. Tā kā tagad šī grāmata jau kļuvusi ļoti reta, tad citā gadījumā būtu vērts publicēt arī tur atrodamās pasakas, parunas, faktus par čigānu materiālās kultūras īpatnībām un taml.

Ticējumus esmu savirknējis pēc vairāk vai mazāk radniecīgiem motīviem, arī numurējot tos pēc kārtas. Iekavās pievienotie skaitļi norāda lappusi Leimaņa grāmatā, no kuņas ticējumi vai nu tieši pārņemti, vai kur tie ietelp kādā plašākā aprakstā. Neanalizējot sniegto vielu ne vēsturiski, nedz fainomenoloģiski, dažās parindēs konstatēts vienīgi paralēlisms ar latviešu ticējumiem.

1. Meža biezoknī dzīvo velni. Tie var būt lieli un mazi, resni un tievi, bet visiem viņiem ragi pierē, un astes tie svaida kā zirgi dunduru laikā. Dažiem velniem kājas kā āžiem, citiem kā vardēm — ar pleznām. Viņu acis deg kā ogles, no mutes tiem rēgojas it kā mežakuiļa ilkņi. Velni reizēm gaudo un kauc tik stipri, ka tuvumā gadījies cilvēks var kļūt kurls. (109).

2. Ja redz mošķus un nekādi nevar no tiem atkراتīties, tad jānomet kāds zieds — apģērba gabals vai kas cits, un mošķi atstāsies. (60sk).

3. Pirmā pavasarī ieraudzītā čūska ir zirgu mietnieku laimes nesēja. Citreiz čūsku bez žēlastības nosit, katrā ziņā aprušina ar zemi, jo pretējā gadījumā saule trīs dienas raudot un slēpjoties³. Pavasarī pirmo čūsku cenšas ievilināt cepurē. Ja tā, tur ielidusi, ir nemierīga, dusmīga un mēģina cepurē kost, tad gads būs laimīgs; ja tā saritinās un mierīgi guļ, tad paredzamas nelaimes. (108sk).

4. Uz ceļa satiktai čūskai nocērt galvu un uzglabā to makā, lai tur nekad naudas netrūktu. (22sk).

5. Vasaras laikā čūsku satikt nav uz labu. (22).

6. Ja odzi redz un nenosit, tad tā nes nelaimi. (60).

7. Čigāni, mežā iebrucot, meklē vietu, kur tuvumā skudras. Tādā

¹ A. Blaumanis, *Atmiņas par brāli Rūdolfu*, Latvju Grāmata, I, Rīgā 1930, 19.

² Īsas ziņas par autoru un viņa ģimeni Leimaņa grāmatas ievadā sniedzis tās izdevējs Atis Freinats. Sal. tālāk arī 9. lpp.

³ Par čūsku un sauli daudz ticējumu arī latviešiem, sk. *Latviešu tautas ticējumi* [=LTT], sak. P. Šmits, Rīgā 1940—41, 5416skk.

vietā nav čūsku, un vispār skudras norāda, kur labi apmesties¹. Ja atrod kociņu, ap kuņu skudras savilkušas savu pūzni, to tūlīt nogriež un iztaisa pātagas kātu. Tas lietotājam atnesot laimi. Par draudzīgām tomēr uzlūko tikai melnās skudras, ko dēvē par čigānu skudrām — *romaní kīr*; sarkanās ir sveštautiešu skudras — *gačkaní kīr*. (79).

8. Lai būtu laime, vajag tumšā saķert lidojošu sikspārni un to nogalināt, sitot ar naudas maku tam pa degunu. Beigto sikspārni ieliek skudru pūzni un ņem ārā tad, kad palikuši pāri tikai kauli². Ja šos kaulus iešuj iemauktos, tad būs laime ar zirgiem. Var tos arī bērt makā, skaitot: „Lai būtu makā tikdaudz naudas, cik pūzni skudru“. (80).

9. Sākot maksājerēt, jānoplūc trīs zāles kušķi, jāiemet tie ūdenī, trīs reizes jānosplaujas un jāsaka: „Cik te zāles, tikdaudz zivju“. (98).

10. Braucot uz zirgu tirgu, jāpaceļ cepure un jāpārmet krūtīm krusts, kad ierauga tirgus laukumu. (27).

11. Pirts krāsni ceļot, izrok zālainā meža laukumā bedri, ko apliek ar akmeņiem un kurina no apakšas. Pār krāsni saslien un savij telts veidā jaunus bērziņus, bet pāri tiem noklāj vispirms palagus, tad segas un vīriešu apģērba gabalus. Sieviešu drēbes šim nolūkam nedrīkst lietot. Pirts ir čigānu baznīca, kur mazgājoties lūdz Dievu un sūdz viens otram grēkus. Lūgšanas paraugs: „Mīļais Dieviņ, dod man labu zirgu iemainīt! Dod zirgam veselību un tāpat arī pašam, sievai, bērniem. Mīļais Dieviņ, dod labu laiku un pārtiku pa pilnam, novērs nelaimes un slimības“. (36sk).

12. Lai kādu nolādētu, aiziet uz kapsētu un pagrābj no kapu kopām riekšavu smilšu. Smiltis pārnes mājās un pilina uz tām taukus no svecēm, kas degušas pie kāda miroņa šķirsta, reizē skaitot lāstu vārdus. Paraugš (zagļa nolādējums): „Lai zaglim piemetas tikdaudz augoņu un tārupu, cik santimu viņš nozadzis. Lai zaglim uznāk nezināma nelaime, lai slimības viņam uzbrūk, lai viss tas izput kā pelni, ko zaglis iegādās par nozudušo naudul!“ Sieviete lādēdama atpin vaļā matus. (91skk).³

13. Čigānu vecie nerakstītie likumi — *romano rožuma* 'čigānu šķīstums' — nosaka, ka vislielākā gādā un tīrībā jātur pārtika, trauki, vārāmie piederumi, vīriešu cepures, zirgi, zirglietas, ratu ilksis. Ceļojot visus traukus noliek ratu priekšējā daļā, un tur neviens nedrīkst sēdēt. (104).

14. Vīriešu drēbes aizliegts mazgāt traukā, kur sievietes mazgā savējās; izņēmums ir tikai sieviešu galvas lakatiņš. Sieviete nedrīkst iet vīrietim gažām tā, ka viņas svārki tam piedužas. Ja sieviete pārkāpj

¹ Tas pats latviešiem, sal. A. Hupel, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*, II, Rīga 1777, 143.

² Par sikspārņa kauliem sal. arī *LTT*, 27542skk.

³ Augšzemes čigānu lāstu formulu sniedz J. Jaunsudrabiņš, *Baltā grāmata*, I, Rīgā ²1923, 50 (čigāniete lād skopu saimnieci): „Kad tu tukša paliktu! Kad tev visi lopi adatu pārēstos! Kad tu pate trīs gadi uz deguna kristu un trīs gadi staigātu atliekusies kā vecs nazis! Kad visi tavi cāļi čigānu maksākeres ierītu!“

pāri kādam vīrieša apģērba gabalam vai zirga aizjūga piederumam, tad šīs mantas uzskata par apgānītām. (104).

15. Vīrietis nekad neļauj savu cepuri kādam citam galvā likt, lai nepiemestos otra cilvēka nelaieme. Novalkātu cepuri nevar arī vienkārši aizsviest, jo vīriešu sviedrus nedrīkst kājām mīdīt. Visvairāk cepures jāšarga no jaunām sievietēm. Ja kāda jaunava nejauši pārkāpj pāri vīrieša cepurei vai uzsēžas tai virsū, tad cepure ir apgānīta. Nešķīsta kļūst pat cepure, kas nokrīt tādā vietā nometnē, kur jaunas sievietes staigā. Tādas cepures vairs nevalkā: tās sadedzina vai aprok. (94).

16. Sieviete līdz 50 gadiem nedrīkst staigāt pa to ceļu, kur vīri vada zirgus. (35).

17. Vīrietis, kas paliek mājās, kamēr sieva klaiņo apkārt un meklē pārtiku, nedrīkst mazgāt ne drēbes, ne istabu. (52).

18. Lai cik šaurā telpā jāguļ, nedrīkst gulēt tā, ka vienam kājas būtu uz to pusi, kur citam galva. (89).

19. Nedrīkst staigāt ar tukšu trauku pāri ilksīm. Tukšs trauks nozīmē tukšumu, bet „zirgs nekad nedrīkst būt tukšumā“. (104).

20. Par vislielāko apvainojumu čigāni uzskata tēva nozākāšanu. (107).

21. Līgavainim savā kāzu dienā pirmajā dejā jāizdancina visi meitēši, jauni un veci, kas vien kaut drusku var pakustēties. Tāpat līgavai jāizdancina visi vīrieši. Pārtraukuma šīs pirmās dejas laikā nedrīkst būt, un, ja līgavainis vai līgava to neiztur, tad viņiem negods uz visu mūžu un pat vēl pēc nāves. (84).

22. Jauno pāri kāzās ved trīs reizes ap galdu¹ un pēc tam dod abiem no vienas glāzes vīnu dzert. (84).

23. Otrā rītā pēc kāzu nakts vecas sievas aprauga jaunā pāra gultas palagus un, pārlicinājušās par līgavas jaunavību, nodod tos vecajiem čigāniem. Tie paceļ palagus gaisā ar pātagas kātiem un planda kā karogus. Tas nozīmē, ka laulības paliek spēkā. Vienu palagu paņem vīra, otru sievas māte un glabā tos līdz mūža galam. Pēc tam tie kļūst jaunās sievas īpašums. (85).

24. Kāzu viesi ar nūjām dauza mājas sienas un griestus. (85).²

25. Zibens sasperts cilvēks atdzīvojas, ja to ierok līdz kaklam zemē. (107).³

26. Mirušie dzīvo tādu pašu dzīvi kā zemes virsū. Ja aizgājēju pavada trūcīgi, tad viņa galds arī viņšaulē būs tukšs. (116).

27. Miruša čigāna zirgu ved istabā un ap šķirstu, lai tas atvadītos no sava saimnieka. (117).

¹ Sal. šai sakarā arī A. Johansons, *Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Letten*, Stockholm 1964, 101skk.

² Šī paraža ietilpināma ticējumu sarakstā, jo nolūks te padzīt ļaunus garus, kas var slēpties kaut kur namā.

³ Sal. arī *LTT*, 34272.

28. Mironi apglabājot, vispirms trīs reizes nopilina degvīnu uz kapa. Pēc tam iedzeļ un uzkož pavadītāji. (118).

29. Braucot no bērēm, katrs cenšas pirmais tikt mājās. Kas paliek pēdējais, tā ģimenē kāds mirs. Nelaimi tomēr var novērst, ja pēdējo atbraucēju aplej ar ūdeni. (114).

30. Zvērests, pieminot kādu mirušo, ir svēts un nepārkāpjams. (91, 118).

Volksglauben der lettländischen Zigeuner

Dreissig volkstümliche Glaubensvorstellungen und zauberische Bräuche der lettländischen Zigeuner. Das Material ist einem im J. 1939 veröffentlichten Buche entnommen, dessen Verfasser, Juris Leimanis, selbst ein Zigeuner war

Rasma Dzīlleja-Sināte

Par kuļšanu Talsu novadā

Atmiņas par 1925.-1935. g.

Ar tīksmi klausījušās ausis:

Šķan mūsu zemes maizes dziesma!

K. Dzīlleja

Vis vasar grōspaps¹ dzīve pa Leč šķūn. Leču šķūni stāv grōspapa āb mašin (=abas kuļammašinas). Lieles mašiš (=lielā kuļammašina) apkuļ Lībagus, Nurmuižu, kuldams aiziet līdz pat Kandavai un Sabilei. Mazes mašiš kuļ Talsciemā, Pastendē, Stendē. Katram mašinam ir dīvs dāļš: daņšps un kūleis. Tā nu aiziet grōspapa vasara — dzīvjet gar abim dampim un abim kūļjim, tos labojot, krāsojot, spodrinot. Rudenī dampji spīd vien, kūlēji ir pārkrāsoti košā ķieģeļu krāsā. Prieks tad meitām pie tād mašin piespraust kād puķiņ, laumutiņ vai ģorģiņ. Katrai mašinai ir savs mašinmeistars. Abi meistari ir Jaņi. Arī grōspaps pats ir Janis. Viņš skaišas par to, ka viņa pasē ir ierakstīts: Jānis. Talsu pusē nav Jāņu, ir Jaņi. Mazes Jans ir meistars lieljem mašinam, Lieles Jans — mazejam. Mazes Jans dzīvo Talsciemā, netālu no grōspapa bijušajām mājām Brūžkalniem, Lieles Jans dzīvo turpat Talsos Krievragā. Meistari abi ir

¹ Grōspaps ir autores tēvatēvs Janis Tifentāls. Vides raksturošanai aprakstā paturēti apvidus vārdi, personu apzīmējumi un izteicieni, kas nav atņemami tai dzīvei Talsu pusē, kāda tā tur bija autores bērnībā.

vecāki vīri, abi precējušies; vieni un tie paši meistari strādā gadu no gada. Iekšālaidēji turpretī mainās ik gadu. Par iekšālaidējiem strādā jauni puīši; dažreiz tie ir saimniekdēli, dažreiz puīši, kas tikko pārnākuši no zaldātiem. Ne meistarū, bet iekšālaidēju dēļ *meits piesprauž puķiņš pie mašīn*. Meistari un iekšālaidēji saņem algas, visi citi strādātāji ir jāsasauc saimniekam, un tie ir talcinieki. Neesmu gan nekad dzirdējusi, ka kulšana būtu saukta par talku. *Kulšen ir kulšen*, mašīnlaiks ir svētki: *strādšen, ēšen un dzeršen, izjuokšnes* (=izjokošanās) un *mašīnball*.

Leči ir vienīgā māja, kur nekuļ ar talku. Bet Leči arī nemaz nav īsta saimnieku māja; tā ir bijušās muižas centrs, kuŗa īpašnieki dzīvo kaut kur ārzemēs un kur saimnieko rentnieks. Tāpēc arī Leču šķūņi ir tik lieli, ka grōspaps tanīs var turēt savas mašīnas tai laikā, kad nekuļ. Šinīs šķūņos viņš nostrādā visu vasaru, mašīnas labojot un krāsojot. Vienīgi tirgus dienās grōspaps neiet uz Lečiem, jo tās ir dienas, kad saimnieki (Talsu pusē saka „vīri“) nāk mašīnas runāt. Agri jo agri tad sāk rībēt bruģis Lībagu ceļā, rati uzrīb kalnā, sabrauc sētā. Nāk arī jauni puīši meklēt iekšālaidēja darbu. Mazā zaļā māja pilna vīru balsīm. Vēlāk rudenī šie paši vīri atgriežas par kulšanu samaksāt. Tifentāla mašīnām ir laba slava visos pagastos.

Grōspapa mazā zaļā māja ir uzcelta pašā kalna galā Dārza ielā. Tā patiesi ir dārzu iela, jo lieli ķiršu un ābeļu dārzi ir ne tikai grōspapam, bet arī kaimiņiem Glūdām un Grīntālam. Aiz Grīntāla sākas pilsētas dārzs. Vienā pusē kalnam ir bruģēts ceļš, kas nāk no Lībagiem, pāri šim ceļam saredzamas Leču muižas ēkas. Otrā pusē stāvas, gaŗas kāpnes ved lejā uz Talsu pilsētu, pāri pilsētiņai skatam atveras jaukā rāmā Kurzemes tāle un Vilkmuižas ezers.

Tātad *āb mašīn* stāv Lečos. Kad sākas kulšana, *mazejam mašīnam* atbrauc pakaļ Talsciema saimnieki. *Lieles mašīš* sāk kult turpat Lečos. No Lečiem kuļammašīnas dūkšana skan pāri visiem Talsiem. Kaimiņi spriež: „Tifentāls ir iesācis kult. Cik nu vairs līdz Māram!“ *Mārs* — Dižmāras tirgus — notiek Talsos augusta beigās. Talsiniekiem *Mārs* ir laika sākums un gals, tāpat kā Jaungads. Pēc Māram sākas skolas.

Kad Lečos kulšana beidzas, *Mazes Jans* pūš ilgas un gaŗas svilpes, lai sadzird Mūrniekos, lai sūta zirgus un vīrus. Dampim izdzēs uguni, izlej ūdeni. Dampi un kūļēju katru ved atsevišķi, katru ar sešiem, septiņiem zirgiem. Visi vīri, meistars un iekšālaidējs iet līdzī. Arī grōspaps.

Tā kā Mūrnieku saimniece ir grōspapa otrās sievas Lilla māsa, mēs ar Lillu jau sen raujamies pa Mūrniekiem, palīdzēdamas Mūrniecei sacept raušus, plātsmaizes, samizot ābolus *zaptiņam*. Par ēšanu runājot, gandrīz vai visās mājās mašīnlaikā ir kauts jērs; pusdienai un vakariņām *gaļiš* (=gaļiņa) ir sašmorēts lielos katlos, sagriezts gabalos un ar *vis zuostiņ* saliets lielās bļodās, ir samizoti kalni rāceņu (Talsos neviens nesaka — kartupeļi), visur ir arī svaigi skābēti *gurķiņ*. Par saldo ir *ābuoļ-šķūms* (=saputināti āboli) vai kāds *ķīseliš* (=ķīselis). No rīta un palau-

nagā ir rauši, sviests, *zaptiš* (=ievārījums), *plātsmaizs* (ar ābolu vai drupatu virsām). No rīta *kafiš* (=kafija) ir saliets lielās krūzēs, jau sataisīts salds un balts. Vakarā alus. Vienīgi pamazās mājās, kur saimniecei nav palīgu, vāra *zuprāceņš* (jēra gaļa pabiezā zupā ar kartupeļiem un saknēm). Ja saimniecei maz palīgu, necep arī *plātsmaizes*, tikai raušus, un tiem klāt dod *kād zaptiņ*. Ābolu un ogu dārzi ir visiem. Ābolus, bumbieŗus un plūmes saimniecei arī laiku pa laikam liek apnest ap mašīnu kulšanas laikā.

Strādātāju pie kulšanas vajag daudz. Meistaram vajag kādu palīgu — puīšu un puīseļu, kas pienes malku un ūdeni dampim. Pāris vīru gāž kūlišus no panta, pāris augšācēļu ceļ tos uz galda, kur tos saņem meitas, pārgriež saites un dod tālāk iekšālidējam. Darbs uz galda (kūlēja augša) ir bīstams; atceros, ka reiz kāds iekšālidējs bija ielaidis roku mašīnā. Tāpat meitām ir jāuzmanās no dakšām un rīkojoties ar nažiem. Pie pelūm ir divas meitas, vairāki vīri ņem pretī salmus, ir atkal citi, kas salmus ved prom. Arī saimniecei ir vajadzīgi kādi palīgi ar *ēšn* un *gald rīdšn* (=kārtošānu, ridēšanu).

Kuļ līdz tumsai, tad mazgājas pie akas, kur jau saliktas *bluōds* un *tuoveriņ*, *zieps* un *dviel*.

Vakariņas ēd tumsā, tad ridējas uz *ball*. *Dance un lustējs* līdz rītam, pa stundai tik iznāk nogulēties kaut kur kūtsaugšā sienā. Vienīgi meistaram un iekšālaidejam ir saklātas gultas saimnieku kambaŗos, citi nokrīt kur kuŗais, dažs neguļ nemaz. *Mazes Jans* vienmēr iet gulēt pēc vakariņām, bet *iekšēlaides dance vis nakt*. Kā to var izturēt visu gaŗo rudenī? — Ap pieciem no rīta meistars pūš gaŗo svilpi, ceļ visus augšā. Brokastis ēd vēlāk, kad jau kādas stundas kūluši.

No Mūrniekiem mašīna iet uz Jauviņiem, tad Lejslāciem, Kalnlāciem, Kampariem. Lejslāčos mums atkal radi, pats Lejslācis ir grōspapa brālēns, viņa meitas *Alms* un *Vilms* man tādas kā māšicas. Lejslācis mani sūta pie pelūm: „*Lai tas Rīgs Rašiš izraujes ar pelam, Alms var palikt iekše pie māts*“. Tā nu *Vilms* un es *raujemes* ar pelūm. Tās krājas uz sejas, lien zem drāniņas matos, pelu nastas grauž muguru, tomēr prieks vien ir par to. *Mašiš* dūc, graudi smaržo, *puiš juokjes*, un *Vilmš smejes un smejes* ...

Kamparos mums atkal radi. Kamparu kalns ir visaugstākais kalns Talsu pusē. Sanāk ļaudis no visām mājām noskatīties, kā *mašiš nuoies pa kaln leje*. Vīri klie dz, zviedz zirgi, jauca s unī pa kājām — pie Kamparkalna iet kā pa Māram.

Kaziņos *Līns cep žuograušs*. Parasti saimniecēm nav laika *dārbes ar žuograušim pa mašīnlaik*, bet *Līnam* ir laiks, jo *mežsargs Kaziš Līn dikt lutin, pieņem tik daudz meits, ka Līnam nekas nav jādar, var cept tāds smalkums kā žuograušs un šķūmet ābuols*. Pie Līnas vecajā Kaziņu mājā man patik, palīdzu uzlikt burkānu virsas žograušiem, eju dārzā salasīt ābolus.

Tālāk mašīna iet uz Sviķiem, Suitumiem. Bet klāt jau ir *Mārs*. Kulšana

uz vairākām dienām jāpārtrauc, jo uz Māram iet visi. Pēc Māram man jābrauc uz Rīgu ...

Ši ir vasaras labība, ko apguļ augustā un septembrī; mašina nevienā mājā nekuļ ilgāk par divi dienām. Ziemas labības ir vairāk, to kuļ trīs, četras dienas katrā mājā, kad mašina ir sākusi otru kuļšanu.

Tā turpinās līdz ziemai. Uz šo otru kuļšanu nekad neesmu tikusi, vienmēr ir bijis jābūt skolā.

The threshing of grain

This article describes the threshing of grain as it was done in the northern part of Kurzeme upon the annual arrival of the threshing machines.

The author in her portrayal of the work and festivities of this season uses examples of the distinctive dialect and idioms of the region around Talsi where this took place.

The time described is around 1925—1935.

E. Priecuma

Piezīmes par Svētciena izloknes sintaksi

Raksturojot vispār svētcieniešu valodu, pirmkārt jāaizrāda uz tās straujo tempu. Runātājs it kā grūdieniem tiecas savas domas ietērt vārdos, daudz negudrodams par atsevišķo domu gājienu loģisko sakaru, un tāpēc no pirmā acu uzmetiena pavisam vienkāršs brīvs stāstījums liekas ļoti neloģisks. Tā īsto jēgu var izlobīt tikai tas, kas pats to ir noklausījies un kam iespējams piedomāt visus izlaistos pronōmenus, saikļus un partikulas vai arī veselus papildinātājus un paskaidrotājus teikumus. Zināmu nokrāsu Svētciena izloknei piešķir biežā artikula lietošana, tāpat pronōmena *tāds* izplatība substantīvu un adjektīvu priekšā, kā arī biežā partikula *jau*.

Vārdu kārtā

1. Ja teikuma subjektu veido vairāki lietvārdi, kas saistīti ar *un* un kam kopīgs izteicējs, tad bieži vien šie subjektī nestāv līdzās viens otram, bet izteicējs ar piederīgo objektu seko tūlīt pēc pirmā substantīva, un otrs ir pievienots ar *un* teikuma beigās: *tas vēš piēvēlk pērkon un cilvēk sviēdri*.

Tas pats sakāms arī par citiem teikuma locekļiem: *cūkam vis-vairak mētas vīveli, ziņgam un guovam. stoņps leļ viēna gala rešnaks un uōtra. balķs joū ciēt un mālk. izvāras baļtaks eīdenc un smeķigaks*.

2. Teikuma subjekts diezgan bieži nostājas teikuma beigās, un tā vietu ieņem kāds vietniekvārds, parasti *viņš*: *ir jo vel a sīrm spalvu ziņģi. viņam tāt i garanc tas galv. viņi zīvojat pa kapsēt tiē zaļši. nau prāta vāi viņi tiē krāmi. tuō ām nevar saplētst ruōnc. viēn laīk viņi i tiē teībs. viņč joū traki smakanc i tas gal. viņi spīd tiē spalvi. viņč i tāt mēlls tas lāč gal. gan drīz vaīrak ka tagad tureī cūks saīmneki. viņč klanas akal viēn laīk ziņks.* Dažkārt arī substantīvu (subjekta funkcijā) pastiprina tam blakus stāvošs pronōmens: *blakt viņč i neīznīcinajams ka traks.* Šai parādībai ir radniecīga tā, kad subjektu, aizstājot ar pronōmenu, vēlreiz atkārtō: *tiē balteī sērmuļi a mēļ ast, tiē i dārgi.*

3. Arī predikāts šad un tad nostājas teikuma beigās: *tagad tikai peīda gala tiē tupeli sāk nākt. agrak joū visi vaīrak tuōs kažaks taīsi. joū krēsļs un dařb miēr meť. viņam joū nu viēglaks ugunc i.*

4. Līdzīgā kārtā rīkojas arī ar subjekta un predikāta apzīmētājiem (atribūtiem, objektiem un adverbjiem): *riī kulšan, tuō es dabuī cik negrib. es a viņs nau doūz lics tuōs kārts. es viņs eīds i a viēn daļ tuōs reņģs. bež suņ nuōganīt nevar aīts. veči vīri iēlamsā pa gruītnekim zviŗbuļs. bet es viņs akal negribeī tuōs rutks. viļl labaks i tas smaļkaš un biēzaš. var bāt ka viņam žēlums i a kác. agrak broūc a lašim uz Rīg viē nādi. mēs mazgajas un pēras piťti nuōži. vēlak greķzd paliēk ciēc kuōkam.* Ar kāda teikuma locekļa nostatīšanu beigās runātājs te ir panācis to pašu, ko būtu ieguvīš, nolikdams to pašā sākumā, proti, lielāku uzsvērumu un līdz ar to šī teikuma locekļa izcelšanu pāri citiem.

5. Vārdu kārtā bieži vien novērojams it kā vienkārši sajukums, no kā cieš teikuma loģiskais skaidrums, kas Svētcīema izloksnē vispār ļoti saraustīts: *viņam diēzgan spūodri tiēm zvērigajim čūskim spīd viēn acs piēre. tīri māī bež suņ a nevar bāt. pakuls ņem tād viŗbiņ un krat. kāļ tuō sēķļniēk iēlik un visi oūzinaī. visi mēs tiē mātiši gāi. cic pa cit aīt joū i negaīntaks gan. jēri cic joū i negaīnc ka baīl.*

6. Saliktos teikumos šis neskaidrums kļūst vēl lielāks, jo tur bieži vien virsteikuma locekļi tiek pārvilkti palīgteikumā, un otrādi. Saikļi, kas ievada palīgteikumu, pāriet uz teikuma vidu: *purkāja ka nuōoūzs egli, tiē ešat labi priēkš māī* (=mājai esot labas tās egles, kas noaugušas purvkājā, t.i. purva augstākajā un sausākajā vietā), *tiē laīkam i isputeš, tiē pabērzs kuō soūc. ta joū tiē gušni vaīrak oūg; ka bi pārak doūz, lik cik viēn iēkša mātiš i, un izroū a. tēī gan es nau zīrdeš, ka nuō viņim vār. ruījkuļi joū ne maz tik pasouīlig īlgi, kamāt sāk stādīt. kam joū nu i piŗc, muīziki žāveī tuō gal. man veča* (=manu veco, t.i. manu vīru) *dereī trīzdesmit diēn, kas viņam vis apsēī. oūgoņi sak, ka meťas, ka stipŗs asenc. kur zems zāl, tas i labaks ganīps, kas i tāt abuliņč, tādi lapi un smīlgi* (pēdejais palīga teikums apzīmē tuvāk zemes zāli). *blusi jou laīkam nekad nau biš, ka nau. ta māciī, tuōs pīleņģ sakņs laī izruōk un izvār. ez laiž kūti, pels lai ķer. guōū toūks joū pulk i, kas vār eīdena. liči ar ka tā labi oūg, var atal pļōūt.*

7. Pārāk bieži atmet pavisam zināmus pronōmenus vai saikļus, kas savukārt ļoti apgrūtina loģisko izpratni: *tuõ kruõn lik galva [tam], kas bi pašam tãc tũmaks. iẽnẽs ez iẽkša, un [viņš] ķer pels. cilvekam ka i niẽr vaĩn, [tad viņš] miŗst nuõsta. ķeĩzar zup [gatavo šãdi], [liek] kartupeļi lai vãras, sĩpals klãta.*

8. Iemilots ir paņēmiens teikumam it kā apraut, nobeidzot to ar kādu vārdu, kas it kā liek sagaidīt vēl turpinājumu, bet patiesībā šī turpinājuma arī nav, viss jau ir pateikts. Tas parasti novērojams tad, ja runātājs tēlo kaut ko ar zināmu ekstāzi: *nezin vai bũs briẽsmiks liẽts vai. tãd paš karaš cep vai svẽtkas vai. ne viņč kur biŗst, ne bãrstas ne. guõs moũ un. viņč uscẽlas tã ka viẽnc. ne šuõziẽm kãc ziẽm bi ne.*

9. Pastiprinot superlatīva formu ar norādāmo vietniekvārdu *tas*, dažreiz no adjektīva atšķir *vis-*, un starp to un adjektīvu nostājas *tas*, piem., *kaņeps sēi dãrza vis tani vẽŗenakaja viẽta. cũk gaļ joũ i vis tas labakaš gaļ. pa klẽt bi vis ta liẽlaka zĩũ pa vasar. vai vis tuõ niknaka lãst vãrd i iẽņẽms. tas i vis tas grũtakaš, ka maĩz jãpiŗk. viņč joũ nu ta liẽk vis tuõ ļoũnaka un beskoũnigaka. tas i vis tas biẽzaka viļ.*

Tas mēdz nostāties arī starp atributīvo adjektīvu un piederīgo substantīvu: *vecãš tas tẽš ari tãc pavieĩgls bi. vẽcam tam Bẽŗsoneteĩ iẽkuõd čũsk. pa vẽcajim tiẽm Labreņčim gaĩd viẽnãd piŗma saln.* Parastāk atrodam gan to piederīgā adjektīva priekšā, pie kam adjektīvam gaidāmās noteiktās galotnes vietā šad tad ir nenoteiktā galotne: *a tiẽm liẽlajim uĩķim. tas viŗseš ãd vis iẽt nuõsta. tiẽ pulķeĩ, kas laižas, tiẽ i viĩb toũriņi. vistam tas gũž i tas vaĩrakaš, tas labakaš. tuõš liẽlais ģrkũs i tins. vaizeĩ tuõš vẽra liẽkameĩs viẽts zinãt. nes tuõš liẽleĩs uõgs, bet: ta biš tiẽ akli meži, liẽleĩ. ka jo tiẽ liẽli meži bi. kas ta i tiẽ iši svãrciņi mugura. man tas vẽc radnec bi tĩrs raganaš vẽls. tuõš vẽcs guõys kãũ. lẽžãjas a tiẽm liẽlim ragim. nu broc us tiẽm tãlim zĩrĩm.*

10. Bieži vien tā jēdziena apzīmējums, ar ko kas pilns, ir atvirzījies tālu nost no adjektīva, un starpā ir iespraudies tās vietas apzīmējums, kas ar ko pilna: *agrak stãveĩ malk ari vis jũrmals piĩs. blusi vis pasoũl piĩs. ka kurinaĩ, ta bi dũmi [apkurinãmã telpã] ka viẽnc muc piĩs — vai arī vietas apzīmējums, kuŗa ar ko pilna, stãv lokãtĩvã starp adjektīvu un to jēdzienu, ar ko kas pilns: maĩsi kakta piĩs (=kãkts maisu pilns). Jãpiezĩmẽ gan, ka ļoti bieži *piĩs* stãv arī ar instrumentãli un prepozĩciju ar: *plãvi piẽ-oũguši piĩs a krũmĩm. visi viẽti cilvekim piẽrãk piĩs. ištãps piĩs a cilvekim.**

Teikuma locekļu saskaņa

1. Svētcieņa izloksnē dominē viena (vīriešu) dzimte (sal. FBR 15,65 u. 75), tā ka jārūnā vienīgi par saskaņu skaitli un locījuma. Nesaskaņa skaitli novērojama tai ziņā, ka izteicējs, kas attiecas uz teikuma priekšmetu daudzskaitli, bieži vien sastopams vienskaitli, īpaši, ja tai pašā

teikumā ir vēl otrs izteicējs daudzskaitļa formā: *paeglieni tādi meļli un sīksc ka vec pes. tādi uōdi māja iēkša ka zvērs. viņam diēzgan spuōdri tiēm zvērigajim čūskim spīd viēn acs piēre. tukšeļi nagi tāt ka koāds un ciēti. Iēy meža tādi liēpi, cic ka mucī. sasiēn a vic, nuō bērzim nuōgriēsti. Krūkli viēn zoft i kuōks. i gan ūdenc žurki, pēlaks tāt pac ka māļ žuŕki, liēleļ. ploūži akal pēc roūdim vaīrak, bet ari plac tā ka maīzkukuļi. jēri cic joū i negaņc ka baīl. dārza oūg tādi zāli, kupļs ka reīšīrm. ta bi tādi rik sili, oāksc, četŕ kāļi apakša. ciēlaviņi akal diŕ zoft, pēlaks a meļlim acim, meļ galŕ. viņē tāt ka reņģ ikŕs, tādi glumi, vis tas kuŕkuls vis tāt.*

Blakus subjektam daudzskaitli mēdz nostāties vienskaitli izteicējs, ja tas ir divdabis ar *-dams, -is* vai *-ts*, piem.:

a) *ka muzikañti iēt [gulbjji] tā spēledams. viņi tā ziēdadams un ziņģedams nāc. luōpi nāk dañcadams āra. siēvešim, kas miŕstat zemdedams. Laiāmam ziŕgi nuōsvīduši, teŕ viētiņ mekledams (tdz). gudri cilveki diŕzdams galŕ gruōz:*

b) *zēlzs ari lics vēci vīri lācim. peic joū visi tik pat nuōmirs. sēni i nuō-sālijes. vilki nuo-eids. ta adbroūcs tādi gudŕneki. agrak joū ēsat gan rādijes šādi tādi špuōki. agrak joū bērs pēls klāta piē maiz. biš žirni māja, kur mātiši seideš priēkš gaīsŕ un mals pa siēkam. Tomēr sastopamas ari daudzskaitļa formas: kāļi jo nuōtākuši, tiē nuō kaŕstum i atsutuši. uōtrs teic akal, ka siēŕ izvīlkuši āra un palaids vaļa. šie savīlkušes abi kuōpa. sviēdri viēn nākuši vis-apaŕt āra. citi aiti i tā nuōbijušes. tiē bēni nuōbroūda-šes.*

Ja teikuma priekšmets sastāv no vairākiem substantīviem, kas saistīti ar *un* vai *ar*, tad pirmajā gadījumā parasts vienskaitlis, piem., *brāls un mās i aizbroūcs*, bet otrā var lietot abus skaitļus: *brāls a mās i satices (satikušes); sunc a kaļ ir iēlids (iēliduši).*

c) Pagātnes pasīvais divdabis ar *-ts* vienskaitļa formā blakus subjektam daudzskaitli sastopams retāk nekā augstāk pieminētie divdabji: *duri bi tādi paši ka tagad, dēļi pretiski kuōpa sastrīķec, šķērsiņē viŕsu. tiē bi a šūtim zuōlim un balti ka nuōģērec. visi viēti cilvekim piērakc pīls. siēni ir iskrāsoc, strip riņķi un puķi.*

Ja teikuma priekšmets ir daudzuma nojēgums, no kuŕa rakstu valodā atkarīgs dalāmais ģenitīvs, šāds divdabis ar *-ts* stāv daudzskaitli, piem., *muņs viēn daļ ruzi joū i nuōploūti.*

Bieži vien vienskaitli stāv arī adjektīvs *pīlns*, kaut gan teikuma priekšmets ir daudzskaitļa formā: *visi viēti cilvekim piērakc pīls. vasar visi grāŕmali pīls a želtanajim piēņ ziēdim. viņi i tārpī pīls.*

Ja teikumā vairāki subjekti un viens no tiem stāv daudzskaitli, ari izteicēja nōmens ir daudzskaitļa formā: *uōzols un liēpi i nuōciŕsti; uōzoli un liēp i nuōciŕsti; brāļi un mās i vēci; brāls un māsi i vēci; uōzoli un liēp i zaļi; uōzols un liēpi i zaļi.* Ja turpretim katrs no vairākiem subjektiem stāv vienskaitļa formā, izteicēja nōmens var būt vai nu vienskaitli vai

daudzskaitli: *uózols un liēp i nuóciřsc (nuóciřsti), brāls un mās i vėci (vėc), uózols un liēp i zaļš (zaļi).*

Tādos teikumos kā: *viņi i cic pa cit gudraks (gudraki) iespējami abi skaitļi.*

Ar pagodinājuma formu *Jūs* izteicēja nōmens stāv vienskaitli un, protams, vīr. dzimtē: *Jūs i gan laps.*

Pirmās un otras personas vietniekvārds var būt ir vienskaitli, ir daudzskaitli, ja runā par vienu personu un tai pievieno pavadoni ar prepozīciju ar: *es a māt, mēs a māt; tu a māt, jūs a māt.*

Ja tas pats apzīmētājs attiecas uz vairākiem vārdiem, tad tas saskan skaitli ar tuvāko no tiem: *kuplaš liēp un uózols; kupleļ liēpi un uózols.* Vienādi apzīmējamie vārdi stāv vienskaitli, ja tie kā objekti piesaistīti vienam predikātam un uz tiem attiecas dažādi apzīmētāji: *viņč runa vāc un fraņč valod. es i izživojes Sveicem un Pāls pagasta. samet siēn un abuliņ koūz, bet: tur stāy siēn un abuliņ koūzi* (ja ir vairāk par vienu no katras šķirnes).

Papildinātājs var stāvēt ir vienskaitli, ir daudzskaitli pie subjekta daudzskaitli tādos teikumos kā: *puīks parādiņ mēl. guóvi sacēļ ascš un sāk bizot. šīē galū viēn kratiš. viņim palik mut vaļa.*

2. Nesaskaņa laikos vērojama tai ziņā, ka stāstītājs, tēlodams notikumus zināmā laika aspektā, parasti pagātnē, pa vidu jauc nevajadzīgi tagadni, kad saista teikumus savā starpā: *agrak vėcas laikas ruž putr ēd, streb tik šuō iēkša, un paliēk liēls vēdars. ka ved luōps kūti, ta piēmēt krust piē kūc durim vai guóvam piē piēr un tāpat pavasari, ka āra laiž. ta lēļ kařst sārūm vīrsa un laiž pa apakš āra, kamer i tik kařsc, ka leļ apagaļ iēkša puóda, ta tūlit vāras. viēreiz man kaķš iē-ēd mušsēn un bi vāš, bet nuó nesprākst. citreiz ka vēš nebi, ta svilpe piē tuō režģ. uógi bi tik pasoulig, ka nuóttupas zeme un grāpst ar ruókim. tuvaki iēt uz tiēm atkāzim, eid un zēr un lustejas. Nekad gan nestāv vienā izveidotā teikuma daļā divi verbi dažādos laikos.*

3. Nesaskaņa locījumā novērojama parasti tad, kad galvenajam teikumam seko kāds palīga teikums vai ja piesprausts vēl kāds apzīmētājs, pirms kuŗa izteikšanas runātājs mazliet apstājas: *citādak brūt kruōn es nau rezeš, ka nuó miřtim ispīc. kařoki tik šūti a plat viduc, ne-iēņēmc. cilvēki, kas vėcaki nāc, visim bārdi. ziļni un zeņi, tuōs kuģgi nešāy.*

Dažkārt runātājs, iesākdams teikumu vienādi, it kā pārlēc vēlāk domu gaitā uz citu konstrukciju, un tad rodas tādas savādības, ka, piem., no kāda verba kļūst atkarīgs tāds locījums, kas izlokšnē normāli nemaz nav iespējams: *tāds zems vāins dokters ne-kuó nevar darīt* (varbūt gribēts teikts „ārstēt“, jo citādi teikums būtu sākams ar datīvu). *zušs griēž vēdars vaļa* (t.i. zušus tīrī tā, ka tiem griēž vēderu vaļā). *mugurkoūls tiēk iscepc tas gaļ, paš tuō koūl gan vār. ruž milts istais tād putr. siven rāmišan jārām pilla mēnesi. riķa kūti groūdi i briēdigi milti.*

Nominatīvs stāv konstrukcijās, kur atkarā no transitīva vērba infinitīva, ko tuvāk apzīmē kāds adverbs, objekts būtu sagaidāms akuzatīvā: *sivenc i grūti uzoūzinat. ruži joū grūtaki pļoūt ka vasareļi (ak.!). ziēm viņč (=lapsa) i a zivim vis-vieglak ķēft. tagad i tiē kañni vieglak izzeset. tiē (=dzērvenes) ari maktig smuki lasit, ka pa-ouģ. Šad tad sastopams arī akuzatīvs: *dubult deķ i viegli oust. ziēps i skuņstigi vārit* (pēdējā piemērā varbūt varētu šaubīties, vai *ziēps* ir nōminatīvs vai akuzatīvs, lai gan ar pilnām tiesībām izlokšnes nominatīvā būtu gaidāma forma *ziēpi*).*

Pie dēbitīva objekts mēdz stāvēt akuzatīvā (sal. FBR 15,73), taču samērā bieži sastopams arī nominatīvs: *lap kuōki jācērt vēca mēnesa un skuļ kuōki joāna. jēri jārām vēca mēnesa. švītanc gaīs ka i, ta jāseļ lini. bi jāgan zuōši. tas viņim jā-apliēcina. ta bi jāzer likopi. tur ir jā-atbild a koukas. man ouklš klāt bi jāder, jāluōne ouklš. tad jā-aīļa i muŗdi. aīti jāšķir āra, ka reīza atnāk jēri. buŗkaņš seļ visi, tiē visi jārave.*

Ja objekts ir personas vietniekvārds, tad tas stāv vienmēr akuzatīvā: *viņam mani jāmāc. teļ mani nau jāmāc.*

Ja no dēbitīva ir atkarīgs infinitīvs, tad objekts pie pēdējā parasti stāv nominatīvā: *lics jāmanas nuōpļoūt priēkš Jāņim.* Iespējams arī akuzatīvs. Turpretim, ja objekts ir personas vietniekvārds, tad tas nostājas tikai akuzatīvā: *man jāsdak tevi mācit.*

Ja dēbitīvs ir virzības verbs un no tā atkarīgs infinitīvs, tad objekts pie pēdējā parasti stāv akuzatīvā: *jābroūc vāģš mazgat.* Nominatīvs iespējams reti, piem., *jā-iēt abuliņč* (palaikam: *abuliņ*) *grāpt.*

Verbu formas un konstrukcijas

1. Pasīva formas nereti sastopamas: *zutiņ muŗdi tiēk nuō viciņim taīsiti. ziŗks joū tiēk vadac un tiēk radinac. kukuļmaiz tiēk salinac. tāpat tiēk spalvi iēbāsti iēkš viēn maīs. tas jak tik šuc garš. apužbruņči tik ousti tādi stripani vis-vairak. ta vel tiēk likc oudeklam viŗsu tāc pēnīzers. Labreņč nakti tiēk sēn sēķļš sēč. Tikč vietā šad tad stāv nākt: *pēc tam nāk adic papēc. kisenc joū mazaks nāk taīsic. cic adikļš nāk vis pa lab adic. piēc adat — uz četrim nāk uzlasiti aci, piēktaš iēt uz riņķ.**

Šādas pasīva formas sastopamas tikai tad, ja nav minēts darītājs. Pie pasīvajām pabeigto laiku formām darītājs nostājas datīvā: *pašim liēti sveci. tiē vel man mātām ousti. kalejam kaļti dakši. man joū ir ari pēlmēderam kristiti bēni. šķiļtaus i tāc ka kliņģers, kalejam iskaļc, bet: dažam bi ģīms ka suņ izēsc bleķ bleķanc.*

2. Bez perfektīvo verbu tagadnes, kur priedēkļa vietā ir nozīmē līdzīgs adverbs, piem., *kukuļi plīstat puša; saīts šķīst kuōpa; ta ņem [audeklū] kuōpa un liēk nuō priēkš šūšan; vada gubs kuōpa un meč kouz oukša. griēž rīklš puša; griēž kuōpa kumasiņas; viņč piēlaižas klāt, un ta var šoūt nuōst; cūkam miza zuōbs nuōsta, kaŗtiņč mudigi miza zuōbs nuōsta vai cūkam vai guōvam; guŗstiņš saver viēna šnuōrita a tiēvejim galim un ta*

karina nuost un neš kur vajag; nuó Añs diēn sák griēstes iēkša galviņi [kāpostiem]; skals vēlk āra un piē-ouž liz nūtim un bez saliktajām tagadnes formām kā ka priēkšoc nuókrīt, ta brūganc aiziētāt piē cit; ta griēž tuōs gals puša un sasiēn tādas tuņķišas; piē nūtim i valgi, tuōs piēsiēn piē minamim sastopamas vēl ar priedekli saliktas formas un pastiprinātāju adverbu aiz tām: viēnam aisiēn acs ciēt. nuólaiz pa tapiņ suls nuósta. piēliēk degun piē coūrum klāt. sniķi iēbroūc upa iēkša. tur uzliēk tuōs kāis viřsa. viņš istēcina āra eļļa. kaķš viš reņģš izvara nuó kuŗu āra. samētina priēkšpuse ciēt, lai ne-iřst.

Dažkārt pastiprinātājs adverbs nostājas arī aiz pagātnes formām: un viņč aizgāš āra pa durim pruóm. zaķš iēskrēi meža iēkša. loūpitaji ari bi, uzbruk viřsu un sit cilveks a nuóst.

Pēc saliktajiem verbiem ar *pie-* un *uz-* ļoti reti nostāsies datīvs viens pats: *es gan drīz uskāp čūskam*. Pārsvarā ir konstrukcijas ar atbilstošu prepozīciju vai datīvs ar attiecīgu adverbu, piem., *piē-iēt piē altār. piēvēlķas piē miēs tā ka zutiņč drīz. citreiz piē kuók ari piē-oužš tāt kuók pořps. ka teņ ne-ustēk ūdenc viřsu. un ta viņam uz kap ari uzoūžš pa-egļš. suódrabs tāt pat uzber uz dārč. tāt kuļb, kuó usceļ uz ragavim*.

Svētciemā parasti „mēteli velk mugurā“, „zeķes un zābakus velk vai aun kājā“, „cimdus velk rokā“, „bikses velk kājā“ un „cepuri liek galvā“, bet dažkārt iespējamās arī tādas konstrukcijas kā: *viņč uzvēlķ zābaks un aiziēt*. Imperatīvā tādas konstrukcijas parastas: *uzliēc cepur ari!*

3. Nākotni atstāstāmā izteiksmē dažreiz darina ar *būs*+infinitīvs: *teic, ka būs tuō birč ciřst. sveši ziřgi ari dusmigi, tū litas iēt, ka būs uōtram kuóst. tā joū liēlijas, ka nebūs život, būs iēt pruóm uz Rīg. vai nu ar kuģ būs broūkt vai ar oūtiņ. krustēvam un krusmātam pras, vai būs palīzet oūzināt iēkš diēvārdim. viņč i saciš, ka ūdenc nāve būs nuómiřt*.

Pazīstamas arī konstrukcijas, kur *būs* nostājas atstāstāmā izteiksmē: *tēs sak, ka viņč būsāt broūkt uz pilsēt*. Ļoti parasts ir atstāstāmās izteiksmes nākotni izteikt ar indikātīvu: *tēs sak, ka viņč broūks uz pilsēt*.

Par perifrastisko nākotni ar *iet*+infinitīvs, ko Velta Rūķe sniedz kā piemēru no Limbažiem (FBR 4,97) savā Programmā izlokšņu aprakstiem, 90.lpp., nav pēc savāktā materiāla izdevies noskaidrot, vai tā būtu arī Svētciema izlokšnē. Tāds teikums kā *mēlat es gan ne-iēs skan*, protams, arī pilnīgi svētciemiski, bet piemērā no izlokšnes materiāliem *vai nu pēc sūdim* (=nieku dēļ) *iēs uz tiēsmāi sūzet vairāk šķiet, ka ies* lietots savā parastajā nozīmē.

4. Konjunktīvu teikumos, kas atkarīgi no verbiem ar nozīmi *sacīt, teikt, domāt, lūgt, prasīt* lieto juku jukām ar indikātīvu bez konsekventas izšķiras: *cic akal sak, ka vajagat ziřg iēriķts iēkša likt, nuó ziřg sviēdrim bēgat blakti. cic akal sak, ka viņč (=zirgs) nuó tiēm spiņdelim klanas. ārsč viēn-mēř sak, ka tas ēsat remetisņš. agrak vēci cilveki saciņ, ka nuó pārceļšanas dežina grēmēķš. tuō vēci cilveki skuōlai gan, mēsļš, ka sloūķ liēla piēgdena, nevajag zemstrādnekam nešt āra, kamer Liēlden sezdena,*

ta sējums labi oūgat. tuō ari skuōla, ka vaŗd [pavasari pirmo reizi] reŗ ūdeni, ta i piēnc pulk, bet, ka uz soūsum, ta ēsat maz piēnc.

Atstāstāmā izteiksmē pagātnes aktīvais divdabis palaikam stāv bez „esot“, piem., *tēs mirđdams māciš sou dēl. ta viņč gāš radas (=ciemos) piē mās. nāburks teics, vai šis uzgalvojat (=uzticoties) sou siēvam. nu ziŗdeš, ka nāks vīrs māja. viņč saimnecam lūzas, lai kuō duōd.*

5. Vēlējuma izteiksme parasti parādās formā *būtu*+pagātnes divdabis: *būt vai beikti biš. tas tā ka nebūt māceš isacit. lini būt gribeš tād joūn priš zem. ka būt vareš kād muŗ noūd sakrāt. būt vaīrak drēb iēgādaš. nezīn, kur nu būt lics tuō noūd un grāds.* Tomēr: *es tok vis meŗ izdoūzijas, bet ka viēn akļ uōziņ reŗet.*

Nosacījuma teikumos sastopamas arī nesalikātās formas: *viņš varet ķeŗt vis gad, ka tik ģēldet tas ād. ka nebūt tuō es piēgāš (=piedzīvojis), ta būt sou liēt.*

Nolūka un seku teikumos stāv indikatīvs un konjunktīvs bez konsekventas izšķiras: *pa aciņam roū nuō, lai būt tāt ka kāi* (stāsta par zeķes adīšanu). *jālaiŗpojas, lai nesabrada kāiŗ.*

6. Pie dēbitīva objekts mēdz stāvēt akuzatīvā, taču samērā bieži sastopams arī nominatīvs, skat. augstāk 48.lpp. Vajadzības nozīmes izteikšanai lieto arī tagadnes pasīvo divdabi ar *-ams*: *tas nu i skaīdri kovams (=sitams).*

Dēbitīvu atkarīgā runā mēdz izteikt dažādi. Tagadnes apzīmēšanai ir trīs veidi: *jābroūc, jābroūcat, ēsat jābroūc*; pagātne skan: *bīs jābroūc*, un nākotne: *būs vai būsat jābroūc*. Personu maiņa paliek stingri ievērota.

7. Tādos savienojumos, kas pēc nozīmes atbilst rakstu valodas teicieniem kā solīt sola, lūgtin lūdza, Svēteiciema izloksnē pie finitā verba formām stāv no tā paša verba atvasināts substantīvs ar *-šana*: *mazgašan jo nemazga. aīt spārdas, bet brēkšan nebrēc. siēveš gan vaīrak vēŗp tuō vēŗpšan. bet eišan joū ēd. ķeŗšan viņš ķer, kur i ali. pļoūšan joū var pļoūt, lai viņč laīks vai kāc. būšan viņč būs.* Tikai retumis parādās arī infinitīvs kopā ar finitō verbu: *ķeŗt viņš neķer tuōŗ ruōņŗ.* Viens pats par sevi stāv piemērs: *cīlveks i vēŗsals un uzreīŗ beīkc ka šoūtin nuōšoūc.*

8. Infinitīvs aizstāj divdabjus ar *-ot, -oties* vai *-am, -amies* pēc verbiem redzēt, dzirdēt, palikt: *zaķŗ paliēkc gaīsa karatas. viņč a seŗ acim vai tuō kuŗ apakaļ nerezes nākt. kādi pīldišani tur bi, tuō es nau ziŗdeš runat. atrast tād būlt neviēnc nau reŗeš, kāc viņč i. agrak pavasari bi tādi zems vēŗi, ziŗdei brēkt vēč! vēč!*

9. Divdabis ar *-dams* aizstāj nelokāmo divdabi ar *-ot* divdabja teicienos, piem., *Pļavinētam sūds āŗdidams, ta vareŗ nuōpelnit pusrubul. sūri viņi (=aknas) paliēkc, ka griēzdams pāriēt žulc puŗa. vēŗpdams ari vel bīŗst spaļi. ciņanc pļauŗ jo kapadams i jāpļoūŗ.*

(Turpinājums sekos).

Zur Syntax der lett. Mundart von Svētciems (Westlivland)

Im vorliegenden Teil der Mundartbeschreibung sind 1. Die Wortfolge, 2. Die Übereinstimmung der Satzteile und 3. Die verbalen Konstruktionen behandelt worden. Die Syntax der Ma. von Svētciems weist viele Abweichungen von der Ausdrucksweise des Schriftlettischen auf, unter denen auch solche, die in den livischbeeinflussten lett. Mundarten bisher noch nicht belegt waren.

Fanny de Sivers

Le coup de glotte en letton et en live

Depuis que le chercheur danois V. Thomsen a découvert l'existence du *stød* en live¹, on cite toujours ensemble, lorsqu'on parle de ce trait phonique, le danois, le letton et le live. Les linguistes qui se sont penchés tout spécialement sur le live ont découvert dans cette langue une foule d'éléments lettons, et ils ont en général conclu que le coup de glotte, absent ou marginal dans les autres systèmes finno-ougriens, s'y est également introduit sous l'influence lettonne.

Comme le coup de glotte est classé en letton parmi les phénomènes tonals, on a cru pouvoir parler aussi en live d'une *Stossintonation* ou d'un *Stosston* selon la définition de J. Endzelin²: « Beim Stosston, der z.B. auch im Livischen und Dänischen ... vorkommt, zerfällt die Länge in zwei Teile, indem nach dem stärker schallenden Anfang inmitten der Silbe ein momentaner Glottisverschluss eintritt (der aber oft durch blosse Stimmchwächung ersetzt wird), worauf der zweite Teil hervorgestossen wird. »³

Nous voudrions ici reposer le problème: la *lauztā intonācija* du letton et le coup de glotte du live, est-ce là vraiment la même chose? Y a-t-il une identité sur le plan fonctionnel?

En ce qui concerne la réalisation du coup de glotte, elle nous intéresse ici moins que son emploi. Certes, il peut y avoir des différences. Mais ces différences existent déjà à l'intérieur d'une même langue. La fermeture glottale peut être totale ou partielle. Kettunen p.ex. a entendu en live un coup de glotte très net, un arrêt de la voix⁴, tandis que Posti a l'impression

¹ *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog*, København 1890.

² *Lettische Grammatik*, Riga 1922, p. 21.

³ Dans les textes lives, le coup de glotte est marqué par une apostrophe (p.ex. chez Kettunen et Mägiste). Mais on l'exprime aussi au moyen du circonflexe selon le système de transcription balte (Posti). Il est à noter que l'orthographe de P. Damberg (*Jemakiel lugdōbrāntōz skuol ja kuod pierast*, Helsinki 1935) l'ignore complètement.

⁴ *Eräistä liivin kielen merkintäkysymyksestä*, Virittäjä 1936, pp. 487—494.

qu'il s'agit en général d'une fermeture assez lâche qui laisse encore passer de l'air¹ et le phonéticien finnois Frans Äimä parle à ce sujet de *puristus-supistuma* qui correspond en allemand au terme *Pressenge*², etc. D'autre part, on a essayé de déterminer le lieu exact de la fermeture par rapport à la durée d'un segment donné, mais les résultats ne concordent pas toujours³.

Mais, quelle que soit la nature de ce phénomène, il est important pour nous de ne pas perdre de vue que, physiquement, le coup de glotte constitue une tranche analysable dans la succession des unités de la chaîne parlée. Donc, a priori, il se classerait mieux parmi les constituants phonématiques d'une langue que parmi les faits prosodiques.

Essayons d'abord de vérifier sa position dans le système letton.

En letton on distingue essentiellement entre: 1) *stieptā intonācija* (all. *gedehnte* ou *geschleifte Intonation*) « ton uni »⁴, 2) *krietošā intonācija* (all. *fallende Intonation*) « ton descendant » et 3) *lauztā intonācija* (all. *Stossintonation* ou *Bruchlaut*) « ton interrompu »⁵. Dans le dialecte qui connaît la triple opposition *luōks* « civette », *lūoks* « arc, courbure », (étym.) *luōgs* « fenêtre », le coup de glotte coupe en deux l'élément vocalique du troisième mot, prononcé du reste sur un ton descendant comme le deuxième. Dans la plupart des régions on ne distingue plus qu'entre deux tons: très souvent l'opposition entre le ton descendant et le ton interrompu s'est neutralisée. Selon l'enseignement de Velta Rūķe-Draviņa⁶, il suffit à un étranger, désireux d'apprendre le letton commun, de distinguer entre le ton uni et celui qui ne l'est pas. Du point de vue synchronique, l'interruption n'est plus phonologiquement pertinente, mais constitué un phénomène relativement marginal qui peut accompagner le ton descendant, mais qui n'est pas absolument indispensable en lui-même. En tout cas, elle a sa place dans le système des tons, et elle ne figure pas ailleurs. Ivanov note en plus: « О принадлежности всех латышских интонаций к одному классу просодических явлений свидетельствует и то, что в латышских диалектах, где происходит нейтрализация интонационных различий в безударных слогах, в качестве архипросодемы выступает прерывистая интонация ⁷ ».

¹ *Liivin kielen intonaatioista*, Virittäjä 1936, pp. 314—326.

² *Yleisen Fonetikan Oppikirja*, Helsinki 1938, p. 99.

³ V. Dans Virittäjä 1937: L. Posti, *Lisää liivin intonaatioista* (pp. 189—200) et L. Kettunen, *Vielä liivin kielen intonaatioista* (pp. 313—317).

⁴ Nous préférons distinguer en français entre « ton » et « intonation » V. André Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris 1960, p. 78 ss.

⁵ Pour la répartition des tons dans les différentes régions de Lettonie v. A. Laua, *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi*, Rīgā 1961, p. 87.

⁶ L'auteur de cet article a pu assister à son cours sur les « Problèmes de phonologie lette » à l'Université de Lund, en automne 1964.

⁷ V. V. Ivanov, О прерывистой интонации в латышском языке, *Rakstu Krājums* (J. Endzelin's 85 Jt.), Rīgā 1959, pp. 136.

Mais, si on insiste sur le fait que physiquement le coup de glotte se présente comme un segment particulier, on peut essayer de voir ce qu'il donnerait parmi les unités de la deuxième articulation. On peut essayer d'abord de prouver que le coup de glotte est un phonème, pour finir par admettre le caractère illusoire d'une telle preuve. Prenons p.ex. une paire de mots citée couramment dans les grammaires: *zâle* «salle» et *zâle* «herbe». Dans les deux cas la voyelle *a* est longue. En prononçant *zâle*, la voix se maintient au même niveau musical, à la même hauteur, dans *zâle*, par contre, la longue se coupe en deux, la première partie se situe musicalement plus haut que la seconde, et les deux sont séparés par une fermeture glottale. Nous pourrions analyser le résultat comme /za'ale/ et chercher un mot du type *table* «tableau» qui permettrait de commuter le coup de glotte avec la consonne intervocalique et d'identifier ainsi un phonème /'/. Mais si c'était possible — nous n'avons pas trouvé cette paire de mots, toutefois, l'existence d'une paire comme *kâta* [= *ka'ata*] gén.sg. de *kâts* «manche» / *kabata* «poche», prouve que le problème n'est pas théorique —, nous constaterions tout de suite que l'exemple comportant une consonne intervocalique commutable avec le coup de glotte serait mélodiquement libre, c'est-à-dire qu'il pourrait suivre tous les caprices de l'intonation expressive, tandis que le mot dont la voyelle est scindée en deux brèves par le coup de glotte, resterait attachée à la courbe mélodique descendante. Une succession V+coup de glotte+V ne se comporterait donc pas comme la succession V+C+V.

Cette petite opération semble prouver que même si la commutation habituelle des éléments de la seconde articulation pouvait identifier un phonème «coup de glotte», cette identification serait fallacieuse, car, elle ne tiendrait pas devant les lois du système tonal.

Comment se présentent les choses en live? Peut-on ici parler des tons?

L. Posti, dans son étude fondamentale sur le live¹, énumère trois «intonations»: *Stossintonation* (*rõ*² «argent, monnaie»), *steigende Intonation* (*mõ* «terre»), *fallende Intonation* (*pèrnai* «patronne, maîtresse de maison»). Kettunen admet avec plus ou moins d'hésitation les trois «intonations»³, mais concentre son attention sur le *Stosston*: «Dieser «ton» besteht im livischen darin, dass die stimme eines lautes in der mitte oder am ende «gebrochen» wird.»⁴ Ce problème des tons lives a donné lieu à

¹ *Grundzüge der livischen Lautgeschichte*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LXXXV, Helsinki 1942.

² Nous simplifions ici la transcription de Posti pour des raisons typographiques.

³ *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V), Helsinki 1938, p. XX ss.

⁴ *Untersuchung über die Livische Sprache* (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VIII,3, Tartu 1925, p. 4.

des discussions passionnées entre Posti et Kettunen. Posti a pu enregistrer, au cours de ses voyages d'études en Lettonie, des mots lives isolés prononcés à la lettonne, et il en a tiré ses conclusions¹. Kettunen, de son côté, rappelle que, dans une communauté bilingue où beaucoup de sujets sont déjà fortement lettisés, il faudrait se méfier des informateurs. Kettunen, lui, n'a pas entendu ces trois « intonations », mais il a entendu des Lives singer la prononciation lettonne et se moquer d'elle, ce qui prouve que dans le système du parler authentiquement live, les éléments musicaux du letton paraissent « comiques »².

Mais Posti lui-même se trouve bientôt en difficulté devant ce système de trois « intonations »: il constate d'abord que le ton descendant est très rare et qu'il est difficile de trouver assez d'exemples qui permettraient de l'opposer aux autres « intonations³ ». Pratiquement, il n'y en a que deux dont il faudra tenir compte: le ton montant et le ton interrompu. En regardant de près les oscillogrammes de Penttilä et de Posti⁴, on voit que le « ton montant » ne ressemble pas tout à fait à ce que l'on imagine d'après son nom: *mō* « terre » qui, en principe, doit se caractériser par le ton montant, accuse une courbe descendante. Les auteurs notent à ce sujet: « Hier ist die Kurve allmählich steigend-sinkend. Der sinkende Teil ist ein wenig länger, aber zu beachten ist, dass die Kurve verhältnismässig flach ist. » Cette dernière remarque est vraie quand on regarde les schémas des « intonations interrompues »: ici la courbe monte assez verticalement sur le premier segment et descend brusquement après le coup de glotte. On est, cependant, moins impressionné par le dessin pointu représentant la courbe pour *rō'* ou pour *lē'D*, si on le compare tout de suite à celui de *vakà* par exemple. En fait, la courbe a la même forme, avec la seule différence que l'occlusive *k* se réserve un grand espace vide entre la montée et la descente. *rō'* et *lē'D* se comportent donc mélodiquement comme le dissyllabe *vakà*. Sur le plan intonationnel on pourrait déjà poser que *rō'* n'est pas un monosyllabe identifiable par un ton, mais un simple mot de deux syllabes *ro'o*⁵. La différence mélodique entre *mō* et *rō'* s'expliquerait alors par leur composition syllabique. En estonien nous connaissons le même phénomène: *maa* « terre, pays » se prononce isolément avec une courbe mélodique légèrement descendante, tandis que son illatif bref *maha* peut avoir normalement entre ses deux syllabes un écart d'une tierce ou d'une quarte.

¹ art. cité.

² V. art. cité.

³ V. art. cité et *Grundzüge* ...

⁴ A. Penttilä, L. Posti, *Über die steigende und sog. Stossintonation im Livischen*, Finnisch-Ugrische Forschungen XXVII (1941) pp. 235—272.

⁵ Kettunen note dans son dictionnaire p. XXXV *rō'* ou « etwa *rō'õ* oder *rō'ò* ». La voyelle finale semi-longue est normale dans les mots de deux syllabes.

Nous voyons donc que dans les mots isolés, la courbe mélodique est toujours plus ou moins descendante, ce qui correspond bien au caractère mélodique des langues finno-ougriennes de la Baltique. Les différences de degré que les chercheurs ont pu constater chez leurs informateurs, disparaissent plus ou moins quand il ne s'agit plus de mots isolés, mais d'un texte cohérent. Penttilä et Posti affirment que dans ces cas l'intonation de la phrase domine la forme mélodique de mot: « Die hier vorgeführten Beispiele, wo die betreffenden Wörter in einem Satze in Zwischenstellung (oder ausnahmsweise in Anfangsstellung) stehen, zeigen, dass die Intonationsverhältnisse überhaupt mehr oder weniger verwischt sind. Der ganzheitliche Tonverlauf des Satzes beherrscht einigermassen die Wortmelodie¹. » Kettunen de son côté signale que la « gedehnte Intonation » qu'il a pu percevoir dans le parler live disparaît « in zusammenhängender Rede » et se fait remplacer par une mélodie descendante comme c'est le cas aussi en finnois et en estonien².

Après tout ceci, il nous paraît difficile de parler des « tons » en live. Mais il reste le coup de glotte. Que faut-il en faire?

La diachronie prouve qu'il a plusieurs origines³. En général, il remplace *h* qui a complètement disparu en live, mais que l'on trouve encore en finnois et en estonien, p.ex. *rõ*, fi., est. *raha* « argent, monnaie », *võ*, fi. est. *vaha* « cire », *vĩ'm*, fi. *vihma*, est. *vihm* « pluie », *pu'oi*, fi. *pohja*, est. *põhi* « fond, base », etc. Si Kettunen fait entrer le *h* dans son alphabet live,⁴ nous ne trouvons sous ce consonne initial que deux interjections. Il s'agit ici donc d'un élément expressif sans aucune valeur phonologique.

Le spécialiste qui sait qu'en finnois et en estonien *h* est un phonème, accorderait facilement le même statut au coup de glotte qui l'a remplacé. Mais du point de vue synchronique, les choses sont moins simples. Si *iedə* « rester » s'oppose à *i'edə* « couper » et *tiedə* « travail (part.sg.) » à *ti'edə* « faire », par la fermeture glottale entre *i* et *e*, on ne peut pas savoir a priori, si cette fermeture a une fonction phonologique ou tout simplement contrastive, indiquant que dans le premier exemple il s'agit d'une diphtongue, et dans le second de deux voyelles brèves, de deux sommets syllabiques. Si *kalə* « poisson » donne au partitif *ka'llə*, on peut se demander, si la fermeture glottale ne constitue pas une particularité de la quantité consonantique, etc.

Pour dégager donc, avec certitude, un phonème « coup de glotte », il faudrait pouvoir l'opposer aux autres phonèmes. Or, la commutation dans l'état actuel des recherches lives n'est pas très aisée. Il y a d'abord des complications dans le domaine de la transcription: celle-ci varie d'un

¹ Art. cité.

² *Livisches Wörterbuch* p. XX.

³ V. le chapitre 180 de L. Posti, *Grundzüge* ...

⁴ *Livisches Wörterbuch*.

auteur à l'autre¹. Pour bien faire, il faudrait, au début, se contenter d'un corpus limité, en acceptant tous les dangers de l'imperfection — et de la perfection phonétique² — que peut présenter l'écriture phonétique d'une seule personne.

Quelle est donc la valeur fonctionnelle exacte de ce coup de glotte? Il serait difficile de répondre d'une façon définitive à cette question, sans avoir effectué une analyse phonologique complète de la langue.

On peut, toutefois, affirmer qu'il figure dans des contextes où il n'est pas facilement commutable avec les autres voyelles ou consonnes. D'autre part, il existe incontestablement une opposition entre ['] et zéro qui semble créer une frontière syllabique et prouver ainsi le caractère « consonantique » du coup de glotte³.

Quant au reste, nous espérons que les chercheurs, et surtout ceux qui ont encore eu la chance d'entendre parler live, voudront bien nous donner un jour des précisions sur ce phénomène phonique assez original, des précisions qui pourront aider à expliquer son rôle dans le domaine fonctionnel.

Der Stosslaut im Lettischen und im Livischen

Der Stosslaut ist im Dänischen, im Lettischen und auch im Livischen bekannt. Da das Livische viele lettische Elemente enthält, nimmt man im allgemeinen an, dass auch der livische Stosslaut in jeder Hinsicht der *lauztā intonācija* des Lettischen gleichkommt. Wie steht es aber mit den Funktionen dieser Stosslaute? Im Lettischen gehört der Bruch- oder Stosslaut zum Tonsystem. Man kann nachweisen, dass das Livische keine Tonsprache ist. Der Stosslaut, der phonetisch als Konsonant bezeichnet werden kann, scheint hier einen phonematischen Charakter zu haben. Erst eine vollständige Analyse des Phonembestandes würde es ermöglichen, die Rolle des Stosslautes im Livischen genau zu definieren.

¹ Cf. le compte-rendu de L. Posti, *Grundzüge ...* par L. Kettunen dans Virittäjä 1942, pp. 317—330.

² Le dictionnaire de Kettunen nous propose 31 voyelles!

³ Dans son étude sur la phonologie danoise, André Martinet propose quelques critères dont on pourra s'inspirer pour l'analyse des faits similaires en live. V. *Nature phonologique du stød danois*, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 35, Paris 1934, pp. 52—57, et *La phonologie du mot en danois*, Bull. de la Société de Ling. de Paris 38, Paris 1936, pp. 169—266.

Trīs somugru cilmes ūdeņu vārdi Ziemeļkursā

1. Vārdā *Illes* (vai *Illas*, izloksnē *Ī:ls*, arī *Ī:ļ plāvs*) sauc kādas meža pļavas bij. Pastendes Kalešu novadā. Līdzīgi dēvē dažas citas vietas tuvumā: *Ī:ļ kal:n*, *Ī:ļ mežs* (arī *Ī:ļs mežs*) un *Ī:ļ up* (arī *Ī:ļs up*, *Ī:ls up*) (kāda upīte resp. strauts)¹. Tradīcijas liecina, ka šī apvidus meža pļavas, īpaši atstatāk no mājām, iepostas tikai pakāpeniski, pieaugot iedzīvotāju un lopu skaitam; daudzas savu vārdu tad arī dabūjušas no tuvajiem strautiem resp. upītēm². Tāpēc arī šinī gadījumā primārais nevarētu būt minētais pļavu vārds. Arī *Ilļu kalni* nav nekādi augstie un ir atstatāk mežā, tāpēc domājams, ka tiklab tie, kā arī pļavas un mežgabals būs iesaukti pēc *Ilļu upes* vārda. J. Endzelīns salīdzinājumam (ar jautātāju) norādījis³ uz igauņu vv *Illu* (kāds ciems) un *Illī* (kāda apdzīvota vieta). Konkrētajā gadījumā šie vv tomēr būs saistāmi ar lībiešu *i'Ilō* (*ü'Ilō*) 'hoch, oben' vai ar līb. *i'Ilī* (*ü'Ilī*) 'obere'⁴. Šā interpretēts, *Ilļu upes* nosaukums labi atbilst arī tās situācijai dabā: šī upīte ietek Pluncu ezerā; ja lūkojas no pieezeres ļoti sen apdzīvotā Gavilnieku novada puses⁵, tad *Ilļu upe*, *Ilļu mežs* utt. ir otrpus ezera un tiešām kaut kur tālu augšā, skatoties pēc ūdeņu tecēšanas virzieniem.

2. *Steñdes upes* vārdu (*Steñ:d*, kādā 1288.g. senrakstā: ... *iuxta rivulum Testenden*⁶) J. Endzelīns sākumā turējis par kursisku⁷, bet vēlāk, ņemot

¹ Sal. J. Endzelīns, *Latvijas PSR vietvārdi* 1, 1, Rīgā 1956, 359; J. Plāķis, *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I daļa. Kurzemes vārdi*, Rīgā 1936, 214sk; K. Draviņš, *Stendes vietu vārdi*, Ceļi 6, Rīgā 1935, 262.

² Sal., piem., Ceļi 6, 253 (*Alkšņu strauts*), 255 (*Bezdubens*), 256 (*Brieži*), 258 (*Dižie valki*) utj.

³ *Op. cit.*, 1, 1, 359.

⁴ Sal. L. Kettunen, *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*, Helsinki 1938, 71a.

⁵ Sal. Ceļi 6, 261.

⁶ Sal. *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch ...*, Hrsg. von F. G. v. Bunge (u.a.), Reval 1853 ff., 1, 1, 655.

⁷ J. Endzelīns, *Par seno kursu (jeb kuršu) tautību un valodu*, Druva 1912, 5, 629. Sal. arī K. Būga, *Lietuvių kalbos žodynas* 2, Kaunas 1925, XCVII sk (144. *Latviškojoje Kuršo dalyje šiems vietų vardams latviai yra išlaikę kuršių kalbės dvibalsius*

verā sufiksu *-end-*, par libisku¹. Pēdējam uzskatam pievienojies arī V. Kiparskis², gan norādīdams uz etimoloģijas grūtībām: igauņu verbam *tōsta* 'heben'³ nevarētu atbilst kāda lib. forma **tēst*, bet gan lib. *nust*. Tāpēc *Testendes* vārdu varētu izskaidrot, izejot ne no libiešu, bet no igauņu valodas. Tad gan būtu jāpieļauj doma, ka igauņi dzīvojuši arī Stendes apvidū, kam V. Kiparskis tomēr nesaredz nekāda droša pierādījuma⁴.

Daudz noteiktāk par iespēju, ka *Testendes* vārds varētu būt igauniskas cilmes, izteicies J. Megiste (Māgiste), norādīdams uz V. Kiparska savāktām ziņām par igauņiem Kurzemē⁵. Tie mituši visvairāk gar jūrmalu, bet kādi varēja dzīvot arī Stendē⁶. Šo uzskatu J. Megiste atkārtoja arī personīgā sarunā ar šī raksta autoru (Lundā, 1965.g. 29. IV)⁷.

Par V. Kiparska un J. Megistes spriedumiem piebilstams, ka viņu minētā iespēja ir ticama — tikai šiem igauņiem nebūt nav bijis jādzīvo tieši tagadējās Pastendes vai Stendes tuvumā. Viņu saimniecības taču varēja būt kaut kur Stendes upes lejgalā, pavisam netālu no jūras un Sāmu salas. Tā kā *Testendes* (tagad *Stendes*) vārdam nav zināma kāda baltu valodās remta etimoloģija⁸ un tā kā Stende, būdama gaŗa upe, lejgalā piesniedz novadus, kur nesen runāja vai vēl tagad runā libiski, tad nebūs jāšaubās par tās vārda somugrisko cilmi.

3. Stendes *Silupeī*, pēc pašu stendenieku domām, tāds vārds esot tāpēc, ka tā tek pa silainu (viršainu) apvidū⁹. Turpat tuvumā tomēr ir vietas ar tādiem vārdiem kā *Gārsili* (zm, arī *Gārsili*), *Silvidus* u.tml., tāpēc jājautā,

---

an, en, in, un *sveikus*: 1) ... 39) Pa-stende *U prie Stendēs upēs BG 187, Pastendnieki BW 11782 v., ... 55) Steīde (upē) Kon. v. 718, Stendnieki BW 10147, 12840,2; 12877,2*), tas pats: K. Būga, *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius 1961, 174skk; sal. turpat 1, 1958, 421.

¹ J. Endzelīns, *Talsu novada vietvārdi*, rakstu krāj. Talsu novads, Rīgā 1935, 166.

² V. Kiparsky, *Die Kurenfrage*, Helsinki 1939, 236sk.

³ Sal., piem., ig. vv *Tōstamaa* (L. Kettunen, *Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen*, Helsinki 1955, 416. Par ig. vv ar *-nd-* skat. turp. 21skk.

⁴ *Op. cit.*, 237.

⁵ Turp., 440.

⁶ J. Megiste recenzijā par V. Kiparska *Die Kurenfrage: Kurelaste probleem uues valguses*, Eesti Kirjandus, 33. aastak., Tartu 1939, 406—412 (410. lp.: *Eestlasi olevat elanud peamiselt rannikul põhjast lõunasse (lk. 440), eraldi oletatakse küsimärgiga eestlaste asustust veel (lk. 237) Stendes, mille esialgne nimetuse Testenden võimalikult seletuvat eesti keelest (vrd. tōstandusküla, Tōstama)*).

⁷ Prof. J. Megiste sniedzis arī vairākus literātūras norādījumus, par ko apliecinu viņam savu lielo pateicību.

⁸ Nepārlicina A. Bilenšteina uzskats, ka *Testende* (tamlīdz *Stende*) būtu latvisks vv, skat. viņa *Die Grenzen des lettischen Volksstammes ...*, St. Petersburg 1892, 318.

⁹ Sal. Ceļi 6, 273.

vai arī šinī apvidū kādreiz nav bijis pazīstams subst. *sils* ar nozīmi 'skuju koku mežs'¹.

Tik garai ūdenstecei, kāda ir *Silupe*, būs bijis savs vecs libiešu nosaukums². Tas varētu būt saglabājies pļavas vārdā *Vaņpe* (izloksnē *Vaņp*), kā sauc pļavgabalu pie *Silupes* ietekas Stendes upē. Ja arī K. Būga spriedis³, ka vv *Vampe* (Bauskas apr.)⁴ varētu būt baltisks (: liet. *vaņpiju*, *vampātiju* 'nurdu'; *vampāzyti* 'vaukšķēt, riet (ar maziem pārtraukumiem)'), tad turpat tālāk piebildis: *La*. [= latv.] *Vampe gali būti ir somiškas vardas: est. wambas, gen.s. wampa „lazda, kūoka”*⁵.

Nav neiespējams, ka tamlīdzīgs vārds kādreiz varētu būt bijis arī libiešu valodā, kaut arī min. Ketunena vārdnīca tāda nesniedz. Ka *Silupe* tiešām kādreiz varētu būt bijis šāds libisks (igaunisks?) vārds ar nozīmi 'koku upe', vēl vairāk vedina domāt fakts, ka ezeru, kas tās augšgalā radīts ar aizsprostu, sauc par *Kuóku ezeru* (tagad arī par *Silupes ezeru*)⁶, pie kam kāda saliņa tanī saucas *Gārsi:l* (vai *Gārsi:l*) *kal:v*⁷.

Drei nordkurländische Gewässernamen finnougriſchen Ursprungs

Livischen Ursprungs mag der FIN *Iļļu upe* sein (: *i'llš* 'hoch, oben' od. *i'lli* 'obere'). Der FIN *Stende* (1288 *Testenden*) ist wahrscheinlich estnisch. Der alte fi.-ugr. Name des Fl. *Silupe* kann sich im Wiesennamen *Vampe* (: estn. *wambas*, Gen. *vampa*) erhalten sein.

¹ Sal. J. Endzelins, *Latv. PSR vietv.* 1, 1, 302, kur minēti vēl citi *Gārsili* resp. *Gārsili*. Par *Silupes* vārdu tālākos sakaros skat. Hans Krahe, *Über einige Flussnamen-Komposita auf alteuropäischer Grundlage*, Beitr. zur Namenforsch., 15. Jg., Heidelberg 1964, 1, lskk.

² It īpaši tas izriet no fakta, ka *Silupes* vārdā arī mūsu dienās nesauc visu upi: tās vidējo daļu dēvē par *Bezdubeņu*, bet lejas galu par *Vēcupi*, sal. Ceļi 6, 273.

³ K. Būga, *Liet. kalbos žod.*, 2, 1925, CXXXVII (arī *Rinktin. raštai* 3, 1961, 260).

⁴ Laikam domātas zm *Vāmpas* Zālītes pag., sk. J. Endzelins, *Lvv* 1, 28.

⁵ Sal. vēl A. Saareste, *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*, 1, Stockholm 1958, 1162 sl. (*wambas*, g. *vampa* 'kepp, malakas').

⁶ Sal. Ceļi 6, 265.

⁷ Kādu teicēju dotais skaidrojums, ka *Kuóku ezers* savu vārdu dabūjis pēc kokiem, kas, dīķi uzpludinot, paliekot ūdenī (skat. Ceļi 6, 265), šķiet tikai tautas etimoloģija.

Aleksandrs Jansons

Dzās ziņas par Rīgas 1612.g. skata vēsturi

Rīgas un dažādu kultūras vēstures nozaru speciālistiem neaizstājams avots darbā ir tās vecie skati. Sevišķi nozīmīga rūpīgā izpildījuma dēļ ir pirmā Rīgas iespiedēja N. Mollīna 1612. gadā izdotā gravūra.

Līdz mūsu dienām skats uzglabājies tikai vienā, turklāt bojātā, nepilnīgā eksemplārā. Teksti saglabāti Broces norakstā. Skata oriģināla fragments tagad atrodas LPSR Valsts Rīgas vēstures muzejā. Domā, ka to gravējis H. Tums (Thum), kas dzīvojis Rīgā 17. gs. pirmajā ceturksnī (1602—1622.)¹. Gravūras vēsture uzskatāmi parāda tos apstākļus un iemeslus, kuru dēļ daudz norakstu, grāmatu un citu dokumentu gājuši bojā vai saglabājušies bieži tikai vienā vai otrā krātuvē ārpus mūsu zemes.

J. Broce 1792. gadā rakstīja sava rokraksta „Sammlung verschiedener livländischer Monumente“² 4. sējuma ievadā, raksturojot savāktos materiālus: „Vor andern merkwürdig ist der Fol[io] 83 vorkommende Prospekt der Stadt Riga vom Jahr 1612, welcher so selten ist, dasz mir, der ich nun über 20 Jahr allen, was Lieflands Alterthümer betrifft, sorgfältig nachgeforscht habe, die Existenz deszelben bisher unbekannt war. Nachdem ich denselben hier eingetragen hatte, erfuhr ich wohl durch S. Magnificenz den Herrn Burgermeister Johann Christoph Schwarz, diesen ruhmwürdigen Gelehrten und ehemaligen Zierde unsers Magistrats, dasz diese meine Zeichnung nur die Hälfte jenes Prospekts enthielt. Ihm habe ich auch die Beschreibung deszelben zu verdanken, die am Ende dieses Bandes beygefügt ist, welche der Leser mit der Zeichnung zusammenhalten musz. Ich vermuthe, dasz von diesem Prospekte wenige Exemplare abgedruckt worden, und dasz man nach geschehener Übergabe an Gustav Adolph sie wegen der harten Ausdrücke die in beygefügter Relation von

¹ W. Neumann, *Lexikon Baltischer Künstler*. 1908, 159.

² *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospekte, Wapen etc.* zusammengetragen von J. C. Brotz[e]. Rokraksts, aptver 10 sējumus. Krājums vairākkārt pārphotografēts. Oriģināls glabājas LPSR ZA Fundamentālajā bibliotēkā, bet fotokopijas vairākos arķīvos.

den Schweden gebraucht worden, nach und nach zu unterdrücken gesucht habe.“

Gravīras iespiešanas laikmetu raksturo Broces pārrakstītais veltījums, kura autors laikam bijis vēlākais superintendents Hermanis Samsons. Tā būtu jāspriež pēc viņa parakstītā un gravūrā iespiestā Rīgas slavinājuma dzejoļa. Veltījums uzrakstīts latīņu un vācu valodā, pie kam teksti viens no otra nedaudz atšķiras.

Dedikācija veltīta „Magnifico Amplissimis Prudentissimis et Honoratis D[omi]nis Burgrabio Proconsuli Consulibus et Senatoribus nec non Tribunis et Senioribus Civium utriusque Collegii Regiae Civitatis Rigensis Dominis et patronis meis observandis“¹.

Turpinājumā autors koncentrētā veidā apskata Livonijas vēsturi līdz 1609. gadam, iesākot savu stāstījumu ar leģendu par Brēmenes tirgotājiem, kurus vētra atdzinusi pie Daugavas grīvas, un nobeidzot ar aprakstu par cīņām ap Daugavgrīvas cietoksni, kura garnizons pēc ilga aplenkuma 1609. gadā padevies poļu karaspēkam.

Tālāk seko teksts vācu valodā un vietu rādītājs, arī latīņu un vācu valodā. Veltījumu parakstījis tipografs Nikolajs Mollīns (Nicolaus Mollin) „ar Polijas karaliskās majestātes žēlastību un privileģiju“ 1612. gadā.

Pēc tam Rīga kādu laiciņu dabūja padzīvot mierā, atplauka tās saimnieciskā dzīve un tirdzniecība. To apliecina arī tas, ka Mollīnam šai laikā bija iespējams izdot tik krāšņu gravūru. Taču 1621. gadā Rīgu ieņēma Zviedrijas karaļa Gustava Ādolfa karaspēks. Zviedru valdībai naidīgo literatūru un skrejlapas steidzīgi iznīcināja. Iznīcināts būs tāpat šis mums tik svarīgais Rīgas skats. To darīt bija ieinteresēts arī gravūrā iespiestā dzejojuma autors Hermanis Samsons. Gravūras saglabātajā daļā atrodama tikai dzejojuma otra puse. Tās 17. un 18. rindā „tagad, ai, tikko pārspēta viena, jau paceļas otra rūpju hidra, ko atdzemdina jauni briesmu rēģi“², liekas, ir norādījums, ka tuvojas jauns karš ar Zviedriju. Pirmajā rindā „Rīga, varā mirdzošā ziemeļzemes valdnieku rezidence“ un divās beidzamajās „Dievs lai tevi mūžīgi svētī un karalis ar savu varu lai stiprina, lai nekalst, bet plaukst viss, kam Rīga kā māte dod valgmi“³ ietverts slavinājums Polijas karalim.

Hermanis Samsons (1579—1643), dzimis rīdzinieks, bija jau agrā jaunībā tik spējīgs, ka jezuiti gribēja viņu par visu vari dabūt savās skolās. Taču viņam izdevās no tā izvairīties. Vēlāk Samsons studēja latīņu

¹ Broce, op. cit. IV 236. lpp.; viss latīņu teksts 236. — 240. lpp.; vietu rādītājs latīņu un vācu valodā 243.a und 244. lpp.

² Nunc [heu] edomitā vix alterā et altera surgit
Curarum monstros hydra renata novis.

³ Riga pyrope nitens Arctoi Regia mundi.

Te DEUS aeternum beet, et Rex Numine firmet
Nil rigeat, vigeat Riga quod alma rigat.

un grieķu literatūru, pēc tam teoloģiju Vitenbergā. 1605. gadā viņš ieguva maģistra grādu. No 1611. gada Samsons bija mācītājs Doma baznīcā, 1616. gadā—Pētera baznīcā. Tā kā viņš bija neatlaidīgs cīnītājs pret katolicismu, jezuiti apsūdzēja viņu Polijas karalim. Aizstāvēja Samsonu Rīgas sindiks Johans Ulrichs. Iespējams, ka Samsons būtu nokļuvis jezuitu varā, ja 1621. gadā Rīgu nebūtu ieņēmis Gustavs Ādolfs. Gustavam Ādolfam Samsonu ieteica Vitenbergas studiju biedrs kanclers Aksels Uksenšerna. Samsons arī apsveica Zviedrijas valdnieku ar ienākšanu Rīgā un teica pateicības sprediķi—„Huldigungspredigt“¹. Vēl tagad Doma baznīcā, tag. Doma koncertzālī rotā vitrāža, kas attēlo Gustava Ādolda un Samsona satikšanos. Nākamajā gadā Samsonu iecēla par superintendentu. Protams, ka superintendenta interesēm gravūrā iespējams dzejojums, tāpat plašais vērtējums, kas, spriežot pēc stila, arī viņa darbs, varēja tikai kaitēt. Samsonam kā labam Mollina paziņam un klientam bija visas iespējas nedaudzos gravūras eksemplārus savākt un likt iznīcināt.

Arī par saglabājušās gravūras eksemplāra likteni mums pastāsta Broce: „Rīgas skata oriģinālgravūra, kas atrodama 83. lapā un kas, kā tas redzams (IV) 236. lapā, kādreiz karājās Melngalvju nama zālē, ir sen gājusi zudumā. To eksemplāru, pēc kura esmu izgatavojis zīmējumu (IV sēj.) 83. lapā, atrada pilsētas arhitekts Kristofs Hāberlands gruvešos, kuri bija izmēzti, ceļot rātsnamu, un no kuriem bija izlasīti arī veci papīri un nogādāti bibliotēkā Doma ejā. Kad viņš bibliotēku paplašināja, viņš atrada šo gravūru, kas satur apmēram pusi no Mollina gravūras. Viņš to atdeva man, un es to nodevu virsmācītājam Liborijam fon Bergmanim muzejam.“² „Paskaidrojums burtiem, kas atrodas uz zīmējuma, bija zem oriģināla ierakstījis mērnieks Tolks; man [t. i. Brocem] tomēr šķiet, ka ... tas dažās vietās nepareizs“³.

Mollina skata bibliografisko aprakstu ar Broces tekstu sniedza Ārends Buchholes⁴. Tas publicēts arī Rīgas kultūrvēsturiskās izstādes katalogā⁵. Te pievienota arī skata oriģināla reprodukcija. Šai laikā zem skata jau vairs nav bijušas Tolka piezīmes, par kurām runā Broce⁶. Rīgas mērnieks Ēberhards Tolks dzīvoja ap 1700. gadu. Broces pārrakstītais Tolka uzraksts liecina, ka gravūra bijusi reta arī ap 17./18. gs. miju.

Mums nav zināms, kā J. Kr. Švarcs ieguvis gravūrai pievienoto vērtējumu. Pašu gravūru Švarcs nekad nav redzējis. Viņš par to rakstīja Gādebušam Tērbatā 1779. gadā 6. aprīļa vēstulē: „Der hiesige Buchdruck-

¹ Broce, op. cit. IV 240, 244.

² Turpat, 4. sējuma nobeigumā.

³ Turpat IV, 82.

⁴ Arend Buchholtz, *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga*. Riga 1890, 280—283.

⁵ *Katalog der Riga'schen kulturhistorischen Ausstellung*, Riga 1883, 53—57.

⁶ A. Buchholtz, op. cit. 283.

ker, Lorentz (!) Mollin hat 1612 einen Kupferstich oder Abrisz der Stadt Riga und den umliegenden Gegenden ausgegeben (ich habe ihn niemahls gesehen); über diesen Abrisz hat Samson folgende lateinische Verse gesetzt ...¹ Tā pašā gada 16. jūlijā Švarcs rakstīja Gādebušam citā vēstulē: „Ich kenne die Schrift nicht, die Sie unter dem Titel: La ville de Riga, Capitale de Livonie, anführen, wofern sie nicht etwa eine Uebersetzung von derjenigen ist, die Niklas Mollin im Jahr 1612. im lateinischen und deutschen unter dem Titel: Vera delineatio celeberrimae Civitatis Rigen-sis, Livoniae metropolis, mit einem Abrisz der Stadt und einer gewissen umliegenden Gegend im Druck ausgegeben hat. Diese Schrift selbst enthält die gantze Geschichte Lieflands vom ersten Anfange bis zu Ende des 1609ten Jahres, aber so kurtz zusammen gefaszt, dasz der lateinische Text mit der deutschen Uebersetzung zusammen etwa zwey Bogen geschrieben beträgt. Gedruckt habe ich sie nie gesehen; ich besitze aber eine Abschrift davon, doch leider! ohne den Kupferstich oder Abrisz von der Stadt².“ Par Švarca rokraksta vēlāko likteni mums trūkst ziņu.

Skatu rūpīgi pētījis un analizējis J. Straubergs³. Viņš konstatējis, ka Broces pārzīmējums ir kļūdainš un ar izlaidumiem.

Gravīras lielā kultūrvēsturiskā nozīme sen atzīta. Ap 1880. gadu pēc V. Gūtceita liecības skats pārzīmēts guberņas zīmēšanas komandas priekšnieka Ivana Volgina vadībā. Zīmējums bijis ļoti rūpīgs, jo tajā skaidri uzzīmēta pat vissīkākā neskaidrā detaļa. Pēc Volgina zīmējuma Pēterburgā izgatavots 10 × 16 collu liels kokgrebums⁴. Diemžēl, līdz šim nav izdevies atrast ne pārzīmējumu, ne grebumu.

Mākslas vēsturnieks V. Neimanis mēģinājis pēc skata rekonstruēt Doma baznīcu⁵, Sieviešu klosteri⁶, rātsnamu⁷, Mārstaļu torni⁸, Svaru torni⁹ un Sarkano torni Pārdaugavā¹⁰. Mūsdienās to plaši izmantojuši vēsturnieki, celtniecības vēsturnieki un etnografi. Skata oriģināls un Broces pārzīmējums daudzkārt reproducēts.

Arī 20. gs. skats daudzkārt bijis pakļauts bojā ejai: pirmā pasaules kara laikā Rīgas pilsētas bibliotēkā, kur glabāja Broces rokrakstus, iešāva vairākas granatas. Vēl lielākas bija briesmas 1941. un 1944. gada cīņu laikā ap Rīgu. Tikai muzeju un bibliotēku darbinieku paš aizlie-

¹ Turpat 280; *Briefe gelehrter Männer an Friederich Konrad Gadebusch*. Vierte Sammlung. [Rokraksts]. 155—156.

² A. Buchholtz, op. cit. 280—281; *Briefe* ... 293.

³ Rokraksts.

⁴ *Rigasche Stadtblätter* 1892, 279.

⁵ W. Neumann, *Das mittelalterliche Riga*, Riga & Berlin 1892, 21.

⁶ Turpat 31.

⁷ Turpat 57.

⁸ Turpat 6.

⁹ Turpat 7.

¹⁰ Turpat 7.

dzības dēļ izdevās gravīru un Broces pārzīmējumu paglābt no ugunsgrēkiem, aizvešanas uz Vāciju un iznīcības.

Orīginālgavīru neizdodas restaurēt, tā pamazām nomelno un kļūst arvien neskaidrāka. Tālab piešķīra līdzekļus jaunas gravīras izgatavošanai pēc orīgināla, ko lietpratēju vadībā rūpīgi veica mākslinieks I. Delveris 1963. gadā. Tā atvieglota skata pētīšana un nodrošināta šā gadsimtiem vecā mantojuma saglabāšana nākamajām paaudzēm.

On history of the view of Riga from 1612

The gravure of N. Mollin (1612) showing the town Riga and containing a conspective description of the history of Livonia up to 1609 as well as a dedication of H. Samson has been preserved in only one example, a defective one.

The original is now deposed in the Historical Museum of Riga; the texts mentioned are to be found in J. C. Brotze, Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wapen etc.

The author follows the changing fortunes of this very important cultural document during three centuries full of wars until our days when 1963 a new gravure was made after the original by J. Delveris.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303029912

5-

CEĻI XII

Saturs - Inhalt

Velta Rūķe, Dažas Raiņa valodas un stila problēmas II	3
Einige Sprach- und Stilprobleme bei Rainis	
Terēza Lazdiņa, Dažas piezīmes par „Jāzepa un viņa brāļu“ tulkošanu angļu valodā	20
„The Sons of Jacob“ by J. Rainis	
Veronika Strēlerte, Aspazijas vēstules Veronikai Strēlertei	23
Les lettres d'Aspazija à Veronika Strēlerte	
Juris Grīnbergs, Kādas tautasdziesmas fragmenta agrīns tulkojums franču valodā	26
An early translation of a Latvian folksong into French	
Alfrēds Gāters, Aitas vārda apzīmējums <i>birīte</i>	32
Das am Wort „Schaf“ gebrauchte Epitheton birite	
Andrejs Johansons, Latvijas čigānu ticējumi	36
Volksglauben der lettländischen Zigeuner	
Rasma Dziļleja-Sināte, Par kulšanu Talsu novadā	40
The threshing of grain	
E. Priecuma, Piezīmes par Svētciena izloknes sintaksi.	43
Zur Syntax der lett. Mundart von Svētciems (Westlivland)	
Fanny de Sivers, Le coup de glotte en letton et en live	51
Der Stosslaut im Lettischen und im Livischen	
Kārlis Draviņš, Trīs somugru cilmes ūdeņu vārdi Ziemeļkursā	57
Drei nordkurländische Gewässernamen finnougri-schen Ursprungs	
Aleksandrs Jansons, Dažas ziņas par Rīgas 1612.g. skata vēsturi	60
On history of the view of Riga from 1612	

Apģāda pārstāvji: Zviedrijā — K. Draviņš (Lund, Kävlingevägen 3a);
A.S.V. — Al. Kalniņš (Chicago, Ill. 60614, 1635 N. Orchard St.)
un L. Rumaks (Hempstead, N.Y. 11550, 27 Miller Place).